

ОКСАНА ДАНИЛЕНКО: «Ніколи не планувала жити в Польщі, але майже півроку тому, восени 2019 року, несподівано переїхала разом із чоловіком, якого запросила на роботу до Польщі ІТ-компанія. Я почала вивчати польську мову, хоча понад 40 років вивчаю і застосовую німецьку мову: це для мене і хобі, і засіб освоєння новітніх досягнень у сфері якісних методів соціології в Німеччині, засіб комунікації з німецькими друзями й колегами. Приблизно два роки тому, коли ще не планувався переїзд до Польщі, я прийняла рішення сконцентруватися на дослідницькій, а не викладацькій роботі, а також реалізовувати проекти, що мають практичне значення. Соціологію ніколи не відокремлювала й не відокремлюю від свого життя — це не просто хобі, це більше, ніж хобі, це справа життя, це інструмент, який дозволяє осмислити виклики, що стоять і перед індивідом, і перед суспільством. Тому цілком закономірно виникла ідея реалізувати цей проект і перетворити виклик, що виник у біографічній ситуації, на дослідницьку можливість. І я дуже вдячна Фонду Конрада Аденауера, який дав цій ідеї крила, підтримавши дослідницький проект».

ТЕТЯНА ПАНЧЕНКО: «За моїми відчуттями, я в минулому житті — професор Харківського університету, а в теперішньому — дружина висококваліфікованого ІТ-фахівця, якого запросили на роботу до Німеччини, мама трьох дітей, але все ще соціолог, політолог і дослідник. Завжди багато подорожувала, але ніколи не хотіла жити за кордоном. Після академічного стажування в Берліні погодилася на вмовляння чоловіка спробувати, і сім'я наприкінці 2014 року переїхала до Мюнхена. У Німеччині хотіла почати свій академічний шлях знову й працювати в німецькому університеті, але поки не склалося — вчила нову для себе мову й підтримувала сім'ю. На професійному шляху все ще багато труднощів, але з'явилися нові інтереси й захоплення, відкрилися нові можливості. Цей проект — одна з таких можливостей спробувати себе в новому амплу соціолога-якісника й розширити свої наукові інтереси дослідженнями міграції. Дуже вдячна Оксані Даниленко й Фонду Конрада Аденауера за цю унікальну можливість».

О. Даниленко, Т. Панченко / ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ФАХІВЕЦЬ У НІМЕЧЧИНІ ТА ПОЛЬЩІ

Оксана Даниленко
Тетяна Панченко

ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ФАХІВЕЦЬ У НІМЕЧЧИНІ ТА ПОЛЬЩІ

Аналіз кейсів
у Мюнхені, Кракові й Вроцлаві

Оксана Даниленко
Тетяна Панченко

ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ФАХІВЕЦЬ У НІМЕЧЧИНІ ТА ПОЛЬЩІ

Аналіз кейсів
у Мюнхені, Кракові й Вроцлаві

Мерані
Publisher

Харків
2020

Видання здійснене за підтримки Харківського офісу Фонду Конрада Аденауера в Україні. Відповідальність за інформацію, наведену в розділах, несуть автори.

Координація проекту: Василь Михайлишин, Харківський офіс Фонду Конрада Аденауера в Україні

Оксана Даниленко, Тетяна Панченко

В53 **Висококваліфікований український фахівець у Німеччині та Польщі.**

Аналіз кейсів у Мюнхені, Кракові й Вроцлаві / О. Даниленко, Т. Панченко. — Харків: Видавець О. А. Мірошніченко, 2020. — 100 с.

ISBN 978-617-7618-45-3

У книзі представлено результати соціологічного дослідження із застосуванням якісних методів соціології, яке дозволило зануритися в життєві світи висококваліфікованих українських трудових мігрантів у Німеччині та в Польщі. Основна дослідницька ідея — розгляд у єдності мотивів переїзду в іншу країну й мотивів повернення висококваліфікованих українських фахівців-мігрантів. З опорою на методологічні принципи соціології повсякденності й застосування біографічного методу в дослідницькій версії Г. Розенталь і авторського лінгвоконфліктологічного методу було розроблено інструментарій та проведено 24 інтерв'ю: з них 12 у Німеччині (Мюнхен) і 12 у Польщі (Вроцлав, Краків) у період з 22 жовтня 2019 року до 8 січня 2020 року. Унікальність дослідницької ситуації, що створює додаткову цінність для отриманих матеріалів, полягає в тому, що самі автори наразі мають статус, близький до статусу інформантів. Автори книги — висококваліфіковані українські фахівці, які проживають в Німеччині та Польщі.

УДК 331.556.46-057.21(=161.2)(430+438)

ЗМІСТ

КОРОТКО ПРО РЕЗУЛЬТАТИ	4
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	6
ПЕРЕДМОВА	9
ВСТУП.....	11
КОЛЕКЦІЯ КЕЙСІВ	19
Альпійський айтішник, який задумується про повернення додому.....	19
Відкритий для нових можливостей без планів повернення в Україну	21
Дитяча мрія, що перетворилася на реальність.....	24
Переїзд заради свободи, самореалізації... і взуття 48-го розміру	26
Зачарована Німеччиною	29
Аналітик, що мислить критично й прораховує варіанти	31
Майже громадянин Німеччини заради дітей.....	34
Пошук якості життя в інших країнах, але з Україною в душі	36
Тепер вона годує сім'ю	39
Оптимістична матеріалістка.....	42
«Больше не крыса в колесе».....	44
«Конкретний міленіал»	47
Космополітка з Україною в серці	50
Шістнадцять років в Польщі	52
«Музика вечна».....	55
«Закрила эту дверь».....	57
Програмування заради міграції.....	60
«Вся ця пригода з IT»	62
У пошуку успіху та якості життя	65
Ровесник України з двома вищими освітами	67
Друга спроба або новий старт	70
«Мы здесь за стабильностью».....	72
Самотній аудитор	75
З великої любові, але із запрошенням на роботу.....	77
ВИСНОВКИ.....	81
ДОДАТОК	97

КОРОТКО ПРО РЕЗУЛЬТАТИ

Ця публікація демонструє результати соціологічного дослідження із застосуванням якісних методів соціології: розгляд у єдності мотивів переїзду в іншу країну й мотивів потенційного повернення (неповернення) висококваліфікованих українських фахівців-мігрантів. Проведено 24 інтерв'ю, з них 12 у Німеччині (Мюнхен) і 12 у Польщі (Вроцлав, Краків), у період з 22 жовтня 2019 року до 8 січня 2020 року.

Аналіз відповідей інформантів на прямі й непрямі питання щодо можливого повернення в Україну в поєднанні з питаннями-маркерами ідентичностей і питаннями про сприйняття дому дозволив виявити значне домінування нематеріальних чинників як мотивів переїзду. Багато з опитаних переїхали заради тих моментів, які «за гроші просто не купиш» — у висновках і в кожному з описаних авторами кейсів докладно представлені ці мотиви. Аналіз матеріалів інтерв'ю в контексті потенційного повернення в Україну дозволив авторам розділити опитаних на дві умовні групи: 1) «не виключають такої можливості» — ті, хто міг би колись повернутися в Україну; 2) «не хотіли би повертатися в Україну однозначно» — ті, для кого такий сценарій наразі неприйнятний. Крім того, встановлено причини блокування потенційного повернення та знайдено «зачіпки» для стимулювання такого повернення.

На основі аналізу текстів інтерв'ю (у тому числі конкретних пропозицій інформантів щодо бажаних змін в Україні), виявлено та описано комплекс заходів **на рівні держави**, які можуть сприяти поверненню висококваліфікованих українських фахівців у свою країну, серед них, зокрема, такі:

- пільгове кредитування для придбання житла фахівцями, які повертаються; гарантії безмитного провезення особистих речей (у тому числі автомобіля) для тих, хто повертається додому;
- пільгове кредитування для відкриття свого бізнесу в Україні тими, хто повертається;
- індивідуальний супровід сімей, які виявили бажання повернутися в Україну, у тому числі адресна допомога з оформленням документів;
- надання місць для дітей у дитячих садках, школах, установах позашкільної освіти;
- додаткові реінтеграційні заходи для дітей шкільного віку;
- введення преференцій при працевлаштуванні для фахівців, які повертаються додому, і членів їхніх сімей.

Комплекс заходів для тих, хто повертається, можна об'єднати в межах загальнодержавної програми для повернення висококваліфікованих фахівців, яку пропонується назвати **жовто-блакитна карта** (Yellow-Blue Card). За аналогією з європейськими програмами (як, наприклад, європейська Blue Card або австрійська Red-White-Red Card) ця програма має бути орієнтована на висококваліфікованих фахівців, у яких зацікавлена Україна, але саме з акцентом на їхнє повернення у свою країну.

Крім того, **на рівні підприємств, компаній**, за аналогією з «релокаційним пакетом», який зарубіжні компанії пропонують висококваліфікованому фахівцеві, який від'їжджає з України, доцільно запропонувати аналогічний релокаційний пакет для повернення (його можуть пропонувати компанії, які бажають повернути фахівців, що виїхали).

Крім прямих заходів, пов'язаних із реєміграцією і реінтеграцією, держава й суспільство цілком здатні вводити непрямі заходи, стимулювати розвиток мережі громадянської освіти, у тому числі шляхом залучення до цієї діяльності тих українців, які повернулися з Європи або продовжують працювати за межами країни. Як носії європейських цінностей, вони можуть ділитися своїм досвідом їх освоєння на рівні повсякденних практик, наводячи приклади конкретних кейсів, що дозволить ініціювати зміни від мікрорівня — до макрорівня.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ОКСАНА ДАНИЛЕНКО — доктор соціологічних наук, професор. Закінчила Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, з 2001 до 2008 року навчалася в докторантурі й працювала в цьому університеті, спочатку доцентом, а з лютого 2011 року — професором. Автор понад 100 наукових і навчально-методичних публікацій у сфері якісних методів соціології, соціології повсякденності, соціології конфлікту, у тому числі: автор наукових монографій «Соціологічне вимірювання конфлікту» (2003 р.) і «Мова конфлікту в суспільстві, що трансформується: від конструювання історії — до формування соціокультурних ідентичностей» (2007 р. — видання здійснено в рамках проекту «Соціальні трансформації в Прикордонні — Білорусь, Україна, Молдова» за підтримки Корпорації Карнегі (Нью-Йорк)); співавтор низки навчальних посібників, у тому числі — «Якісні дослідження в соціологічних практиках» (Київ, 2009, Інститут соціології НАНУ); автор багатьох статей як в українських, так і в зарубіжних виданнях.

Стипендіат німецької академічної служби обміну (DAAD) та Інституту відкритого суспільства (OSI) — дослідницьке стажування у Вільному університеті Берліна і в Ерланген-Нюрнберг університеті (жовтень 2006 — грудень 2006; листопад 2007 — січень 2008). З 2009 до 2017 — регулярний учасник дослідницьких майстерень з біографічного методу Габрієли Розенталь у Методичному центрі соціальних наук Геттінгенського університету імені Георга-Августа.

Публікації Оксани Даниленко концентруються останнім часом на дослідженні таких актуальних проблем:

- солдат, який повертається додому в сучасній Україні;
- життєвий світ IT-фахівця;
- життєвий світ інженерів-мігрантів;
- парадокси повсякденності й візуальні методи соціологічного дослідження;
- якісні методи дослідження соціальних конфліктів, соціокультурні ідентичності, проблеми соціальної пам'яті.

ТЕТЯНА ПАНЧЕНКО — соціолог, політолог, доктор політичних наук. Закінчила Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, працювала в цьому університеті на кафедрах політології та політичної соціології викладачем, доцентом і професором. Автор понад 100 наукових і науково-методичних публікацій з проблематики субнаціональної політики й демократії, серед яких:

- монографії: «Україна у регіональному вимірі: проблеми та перспективи» (2002, у співавторстві), «Принцип субсидіарності у сучасному демократичному розвитку» (2011);
- навчальний посібник «Політична регіоналістика» (2011).

Стипендіат Erasmus Mundus — дослідницьке стажування в Університеті Гумбольдта в Берліні (2013–2014 рр.), учасниця програм з аналізу політики Rand Europe (2001, Лейден, Нідерланди), з порівняльного регіоналізму Центрального європейського університету (2014 року, Будапешт, Угорщина), з федералізму й децентралізації Інституту федералізму Університету Фрайбурга (2014 року, Фрайбург, Швейцарія), з громадських студій (Civic Studies) Католицького університету Айхштетт-Інгольштадта (2019, Хершінг (Herrsching), Німеччина).

ПЕРЕДМОВА

У книзі представлено результати соціологічного дослідження із застосуванням якісних методів соціології, яке дозволило зануритися в життя світи висококваліфікованих українських трудових мігрантів у Німеччині та в Польщі.

Основна дослідницька ідея — розгляд у єдності мотивів переїзду в іншу країну й мотивів повернення висококваліфікованих українських фахівців-мігрантів. Крім того, особливістю авторського підходу до розробки інструментарію був вихід на вимірювання мотивів релокації і потенційного повернення не тільки (і навіть не стільки) через прямі питання про мотиви переїзду, а й через непрямі питання, які автори називають «трикутником непрямого вимірювання», у якому умовними вершинами є:

- 1) специфіка біографічної ситуації;
- 2) вимірювання ідентичностей через лінгвоконфліктологічні індикатори;
- 3) питання про сприйняття дому.

З опорою на методологічні принципи соціології повсякденності й застосування біографічного методу в дослідницькій версії Г. Розенталь і авторського лінгвоконфліктологічного методу було розроблено інструментарій та проведено 24 інтерв'ю: з них 12 у Німеччині (Мюнхен) і 12 у Польщі (Вроцлав, Краків) у період з 22 жовтня 2019 року до 8 січня 2020 року. І хоча збір інформації виконувався в короткі строки, розробка авторської методики соціологічного вимірювання зайняла понад 10 років, і кроки її розробки відображені в авторських публікаціях.

Унікальність дослідницької ситуації, що створює додаткову цінність для отриманих матеріалів, полягає в тому, що самі автори наразі мають статус, близький до статусу інформантів. Авторі книги — висококваліфіковані українські фахівці, які є мігрантами (хоч вони переїхали й не за запрошенням на роботу, як більшість опитаних, а переїхали як дружини висококваліфікованих фахівців): доктор політичних наук, професор Тетяна Панченко переїхала 5 років тому до Німеччини, а доктор соціологічних наук, професор Оксана Даниленко переїхала до Польщі одночасно з початком проведення дослідження. Плюсом є і ці дві різні біографічні ситуації: один з авторів бачить нову для себе повсякденність свіжим поглядом, інший — уже п'ять років адаптується до цієї повсякденності, і ця різниця перспектив також сприяла успішності дослідження. Таким чином, біографічна ситуація авторів визначила унікальну можливість

входження в матеріал, занурення в поле дослідження: двоє висококваліфікованих соціологів, використовуючи можливість занурення в повсякдення Польщі й Німеччини, вирішили застосувати свої компетенції і провести дослідження. Фонд Конрада Аденауера підтримав цю ініціативу, завдяки чому стала можливою реалізація цього сміливого проєкту.

Щоб максимально передати суб'єктивні смисли, відображені в розмаїтті життєвих історій інформантів, а також запросити читача до діалогу, автори представили результати дослідження через опис кейсів, які передають не тільки біографічну ситуацію інформантів, а й їхні відповіді на питання про те, що подобається або не подобається в країні переїзду, про дім і про те, де вони почувалися щасливішими, про майбутнє своєї країни (з очікуванням, яку країну назвуть своєю), про значні історичні події (з вимірюванням соціокультурних ідентичностей), про «якість життя» тощо. У висновку представлено не тільки результати дослідження, а й рекомендації: що могло би стимулювати повернення в Україну і що перешкоджає поверненню, у тому числі з урахуванням бачення інформантами тих змін в українському суспільстві, які можуть посприяти поверненню.

ВСТУП

/ Постановка проблеми, коротка характеристика методик й мети дослідження

Проблема відтоку висококваліфікованих фахівців з України в інші країни є однією з актуальних тем політичного дискурсу України. Це пов'язано, насамперед, з тим, що вибудовувати майбутнє країни без опори на її інтелектуальні ресурси проблематично, а реальні механізми для того, щоб призупинити процес відтоку інтелектуального потенціалу не пропонуються, насамперед тому, що недостатньо зрозуміло, що змушує приймати рішення покинути свою країну людей, які мають високий рівень зарплати і в Україні (як це відбувається, наприклад, в ІТ-сфері).

Проблема трудової міграції висококваліфікованих фахівців з України є недостатньо вивченою, аналіз статистичних даних виглядає часом суперечливо, що відзначають автори різних публікацій на цю тему^{1,2}. Наявні дослідження не концентрують увагу на специфіці життєвого світу висококваліфікованих мігрантів, у тому числі нечисленні якісні дослідження 2008–2009 рр.³ і 2014–2015 рр.⁴, у той час як мотиви переїзду висококваліфікованих фахівців, способи побудови їхніх життєвих стратегій мають свої особливості, тому ми вирішили звернути увагу саме на цю категорію мігрантів, націливши саме на них своє дослідження, враховуючи при відборі інформантів насамперед освітній рівень (наявність вищої освіти) і специфіку професійної діяльності (зайнятість, що вимагає інтелектуальної діяльності, високого рівня кваліфікації, експертності у своїй галузі). Саме такими фахівцями насичують свій ринок праці, зокрема, Німеччина

¹ Міфи і факти про трудову міграцію країн Вишеграду / Керівник проєкту: Ірина Сушко, ГО «Європа без бар'єрів».
URL: https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/Mify_trud_migrac.pdf
(дата звернення: 17.01.2020).

² Міграція в Україні: факти і цифри / Упоряд. Олена Малиновська; Представництво МОМ в Україні. К., 2016.
URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf
(дата звернення: 17.01.2020).

³ Amelina A. Gendered Strategies of social support and their inequality effects in the context Ukrainian-German transnational space. COMCAD working paper. Universität Bielefeld, Fak. Für Soziologie, Centre on Migration, Citizenship and Development, 2009.
URL: <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/37778>
(Last accessed: 20.01.2020)

⁴ Ровенчак О. А. Соціокультурні характеристики сучасної української еміграції до Німеччини. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. 2016. Т. 21. Вип. 1 (24). С. 71–90.

й Польща, з метою ефективного розвитку економіки цих країн, і насичується він у тому числі й за рахунок українських висококваліфікованих фахівців: вони у фокусі нашої уваги, і в цьому специфіка нашого дослідження.

Результати деяких кількісних досліджень, зокрема, Міжнародної організації з міграції (МОМ) 2015 року¹ та Державного управління статистики України 2017 року², свідчить, що повернення на постійне проживання в Україну після тривалої трудової міграції — це поточна тенденція, яка демонструє ознаки зростання. Разом із тим вони відзначають, що найчастіше на Батьківщину повертаються мігранти з відносно низьким рівнем освіти, зайняті низькокваліфікованою працею. Помітну частину переселенців складають ті, хто, зіткнувшись із важкими умовами праці й побуту за кордоном, вирішили повернутися вже після першої (рідше — другої) невдалої поїздки. На жаль, дуже невелика частина мігрантів повертається в Україну, щоб застосувати нові навички та вміння, і ще менша частина успішно добивається суттєвих змін (у контексті інвестування у виробничу діяльність і створення робочих місць)³. Іншими словами, поки що повертаються в основному не ті, хто може підвищити продуктивність українських компаній та ефективно транслявати в українське суспільство демократичні практики та європейські цінності. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває пошук шляхів для повернення в Україну саме висококваліфікованих фахівців.

Сьогодні ця проблема набуває нового звучання: якими можуть бути конкретні механізми залучення інтелектуальних ресурсів, які залишили країну? Виникає питання: чи не утопія це? За яких умов висококваліфіковані українські фахівці з вищою освітою могли би повернутися в Україну? Щоб зрозуміти, чи це можливо, потрібно вивчити мотиви, які є основними для тих, хто покидає країну. На перший погляд здається, що відповідь лежить на поверхні. Поширені фрази «у пошуках кращого життя», «для поліпшення якості життя» створюють відчуття псевдорозуміння, оскільки за цими словами можуть критися зовсім різні значення: для когось якість життя — це чиста вода в крані, а для когось — відчуття безпеки. Та й реальні мотиви можуть виявитися іншими, ніж прийнято вважати. Якими ж є ці мотиви? Щоб відповісти на це питання, ми провели соціологічне дослідження із застосуванням якісних

¹ Міграція як чинник розвитку в Україні: Дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією та їхнього впливу на розвиток України / Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні. К., 2016.

² Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Київ, 2017. 36 с.

³ Позняк О. В. Зворотна міграція до України: обсяг і характеристики поверненців. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 1 (35). С. 82–96.

методів соціології за підтримки фонду Конрада Аденауера, і ми дуже вдячні фонду за цю підтримку.

Необхідно було звернутися саме до якісних, а не до кількісних методів соціології, оскільки якісні методи орієнтовані на отримання відповіді на питання «чому» й дозволяють нам глибше проаналізувати причини прийняття рішення про переїзд в іншу країну. При цьому мотиви від'їзду й мотиви повернення висококваліфікованих фахівців ми розглядаємо як дві сторони однієї медалі, що визначило особливості інструментарію. Крім того, дослідження проводилося відповідно до методологічних засад соціології повсякденності, яка аналізує смисли, їх варіанти виявів на рівні повсякденних дій і повсякденних практик, у тому числі при зануренні в інше соціокультурне середовище, а також виходить на проблему «дому» (що означає дім?) і повернення додому. Це, насамперед, роботи А. Шютца¹ і їх сучасні інтерпретації (наприклад, Г. Зеффнера² стосовно розвитку дослідницького підходу з використанням можливостей соціальної герменевтики, І. Срубара³ стосовно взаємозв'язку мови, смислів і дій у повсякденності). Під час проведення дослідження використовувався біографічний метод у дослідницькій версії Г. Розенталь⁴ для виявлення і реконструкції біографій мігрантів у вигляді кейсів і авторський лінгвоконфліктологічний метод⁵, який дозволяє вийти на вимірювання ідентичностей через аналіз мовних структур у текстах інтерв'ю. І, звичайно ж, нас надихали також ідеї класиків біографічного дослідження в соціології початку ХХ століття У. Томаса і Ф. Знанецького — «Польський селянин у Європі й Америці»⁶.

Одна з основних гіпотез нашого дослідження — релокація висококваліфікованих фахівців у Польщу й Німеччину з України більшою мірою пов'язана з пошуком безпеки й стабільності для себе та своєї сім'ї, ніж з матеріальними причинами переїзду (матеріальний чинник міг би, на нашу думку, вийти на перший план для представників робітничих професій, які справді їдуть на заробітки, — але це вже інша тема дослідження). Як і властиво якісним методам, цю гіпотезу ми застосовували в «м'якому варіанті», розуміючи, що вона не може

¹ Шютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / Сост. А. Я. Алхасов; Пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Я. Мазлумяновой; Научн. ред. перевода Г. С. Батыгин. М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2003.

² Söffner H.-G. Auslegung des Alltags. Der Alltag der Auslegung. Zur wissenssoziologischen Konzeption einer sozialwissenschaftlichen Hermeneutik. Konstanz, 2004.

³ Srubar I. Handeln, Denken, Sprechen. Der Zusammenhang ihrer Form als genetischer Mechanismus der Lebenswelt, In: Subjekte und Gesellschaft. Zur Konstitution von Sozialität. Für Günter Dux. Hrg. von Ulrich Wenzel, Bettina Bretzinger und Klaus Holz, Weilerswist: Velbrück Wissenschaft, 2003.

⁴ Rosenthal G. Interpretive Social Research. Göttingen: University Press (in German 2015), 2018.

⁵ Даниленко О. Я. Мова конфлікту в суспільстві, що трансформується: від конструювання історії — до формування соціокультурних ідентичностей: : монографія. Вільнюс: Вид-во ЕГУ, 2007. 402 с.

⁶ Thomas W., Znaniecki F. The Polish peasant in Europe and America: In 2 Vol. N. Y., 1958.

панувати над матеріалом, а є лише одним з орієнтирів під час дослідницьких пошуків, ми орієнтувалися не тільки на пошук відповідей, а й на побудову нових гіпотез і перспектив дослідження цієї маловивченої проблеми, виходячи з текстів інтерв'ю. Основний емпіричний матеріал для нас — тексти інтерв'ю: 12 інтерв'ю в Німеччині (Мюнхен) і 12 інтерв'ю в Польщі (Вроцлав, Краків), які автори провели в період із 22 жовтня 2019 року до 8 січня 2020 року. І, варто сказати, що кожне інтерв'ю нас по-своєму дивувало, ми були відкритими для цього подиву, і під час інтерв'ю давали можливість максимально розвиватися і розкриватися наративам (оповідам) опитуваних. Ми стимулювали ці наративи спочатку проханням розповісти про себе в дусі біографічних досліджень, а потім вже задавали не тільки прямі питання про очікування від переїзду, про мотиви переїзду й мотиви можливого повернення, але й стимулювали наративи через питання про дім, про те, де інформанти почуваються щасливішими, про українські свята і свята країни переїзду, а також як важливий індикатор ідентичностей використовували питання про три значні історичні події і про майбутнє своєї країни із застосуванням лінгвоконфліктологічного методу (детальніше про його специфіку застосування під час розробки дослідницького інструментарію, у тому числі стосовно інженерів-мігрантів, можна прочитати в публікаціях^{1 2}, при цьому в першій з наведених двох статей відображені результати роботи над методами дослідження життєвого світу й соціокультурних ідентичностей висококваліфікованих мігрантів у 2012 році, а друга стаття, написана у 2005 році, розкриває особливості застосування лінгвоконфліктологічного методу до вимірювання соціокультурних ідентичностей, таким чином, методичний шлях до здійсненого у 2019–2020 роках дослідження тривав понад 10 років).

Специфікою авторського підходу до розробки інструментарію в реалізованому нами дослідженні є вихід на вимірювання мотивів релокації і потенційного повернення не тільки (і навіть не стільки) через прямі питання про мотиви переїзду, а й через непрямі питання, з огляду на фокусування яких ми можемо назвати їх трикутником непрямого вимірювання, у якому умовними вершинами є:

- 1) специфіка біографічної ситуації;
- 2) вимірювання ідентичностей через лінгвоконфліктологічні індикатори;
- 3) питання про сприйняття дому (нижче — див. детальніше).

¹ Даниленко О. А. Жизненный мир и социокультурные идентичности инженеров-мигрантов из постсоветских стран в Германию: постановка проблемы. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка: Соціологія*. 2013. 1 (4). С. 87–90.

² Даниленко О. А. Методика построения карты метаязыка конфликта: от конструирования истории к новым идентичностям. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. Х.: Вид. центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2005. С. 200–205.

Матеріал вийшов вельми багатим і різноманітним, а відображений у цій публікації варіант подання у вигляді кейсів здається нам тим способом, який дозволяє максимально представити випадки: при цьому не тільки показати специфіку кожного випадку, а й створити в читача під час прочитання сприйняття загальних тенденцій, що криються в тексті інтерв'ю. На жаль, неможливо включити в одну публікацію весь отриманий нами матеріал за глибиною опрацювання, але ми представили всі 24 кейси, щоб показати різноманітність випадків. Ми також враховували, що опитувані є носіями унікального досвіду, а за рахунок цього — своєрідного експертного знання, яке вони отримали саме завдяки своїй біографічній ситуації. І, звичайно ж, якісне дослідження не претендує на репрезентативність, а прагне лише показати різноманітність біографічних випадків у контексті проблеми висококваліфікованих мігрантів і в перспективі мати можливість виділити й описати типи, що криються за ними.

Мета дослідження — виявити основні мотиви релокації висококваліфікованих фахівців і потенційну можливість або неможливість повернення додому (у тому числі умови цього повернення) або ж причини можливої подальшої релокації в інші країни.

Коротко про втілення методики дослідження в інструментарії і про способи відбору інформантів

Основні блоки питань в інструментарії дозволяють досліджувати проблему мотивів релокації/мотивів повернення через специфіку біографічної ситуації, особливості ідентичностей і особливості сприйняття дому: це як основний «трикутник непрямого вимірювання». Крім того, ми шукали можливість вийти на проблему, що є у фокусі дослідження, через: сприйняття плюсів і мінусів життя в країні, прямі питання про мотиви переїзду, а також про можливості потенційного повернення, про подальші плани, про те, що має змінитися в Україні, щоб вони повернулися, тощо. Додатково ставилося питання про розуміння «якості життя», щоб простежити, як наповнюється змістом це поняття для різних інформантів, і зіставити з іншими відповідями на питання про мотивацію переїзду. Часом це служило й додатковим стимулом розповісти про мотиви переїзду. Крім того, питання про європейські цінності, значущі історичні події (з проханням охарактеризувати ці події, згадати героїв і антигероїв), про сприйняття «своїх» і «несвоїх», про свята (у тому числі українські), які мають значення для інформантів, були задані, щоб визначити ідентичності опитуваних і зробити висновки про те, якою мірою їм вда-

лося набути європейську ідентичність і зберегти ідентичність національну. Також низка питань (про те, що викликає дискомфорт від життя в Німеччині й у Польщі, про ступінь володіння мовою) були націлені на оцінку ступеня інтеграції інформантів як чинника, що визначає подальшу життєву стратегію або, принаймні, впливає на неї.

Відбір інформантів (висококваліфікованих фахівців-мігрантів з України в Польщу й у Німеччину) у цьому дослідженні здійснювався виходячи з принципів представлення різних випадків, що демонструють різноманітну картину: за кількістю років перебування в країні, за статтю, віком, професією, регіонами — місцем народження і від'їзду з України, професією та іншими параметрами. І хоча застосовувався і метод снігової кулі, але різноманітність картини забезпечувалася додатково через наявність кількох «точок входу» з подальшим розвитком з використанням методу снігової кулі, при цьому, виходячи з необхідності різноманіття і збалансованості картини, ми просили опитуваних порекомендувати подальших інформантів з урахуванням різноманіття, яке нас цікавило, і запитували в них про контакти з представниками певних регіонів, професій тощо, яких ще не було в нас у попередніх інтерв'ю, або ж шукали самостійно вихід на такі контакти для потенційних інтерв'ю. Ще раз зауважимо, що, як і будь-які якісні дослідження, це дослідження жодним чином не претендує на репрезентативність, ми лише хотіли розширити спектр аналізованих випадків (кейсів), з одного боку, показавши при цьому унікальність того чи іншого кейсу, з іншого боку — виявивши загальні особливості, притаманні кейсам, незважаючи на їх різноманітність. При цьому орієнтиром було насичення вибірки. Усього було проведено 24 інтерв'ю: 12 інтерв'ю в Німеччині (Мюнхен) і 12 інтерв'ю в Польщі (Краків, Вроцлав).

Висококваліфіковані українські фахівці у межах даного дослідження — це фахівці з вищою освітою, які працюють в іншій країні на посадах, що вимагають вищої освіти й докладання інтелектуальних зусиль для виконання професійних завдань, поставлених перед ними в новій країні. Багато з таких фахівців є власниками блакитної карти (Blue Card). Вона дозволяє висококваліфікованим громадянам держав, які не є членами ЄС, і членам їхніх сімей працювати й жити в будь-якій країні в межах Європейського Союзу, за винятком Данії, Ірландії та Сполученого Королівства. Однак при відборі інформантів, щоб не звужувати спектр випадків, ми не обмежувалися наявністю в них блакитної карти. Останнє виявилось вельми виправданим, особливо для Польщі, де поширені інші канали виходу на ринок праці. Тому значна частина інформантів є членами сімей власників блакитної карти або ж прибули до Німеччини або Польщі за освітніми й іншими каналами, але на момент дослідження займали посади в різних сферах, що вимагають вищої освіти.

Оскільки Україна має значний потенціал в інноваційних галузях, а саме — у сфері ІТ, що обумовлено високим рівнем освіти в технічному й фізико-математичному напрямку, значна частина інформантів працює в ІТ. Зокрема, із 12 інформантів, які були опитані в Мюнхені та в його предмістях, 7 працюють в ІТ і спеціалізуються в програмуванні, тестуванні й бізнес-аналітиці, що також відповідає незадоволеним потребам німецької економіки в названих вище технічних фахівцях. Більш того, троє з них перекваліфікувалися в ІТ з інших сфер, а двоє з цих трьох успішно працюють в ІТ без технічної освіти. Решта інформантів у Німеччині працюють у фінансовій сфері (комплаєнс¹, фінансовий контролінг, аудит), а також серед опитуваних — менеджер у компанії з виробництва побутової техніки та вчитель музики. У Польщі, де, як було вже сказано, можливі різні канали виходу українських фахівців на ринок праці, спектр їх сфер зайнятості ширший. Із 12 опитаних у Польщі, у сфері ІТ працюють 7, при цьому 6 з них є саме ІТ-фахівцями, а одна інформантка працює в ІТ-сфері, але на межі німецької філології та реклами. Решта інформантів у Польщі зайняті у сфері освіти, менеджменту, телекомунікацій, економіки та фінансів.

Інформанти в обох країнах мають різнопланову базову освіту: технічну, економічну, юридичну, філологічну й музичну, деякі (3 в Німеччині та 4 в Польщі) мають кілька вищих освіт, при цьому одна з інформанток у Польщі має науковий ступінь, а один з інформантів додатково до другої вищої — чотири післядипломні освіти, отримані в Польщі.

Серед опитаних у Німеччині — 7 жінок і 5 чоловіків, які проживають у Німеччині від 8 місяців до 19 років. Вік опитаних у Німеччині — від 27 до 49 років. За походженням інформанти з Німеччини представляють різні регіони й міста України — Харків, Одесу, Кропивницький, Луцьк, Івано-Франківськ, Черкаси, Чернігів, а також Житомирську, Тернопільську, Рівненську й Сумську області. При цьому міста переїзду — Київ, Харків, Одеса, двоє потрапили до Німеччини через Польщу. Серед опитаних у Польщі — 6 жінок і 6 чоловіків, які проживають у Польщі від 3 місяців до 16 років. Вік інформантів у Польщі — від 25 до 54 років. За походженням інформанти з Польщі також представляють різні міста й регіони України: Київ, Полтава, Рівне, Львів, Харків, Луганська область, Донецька область. Міста, з яких інформанти переїхали до Польщі, — Київ, Харків, Львів, Рівне, Полтава, Одеса. Детально соціально-демографічні й міграційні характеристики інформантів представлено в Додатку (див. Таблицю 1 і Таблицю 2).

¹ *Комплаєнс* (від англ. *compliance*) — система внутрішнього контролю, що дозволяє керувати комплаєнс-ризиками: ризиками притягнення до відповідальності компанії і топ-менеджерів.

Таким чином, у цій публікації результати дослідження представлені через опис кейсів, що є випадками біографічних ситуацій висококваліфікованих українських фахівців, що переїхали до Польщі і Німеччини. Запропоновані нижче описи кейсів націлені на те, щоб при подальшому аналізі був зрозумілим зв'язок ключових суджень інформантів зі специфікою біографічної ситуації, при цьому кожен випадок має яскраву назву й епіграф, що дозволяє закріпити його специфіку.

/ Запрошення до діалогу

Ми не тільки шукаємо відповідь на питання про те, чи не є утопією очікування того, що в сучасних соціальних умовах зберігається можливість стимулювати повернення висококваліфікованих фахівців в Україну (у тому числі й ІТ-фахівців). Ми пропонуємо й Вам спробувати відповісти на це питання, прочитавши реконструйовані нами кейси. Ці кейси містять, зокрема, і відповіді інформантів про те, за яких умов вони готові були би повернутися, і що їх зупиняє. Звичайно ж, усі імена в описах кейсів і цитатах у висновках змінено з метою дотримання анонімності. Цитати з текстів інтерв'ю наводяться мовою оригіналу зі збереженням специфіки мовлення інформантів. Ми дуже вдячні нашим інформантам за щирі й глибокі відповіді.

Сподіваємося, що прочитання кейсів, а також висновків, що містять розроблені на основі аналізу текстів інтерв'ю практичні рекомендації щодо механізмів того, як зробити повернення в Україну привабливішим, дозволить читачеві знайти відповіді на питання, що цікавлять його, у визначеному нами контексті, проникнувши в життєві світи висококваліфікованих українських фахівців у Німеччині й Польщі.

Сформована нами колекція кейсів — це насамперед передача суб'єктивних смислів і варіантів репрезентації біографій висококваліфікованих мігрантів й одночасно запрошення читача до інтерпретації. Ми розкриваємо інформацію, яка містить не тільки наші висновки й рекомендації, але й відкриває шлях до подальших роздумів кожного читача. І кожен може розкрити свій смисл. Саме тому наша публікація і колекція кейсів — це також і запрошення до діалогу, і розкриття перспектив подальшого дослідницького розвитку цієї складної теми.

КОЛЕКЦІЯ КЕЙСІВ

/ Альпійський айтішник, який задумується про повернення додому НІМЕЧЧИНА

«Здесь нет ничего такого, что приносит счастье просто так»

Олександр, 49 років, 5 років у Німеччині, народився та закінчив школу в Кіровограді, навчався в Харківському університеті радіоелектроніки за спеціальністю «прикладна математика» (закінчив у 1992 році), у 90-і займався книжковим бізнесом, із 2000 року прийшов у ІТ. Протягом 15 років працював на різних посадах у харківських айті-компаніях, у тому числі як співкерівник однієї з них. Після активних пошуків роботи в Австрії та Німеччині протягом декількох років переїхав до Мюнхена на запрошення на роботу за програмою Blue card як інженер з якості (QA — Quality Assurance engineer). Всього цей час працює у великій ІТ-компанії, живе із сім'єю в передмісті Мюнхена, виховує дітей, подорожує та продовжує відкривати для себе Альпи. Підкорюючи гірські вершини, балансує між інтересами своєї великої сім'ї та думає про повернення додому...

Олександр почав думати про переїзд в іншу країну, коли вже був успішним фахівцем. Незадоволеною ситуацією у своїй країні (*«в Украине все ухудшалось с каждым годом»*), він прагнув подивитися світ та отримати новий досвід. Особливо вабила Олександра його давня пристрасть — Альпи, до яких легко дістатися з Мюнхена. Тепер він в Альпах майже кожні вихідні. Крім того, Олександрові дуже подобається його робота: *«это наилучшая и самая интересная работа из всех, которые были в моей жизни»*. У Німеччині він цінує розвинуту інфраструктуру, безпеку, при цьому стверджує, що всі ці блага самі по собі *«не делают человека счастливым»*. Олександр каже: *«я не могу сказать, что чувствую себя здесь счастливее, чем чувствовал в Украине. Счастье внутри нас... Есть моменты положительные, которые мне очень нравятся, есть моменты отрицательные по-прежнему»*. Очевидно, Олександрові не дозволяє бути повністю щасливим те, що його дружина, яка успішно будувала свою кар'єру в Україні, не може *«адекватно устроиться здесь»*, внаслідок чого *«чувствует себя некомфортно в Германии»*, а також відсутність перспектив придбати власне житло. Занепокоєння через відсутність власного дому неодноразово

звучить в інтерв'ю: *«мы не можем себе позволить купить ничего», «у меня уже опустились руки», «идеи о покупке жилья подальше и подешевле были, но мы от них отказались», «надежды на покупку собственного жилья почти не осталось».* Крім того, певний дискомфорт викликає недостатнє знання німецької мови. Однак, цей момент викликає значно меншу тривогу, адже *«язык в принципе можно выучить».*

В Олександра троє дітей, одна дитина народилася вже в Німеччині. Діти по-різному адаптувалися, за словами Олександра, найкраще з усіх — дочка, якій на момент переїзду було 8 років. В Олександра сім'я тут, але щось заважає йому відчувати себе в Німеччині як удома. При цьому, коли відповідає на питання про дім, він стверджує: *«мой дом — Альпы»,* а дім як місце, де він живе, знаходиться і в Німеччині, і в Україні. Той факт, що потрібно відмовлятися від українського громадянства для отримання німецького, зупиняє його від реалізації цієї ідеї. Хоча через місцеву бюрократію, зізнається Олександр, така спокуса час від часу виникає. При цьому він однозначно називає себе європейцем і визнає європейську ідентичність України: *«я родился и вырос в Европе и сейчас в ней живу».* Він проживає вже в Євросоюзі й високо цінує свободу пересування, відчуває в повсякденному житті європейську багатокультурність. Він вже святкує Різдво й Великдень за місцевим григоріанським календарем, тільки родичів в Україні вітає за юліанським. Для нього *«европейцы “свои”, а “несвои” — противники объединенной Европы. В Украине их называют ватники, здесь это AfD (партия Альтернатива для Німеччини)».*

Серед значущих історичних подій Олександр називає ті, які спричинили демократичні перетворення в Україні та євроінтеграцію: розпад СРСР та обидва Майдани. Про останню революцію в Україні, яка відбулася після прийняття Олександром рішення про від'їзд, він говорить: *«Я не думал, что она произойдет, тем более не думал, что будут жертвы. Несмотря на это, она вернула будущее этой стране».* Олександр вірить у європейське майбутнє України й усе більше думає про повернення додому: *«мысли о возвращении периодически возникают. Сейчас сильнее, так как надежды на покупку собственного жилья почти не осталось».* Більшість членів сім'ї підтримують цю ідею. Проти тільки 13-річна донька, яка *«свою жизнь связывает исключительно с Германией».* Олександр усвідомлює, що в Україні залишається безліч проблем. Його *«больше всего пугает коррупция, отсутствие правосудия пугает, что люди нарушают законы и они не наказуемы».* У зв'язку з цим він хотів би побачити *«решительные меры по борьбе с коррупцией, обеспечение соблюдения законов»,* а також створені державою умови для повернення фахівців (наприклад, можливість без мита перевезти своє майно). Серед переваг в Україні Олександр називає *«конкурентоспособные зарплаты и льготное налогообложение».*

в ІТ», безвізовий режим. До речі, необхідність постійно оформляти візи зіграла роль під час прийняття рішення про переїзд.

Таким чином, з усіх інформантів цього дослідження Олександр, який, як і мріяв, живе недалеко від Альп і повністю задоволений роботою в Німеччині, найближче на шляху додому в Україну. Чи повернеться він?

/ Відкритий для нових можливостей без планів повернення в Україну

ПОЛЬЩА

«...Просто было интересно попробовать
и плюс ситуация на тот момент в стране»

Іван, 32 роки, п'ять років у Польщі, працює в ІТ-компанії розробником. Народився і здобув вищу освіту в Харкові (педуніверситет, спеціальність — вчитель англійської мови та інформатики), працював у декількох ІТ-компаніях у Харкові, а потім переїхав за запрошенням на роботу ІТ-фахівця до Кракова (з ним переїхала дружина), через кілька років переїхав із дружиною у Вроцлав, продовжив працювати в тій самій фірмі (у зв'язку з відкриттям нового офісу виявив ініціативу, попросивши про переведення), і працює в цій фірмі у Вроцлаві й зараз. Розглядає варіанти подальшої релокації в різні країни. Але при цьому говорить: «...Я бы не хотел возвращаться в Украину однозначно».

У біографічній частині інтерв'ю Іван зазначає, що *«окончил школу с языковым уклоном, с английским»* і займався на підкурсах з інформатики, оскільки його батько хотів, щоб він став програмістом, але *«после окончания школы решил поступить в театральный, полтора года отучился в театральном на актера драматического театра и кино, после чего бросил... Ну, по многим причинам... Но, прежде всего, понял, что мне не хотелось бы этим заниматься всю жизнь именно как профессией»*. І далі в інтерв'ю простежується, що Іван сміливо експериментує і змінює своє життя, і сам він підкреслює, що якщо виникає нова можливість або пропозиція, він охоче її приймає. Навчався в педагогічному університеті й після закінчення почав працювати у сфері ІТ, це була, за його словами, посада, яку можна назвати *«профессиональный гуглист»*, хоча й називалася вона «дослідник», але це дало базовий досвід роботи в айті. Далі були курси, інші ІТ-компанії аж до переїзду до Польщі.

«Это был 2014 год как раз, собственно говоря, в Украине все эти события, Крым, Майдан, такое все неспокойное.... И вот, честно сказать, я до этого момента, наверное, никогда не задумывался о том, чтобы уезжать из Украины куда-то жить... Вообще... Но тут я у знакомого моего эйчара увидел, что ищут людей на релокейшен в Польшу, я пришел домой и говорю жене: "Хочешь — в Польшу поедем?". Она говорит: "А, давай, поехали". То есть совершенно было как-то спонтанно, то есть не было какого-то планирования долгого, каких-то долгих разговоров. Мы увидели возможность и решили — почему бы не съездить». Івана привабив також хороший супровід фірмою переїзду, допомога з документами, пов'язаними з релокацією. Загалом, за його словами, рішення було досить спонтанним — він просто відреагував на нову можливість, що з'явилася, було цікаво спробувати щось нове. Але домінуючим мотивом була ситуація в країні у 2014 році, і це повторюється і в інших відповідях, у тому числі на пряме запитання про домінуючий мотив переїзду.

Серед моментів, які подобаються в Польщі, Іван називає, насамперед, таке: *«То, что мне нравится, наверное... Здесь я плачу налоги (в сравнение конкретно с айти в Украине я здесь получаю меньше гораздо денег за счет, как раз-таки, налогов). Но есть ощущение того, что вот эти налоги платятся и ... ты видишь, куда они идут... есть какая-то инфраструктура хорошая... И от этого общее ощущение от людей окружающих, я имею в виду сейчас даже не знакомых, а в целом, на улице, как-то большая удовлетворенность жизнью и отсюда, соответственно, люди более... позитивные, что ли, более расслабленные, не знаю, как сказать. Для меня это такой большой плюс...»*

Іван зазначає також, що *«в Украине можно получать, ну, очень намного больше денег, чем здесь. В айти, я имею в виду... Но не все вещи, наверное, можно померять деньгами, и для меня это момент того, что... стабильность, наверное, не очень правильно подходящее слово... Но вот такое спокойствие общее по ощущениям, наверное, так».* Подобається також комунікація, транспорт (*«это небо и земля по сравнению с Украиной»*).

Серед того, що викликає дискомфорт у Польщі, — це те, що *«очень много... приехало украинцев сюда, причем украинцев, которых называют гастарбайтерами, которые приезжают не очень образованные, не очень воспитанные и они, соответственно, создают некое представление о нации, скажем так, в целом».* Ще один момент дискомфорту, який Іван особливо виділяє, — *«это религиозность страны в целом. Потому что Польша, конечно, очень религиозная страна. Мне это не нравится лично. То есть я всегда считал, что церковь — это прям зло. Прям конкретное... Я сейчас не говорю про религию, про веру, а вот конкретно про церковь, как организацию. И поляки, конечно, в этом*

плане, даже из тех стран, в которых бывал, как турист, там, посмотреть, поляки, конечно, прям, выделяются очень сильно. И мне это очень сильно не нравится... тем, что церковь навязывает... Церковь никогда не дает и никогда не давала свободы людям мыслить, люди не имеют своего мнения. Церковь имеет огромное влияние...»

Польську мову Іван опанував повною мірою і в плані мови почувається комфортно.

Відповіді Івана на питання про дім яскраво відображають специфіку його життєвого світу, ось одна з них: *«Мой дом — это жена моя. Близкий для меня человек, с которым я вместе. А где мы будем? Иногда меня посещает мысль купить себе трейлер и ездить где-то. То есть у меня нет такого понимания общепринятого “дома”. И в плане страны вообще нет ассоциаций. У меня есть предпочтения по местности. Вот, я горы, например, люблю. Я люблю горы, люблю природу, люблю хвойные леса. И вот, я может быть, хотел бы где-нибудь жить в горах...»*

Українські ідентичності не простежуються ні у відповідях про три значущі історичні події (Іван назвав «*изобретение пороха*», «*изобретение интернета*», «*изобретение пенициллина*»), ні у відповідях про свята, у тому числі українські («*я и в Украине не праздновал. То есть для меня это праздник, потому что выходной, он там как-то выделяется, потому что есть свободное время, ты не идешь на работу*»). Не простежуються у відповідях і європейські ідентичності. На питання, хто для Вас «ми», «свої», а хто «вони», «несвої», Іван відповідає, що *«...нет вообще такого у меня деления на “свои-несвои”, наверное, я просто не могу так поделить»*.

В інтерв'ю Іван підкреслює, що для нього важливі цікаві проєкти, розвиток (і це важливіше для нього, ніж матеріальна складова), що він завжди відкритий для нових можливостей і завжди радий спробувати щось нове, що, власне, й ініціювало і його переїзд з України до Польщі, і з цим пов'язано те, що він розглядає далі потенційні можливості релокації. Планує однозначно переїжджати з Польщі в іншу країну, розглядає різні варіанти європейських країн, але планів про повернення в Україну немає: *«...Хотелось бы выбрать какую-то такую страну, что вот я знаю — я приеду туда, конечно, везде будут плюсы и минусы, но вот я приеду, я буду там доволен и смогу там прожить остаток жизни... И Украина в этот список, конечно, не входит, из того, что я вижу, что происходит там сейчас — для меня нет каких-то позитивных предпосылок даже...»*. При цьому Іван говорить, що *«чувство счастья не зависит от страны. Счастливым быть можно везде. От страны может зависеть чувство комфорта...»*

/ Дитяча мрія, що перетворилася на реальність НІМЕЧЧИНА

«Мне предлагали и повышение, и зарплату, но это меня не остановило...»

Інна, 30 років, 4 роки в Німеччині, народилася і ходила в школу в невеликому селищі під Одесою, де на уроках німецької мови народилася мрія про Німеччину, отримала економічну освіту (2011), працювала як бухгалтер і аудитор спочатку в Одесі, потім у Києві. Розуміючи, що економісту знайти роботу в Німеччині складно, Інна почала діяти через нареченого, а потім чоловіка — програміста, якому вдалося отримати запрошення на роботу в Німеччину. Майже через два роки життя в Німеччині, які були присвячені вдосконаленню мовних навичок і пошуку роботи, Інна отримала позицію бухгалтера в невеликому Start-up. Через рік Інні вдалося перейти на роботу в ІТ-компанію на посаду керівника фінансового відділу, а після дворічної додаткової освіти вона зайняла в цій компанії позицію фінансового контролера. Завдяки цілеспрямованості й працьовитості Інни її мрія втілилася в життя найкращим чином, з Україною її пов'язують тільки батьки, що залишилися там.

24

КОЛЕКЦІЯ КЕЙСІВ

Інна полюбила Німеччину ще в школі, завдяки своїй вчительці німецької мови. Мрія про життя в Німеччині не покидала Інну в дорослому житті, незважаючи на те, що батьки переконували в неможливості її реалізації. Але досвід друзів, потреба в безпеці й соціальній захищеності й, урешті-решт, перспективи нареченого-айтішника, усе більше переконували Інну, що все можливо. Поки дівчина займалася підготовкою до весілля, її наречений, який до знайомства з Інною про Німеччину не думав, шукав там роботу. Весілля відгуляли, речі зібрали, й молодята переїхали в невелике селище під Мюнхеном, яке знаходиться приблизно на тій самій відстані від міста, що й рідне селище Інни — від Одеси. Однак різницю Інна відчула колосальну — у транспортному забезпеченні, освітленні вулиць і наявності іншої інфраструктури на новій батьківщині. Усі ці моменти, разом із медициною і безпекою, Інна пов'язує з якістю життя, яка в Україні, як переконана Інна, є недосяжно навіть з високим рівнем доходу. Крім того, Інна в захваті від німців: *«народ более культурный и открыт к помощи»*. На її думку, ця готовність допомогти — результат уроків другої світової війни й відповідного виховання: *«они чувствуют себя виноватыми, независимо от того, насколько они и даже их предки были вовлечены в эти события»*. Особливо Інна цінує відносини на роботі — *«здесь есть задачи, которые нужно выполнить, распределение, но если ты себя плохо чувствуешь, то все переносится»*. А високі ціни на житло й податки викликають в Інни дискомфорт.

«В принципе все, что касается материального, казалось, что будет проще», відзначає Інна. При цьому, за її словами, у неї шанси заробити більше зросли: «в Украине, чтобы зарабатывать, так, как я сейчас, мне бы пришлось работать днем и ночью по 24 часа в сутки». А от шанси чоловіка-програміста на високі доходи, навпаки, зменшилися.

Інна без вагань стверджує, що почувається щасливішою в Німеччині. Для неї важливо, що тут можна жити «не только работой», цікаво проводити вільний час і подорожувати. Вона почувається вдома в Німеччині, але деякі особливості радянського виховання (наприклад, невміння себе похвалити), за словами Інни, заважають відчувати себе до кінця європейцем. Європейські цінності в розумінні Інни — це традиції святкування Різдва, які вона із задоволенням приймає. А цінності, проголошені в Договорі про ЄС (демократія, толерантність, права людини та інші) для Інни не мають особливо значення, у їх вияві вона не бачить великої різниці з Україною.

Питання про повернення в Україну в сім'ї Інни ніколи не обговорювалося, зізнається інформантка. Вона вважає Україну все ще своєю країною, хоча не може сказати, що її дім там. Більш того, Німеччину вона також називає своєю країною і в контексті прогнозованої економічної кризи майбутнє обох країн бачиться їй непростим. Як економіст вона заявляє, «что Украина даже может выиграть, если будет грамотная политика». Вона вірить у поліпшення економічної і політичної ситуації в Україні, але цей факт, за словами Інни, «сделал бы приятным пребывание наших родителей в Украине и возможность посещения родителей», а не сприяв би її поверненню. Адже люди залишаться такими самими: з тим самим пафосом, «понтами», що завжди дратувало дівчину. «Таких людей, — каже Інна, — здесь (у Німеччині) я встречала значительно меньше. Здесь ко всему проще относятся, проще одеваются, нет такого, что должен купить себе норковую шубку, брендовую сумочку...»

Інна з дитинства мріяла покинути Україну й зробила для цього все можливе. Хоча Інна завжди була відмінницею (закінчила школу із золотою медаллю, університет — з червоним дипломом), історія і культура України не викликають у неї інтересу. Дві з трьох значущих для інформантки історичних подій — «изобретение интернета» і «развитие техники» — не пов'язані з Україною, а третю — «окончание войны, второй мировой» — вона пов'язує з «восприятием немцами этой войны». Народжена в останні роки існування СРСР, вона більше відчуває наслідки радянського виховання, ніж національного українського. Навіть на питання про українські свята Інна відповіла, що завжди згадує «такіе праздники как 1 Мая и День Победы, а такие, как День независимости — нет». Її спогади про Україну наповнені негативом, а позитивні висловлювання про Німеччину будуються на контрасті, порівнянні з Україною.

Відсутність у Інни емоційного зв'язку з Україною свідчить про те, що вона навряд чи повернеться. Не на користь повернення говорить той факт, що Інні вдалося успішно інтегруватися, досягти значних успіхів у такій конкурентній економічній сфері і своїми руками створити комфортне життя для себе і своєї сім'ї.

/ Переїзд заради свободи, самореалізації... і взуття 48-го розміру

ПОЛЬЩА

«Для меня самая высокая ценность — ощущение человека здесь себя человеком стабильным, который может мечтать...»

Дмитро, 54 роки, близько 7 років у Польщі з перервою на повернення. Народився в місті Димитрів Донецької області, здобув вищу освіту (1995 рік), зробив успішну кар'єру у фінансовій сфері, яку зламала фінансова криза 2008 року, після кризи жив в Одесі, до переїзду до Польщі була спроба імміграції в Англію із сім'єю, у 2012 році переїхав до Варшави вже один. У 2014 повертався в Україну, де було розлучення з дружиною, яка не захотіла переїжджати до Польщі після її невдалого досвіду адаптації в Англії, а також брав участь у Євромайдані. У травні 2014 знову повернувся до Польщі. Характерною особливістю кейсу є постійне бажання інформанта розвиватися і готовність до навчання — Дмитро не тільки вивчив мову, але й отримав кілька додаткових вищих освіт уже в Польщі, що дозволило зробити успішну кар'єру в досить зрілому віці в новій для нього сфері освіти. Дмитро у Вроцлаві живе з сином, купив квартиру, реалізує освітні проекти й дивиться в майбутнє з оптимізмом.

Біографічна частина інтерв'ю несподівано починається і концентрується на джерелі любові до життя і внутрішньої опори: *«Я очень поздний ребенок в семье... Я был очень любимым ребенком в семье и после того, как родителей не стало, а папы не стало, когда мне было 10 лет, мамы — когда 13. Вот. Эта любовь, наверное, несет меня по жизни всю эту жизнь. Поэтому тот фундамент, который они заложили, фундамент любви и любви к жизни, потому что я был единственным ребенком и в позднем возрасте, они всю любовь отдали за тот короткий период, который я был с ними, а они были со мной, и вот этот фундамент существует по сей день...»*

І далі за фактами біографії проступає розповідь про життя, повне несподіваних поворотів і колізій, але одночасно наповнене оптимізмом і впевненістю

в можливості розвиватися і йти вперед без страху, використовуючи кожне випробування як виклик і новий старт, і, якщо здається часом, що доводиться робити крок назад, то це для того, щоб просунути ще далі вперед, само-реалізуватися.

Дмитро каже, що перші думки про переїзд до іншої країни в нього з'явилися вже у 1988–1989 роках, але тут почалися перетворення, які дали йому надію, *«что в Украине все будет хорошо, и нужно что-то делать здесь, и здесь я вырос, и люблю эту страну, и, наверное всё-таки я должен следить и помогать развиваться здесь, помогать стране своей... Иногда жалею о том, что этого не произошло в те годы, иногда не жалею, о том, что получил колоссальнейший опыт, который привел к тому, что я приехал сюда совсем другим человеком, понимающим, наверное, суть работы, суть своего предназначения, и суть самой жизни»*. Далі він розповідає, що коли виїхав за межі звичної і незручної радянської, а потім і пострадянської повсякденності, він раптом побачив (спочатку в країнах Балтії, а потім і в Англії), що буває в магазинах взуття потрібного йому 48-го розміру, і навіть більшого (а він завжди мучився в пошуках свого розміру взуття!), і це звучить як метафора того, що він дізнався що є країни, де все інакше, де дбають про людей різних, і дбають про комфорт людей, і він каже, що нещодавно *«меня спросили на конференции, почему я уехал, я сказал: "Искал обувь своего размера"»*. Дмитро й важливість комфорту характеризує саме як суттєвий елемент поваги до людини. У відповідь на питання про те, що подобається в країні, у якій живе й працює, говорить про Польщу так: *«...Я просто вижу комфорт. Вижу сумасшедший комфорт. Кроме того, мне нравится ментальность, мне нравится восприятие мира, политическая какая-то солидарность, хотя много разных движений здесь... Обычное явление, как вот размер обуви, так и коммуникация, так и комфорт жизни, комфорт проезда в поезде, автобусе, кондиционеры и т. д. Я понимаю, что человек заслуживает того, чтобы жить в более комфортных условиях...»* Моменти, які не подобаються в Польщі, Дмитро не виокремлює.

На питання про очікування від переїзду Дмитро відповідає так: *«Если я бы переезжал в 1988–1989 году, ожидания были бы совсем другими. Когда я переезжал уже в зрелом возрасте в Англию и Польшу, в частности, я уже понимал, что я действительно буду здесь свободным человеком и пользоваться всеми благами демократии, потому что я очень сильно устал за свою жизнь делать вещи, за которые меня все время наказывали. Наказывала полиция, наказывала налоговая, наказывали бандиты, наказывал рэкет, наказывали всякие проверки, контроли, и так далее, и тому подобное. Я устал что-то делать, а потом это рушится из-за чего-то, на что я не могу даже оказать влияние. Я понимал, что здесь этого не будет, и я здесь стану просто свободным человеком»*

и смогу снова себя реализовать. А самореализация, особенно в таком возрасте, когда ты понимаешь, что у тебя остается довольно-таки мало времени, а она очень важна для того, чтобы ты мог ощущать себя человеком, который что-то в этой жизни смог сделать. В раннем возрасте это одно, а в довольно-таки зрелом — это совсем другое». Отже, самореалізація у оповіді Дмитра постає як один з основних мотивів переїзду. Але водночас з цим, звучить й цінність стабільності, спокою: «Для меня самая высокая ценность — ощущение человека здесь себя человеком стабильным, который может мечтать».

Відповідь про три значущі історичні події, як і відповідь про «своїх» і «несвоїх», яскраво маркує ідентичності інформанта. Значними подіями були названі: «Рождение Иисуса Христа — это событие, на мой взгляд, наверное, принесло равновесие в мир и непосредственно дало толчок развитию европейской цивилизации, развитию европейского менталитета, ценностей европейских, развитию Америки. То есть для меня это самое главное событие. Второе — то, что Колумб открыл Америку, и именно то открытие Америки, которое произошло, оно показало, что такое свобода. И те процессы, которые там произошли, показали ту свободу, которая дала толчок свободе по всему миру. Третье сложно назвать. Переломным моментом в выяснении того, для чего существует мир, на мой взгляд, явился Майдан наш киевский, именно 2014 года. Мы окончательно восприняли, что мир делится на две составляющие: свобода и несвобода, простыми словами говоря». На питання про «своїх» і «несвоїх» інформант відповідає: «Для меня “несвой” — те, кто не может ответить на вопрос: “Чей Крым?”. Я ограничусь этим, потому что если человек не может ответить на этот вопрос или отвечает прямо, что это не Украина, то всё, он уже «несвой». Это не от того, что человек имеет или не имеет право на свое мышление и восприятие ситуации, это исходит от того, что для меня это “несвой” человек. Для меня человек, который или нейтральный, или по ту сторону — это тот человек, который пришел убивать моих родственников, мою семью. Для меня это “несвой”. Все остальные — сторонник Зеленского, сторонник Порошенко, мы между собой найдем общий язык, я думаю, что мы все свои».

На питання про те, чи почувується Ви європейцем, Дмитро відповідає: «Я свободен, и поэтому я чувствую себя европейцем. Я полностью: и душой, и телом, и ментальностью — я свободен. Где-то еще есть зацепки, которые меня тяготят, которые тянут в “совок” и т. д. Но, я думаю, что я уже больше стал европейцем». Він також говорить про те, що для нього важливо, щоб його син, якому зараз чотирнадцять років, отримав у вихованні «европейский дух», «заряд европейский».

У відповідь на питання про європейські цінності інформант каже: «свобода, возможность влиять на процессы, которые происходят вокруг тебя, это

всегда здесь присутствует. Мне кажется, что самая главная ценность — это то, что ты можешь спокойно видеть будущее и планировать, и видеть себя в этом будущем. Это, наверное, самая-самая главная ценность. Это придает сил. Когда человек умеет планировать, когда он спланировал что-то и видит, что у него все идет по плану, он все может просчитать. Что, например, в Украине нельзя сделать, учитывая скачки экономики, экономические ситуации, политические ситуации, все настолько неэластично, прерывисто, непонятно, не прогнозируемо...»

На питання про думки й плани з приводу повернення в Україну Дмитро відповідає: *«Мне кажется, что я бы вернулся при первой же возможности в свою страну, если бы я понимал, что я смогу влиять на перспективы своей страны...»* і каже, що буде вважати це *«еще более совершенной самореализацией человека, который выехал из Украины для самореализации...»*. При цьому інформант говорить про те, що потрібна і посада, і фінансова підтримка, і він би міг посприяти тому, щоб впроваджувати отриманий ним у сфері освіти європейський досвід в Україні.

/ Зачарована Німеччиною НІМЕЧЧИНА

«Мне нравится, как здесь все организовано...»

Світлана, 34 роки, 2 роки в Німеччині, харків'янка, вивчала математику в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна (закінчила у 2007 році), зі студентських років працювала на позиціях програміста й аналітика в різних харківських компаніях, поки разом з чоловіком у 2014 році не отримала запрошення на роботу до Польщі. Отримавши досвід роботи у двох польських ІТ-компаніях у Вроцлаві та Кракові, у 2017 році була запрошена на роботу в Мюнхен, де завжди мріяв жити її чоловік, а потім дуже сподобалося їй...

Світлана почала думати про переїзд до іншої країни ще задовго до тривожних подій в Україні 2014 року. Якщо її чоловік, також ІТ-інженер, уже мав досвід життя і роботи за кордоном (*«он PhD делал в Испании, жил в Норвегии»*), то Світлана хотіла спробувати. Війна в Україні й *«сама обстановка»*, яка *«особенно в Харькове, была несколько угнетающей»*, підштовхнули подружжя до інтенсивного пошуку роботи за межами країни. У результаті їх запросили на роботу в одну ІТ-компанію у Вроцлаві. З думками *«когда, если не сейчас»*, *«если что, мы вернемся»* і відсутністю уявлень, *«что мы уезжаем навсегда, что*

мы сожгли мосты», пара поїхала працювати до Польщі. Через рік подружжя отримало пропозицію від іншої компанії — колишнього роботодавця з України, який відкривав офіс у Польщі. Вони прийняли це запрошення і переїхали до Кракова. Хоча в Кракові робота подобалася більше, життя в Польщі не зовсім влаштувало. Світлану не задовольняла екологічна обстановка (проблема смогу) і, як би це дивно не звучало, схожість польського менталітету з українським. Останню, очевидно, Світлана усвідомила, отримавши досвід життя в Німеччині. Про життя в Польщі й не тільки Світлана каже таке: *«В принципе менталитет очень похож на наш, на украинский. Но при этом надо платить больше налогов, соответственно у тебя меньше зарплата, но ты не понимаешь, куда эти налоги идут. Как-то смотришь вокруг и понимаешь, что, да лучше, чем в Украине: дороги немножко равнее, но не всегда; общественный транспорт, конечно, ходит, но не всегда. В Германии в этом плане иначе. Ты приезжаешь и чувствуешь, что ты попал не то, чтобы в другой мир, но в общем очень близко к этому»*.

Хоча запрошення на посаду бізнес-аналітика в мюнхенську ІТ-компанію отримала Світлана, а її чоловік знайшов роботу через кілька місяців після переїзду, за словами інформантки, виїхати з Польщі хотів більше чоловік. *«Моему мужу не нравилось в Польше, он очень хотел уехать. Мы искали разные варианты, рассматривали разные страны. И когда получилось с Германией, решили сразу же ехать»*. При цьому, за словами Світлани, *«больших ожиданий от Германии не было»*, а страхи й побоювання у зв'язку з німецькою мовою і труднощами адаптації були. Тепер Світлана стверджує, що вони *«были не очень оправданы. Оказалось, что здесь много знакомых из Харькова и как-то у нас не было какого-то адаптационного периода»* (у контексті інтерв'ю це означає для неї, що не було труднощів адаптації). Коли Світлана проводить паралелі з Польщею, то згадує, що особливо цінує в Німеччині взаємодію з представниками різних культур і порядок: *«все как-то хорошо организовано. "Ordnung" (нім. — порядок) везде»* (хоча у своїй професійній сфері вона сподівалася побачити більший порядок і кращу організацію). При цьому у відповідь на питання про те, що особливо важливо в Німеччині, Світлана не згадує ті «параметри», які вона називає, відповідаючи на питання, що для неї означає якість життя (*«возможность покупать свежие продукты, когда ты уверен в их качестве, можешь пить воду из под крана, а в Украине не можешь иметь возможность куда-то быстро выехать на природу, в парки и т. д.»*), очевидно, вона їх оцінила ще в Польщі.

Незважаючи на те, що Світлана ще повністю не інтегрована в німецьке суспільство (є ще проблеми з мовою, коло спілкування обмежене іноземцями), вона почувається комфортно в Німеччині. Хоча коли вона відповідала на питання

про дім і отримання німецького громадянства, Світлана ухилилася від прямих відповідей, в інтерв'ю звучить: *«мне тут хорошо», «мы собираемся здесь оставаться», «уже дальше на Запад мы, наверное, двигаться не будем».* Можливо, це пояснюється тим, що Світлана, за її словами, почувається європейкою, високо цінує такі названі нею європейські цінності, як *«свобода самовыражения; возможность быть разным; быть свободным делать, что тебе нравится»,* і намагається *«понимать местные правила»* і приймати їх. Хоча своїм домом Світлана називає *«все-таки Украину»,* вона не планує *«туда возвращаться надолго».* Особливо лякає Світлану *«российская агрессия»* (тема війни звучить особливо тривожно) і пов'язана з нею невизначеність: *«я не знаю, какой будет сценарий дальнейшего развития. С предыдущим Президентом я была более уверена. Сейчас вообще не уверена. Харьков, к сожалению, очень близко находится к границе с Россией...».* У разі відновлення миру в Україні стимулювати її повернення могло б рішення *«открыть свой бизнес»,* оскільки, на відміну від Німеччини, Україна *«не такая зарегулированная страна».* З урахуванням того, що сім'я Світлани зайнята в ІТ і є власна квартира в Харкові, *«в экономическом плане Украина самая интересная страна для релокации»,* каже Світлана. Але економічні переваги на фоні *«нестабильной политической и экономической ситуации»* у країні відходять на задній план.

Хоча Світлана дещо зачарована Німеччиною, Україна для неї, безсумнівно, залишається Батьківщиною і не тільки тому, що там залишилися батьки й близькі люди. Внутрішній світ Світлани залишається пов'язаним з Україною і Харковом: вона стежить за українськими новинами, згадує День незалежності й інші свята, переживає з приводу майбутнього країни й рідного міста, яке знаходиться так близько до російського кордону. Наразі в неї немає думок про повернення в Україну, але простежується в тексті інтерв'ю збереження емоційного зв'язку з Україною, що дозволяє припустити, що вони можуть з'явитися.

/ Аналітик, що мислить критично й прораховує варіанти **ПОЛЬЩА**

«...Ну, причины очевидны... Это самореализация, какое-то развитие...»

Марк, 45 років, менше півроку, як переїхав до Польщі, де працює у сфері ІТ. Народився і закінчив школу в Полтаві, навчався в Харківському аерокосмічному університеті за спеціальністю інженер-механік (закінчив у 1997 році). Незабаром отримав і другу вищу освіту — економічну. Потім у 1999 році перейшов працювати у сферу ІТ, перекваліфікувавшись на інженера-програміста.

Має 20-річний досвід роботи в різних ІТ-компаніях у Харкові, у тому числі міжнародних, але 17 років із 20 пропрацював в одній продуктивній українській компанії. Восени 2019 переїхав до Вроцлава з Харкова за запрошенням міжнародної ІТ-компанії на посаду бізнес-аналітика, оскільки мав великий досвід роботи на перетині ІТ й економіки. Вирішив прийняти цю пропозицію, тому що хоче розвиватися і працювати саме в міжнародній компанії, профіль якої відповідає попередньому місцю роботи, тому його експертні знання у своїй галузі допомагають йому почуватися досить впевнено на новому місці. Розглядає переїзд в іншу країну як своєрідний челендж, виклик самому собі, вважає важливим завжди розвиватися і вміти адаптуватися.

Щоб глибше зрозуміти випадок Марка, варто звернутися до початку його досвіду роботи в ІТ. Коли Марк працював із 1999 року в Харкові в міжнародній ІТ-компанії, *«...там были люди из Шотландии, Америки, Израиля и, в общем-то, мне было достаточно комфортно там...»*. Однак приблизно через два роки Марк зіткнувся з тим, що компанія опинилася в кризовій ситуації, працівникам перестали платити зарплату й він став терміново шукати роботу. За його словами, з того часу він постійно моніторив ринок праці й розглядав варіанти, а також йому запам'ятався цікавий досвід роботи в міжнародній компанії, і він хотів повернутися до цього забутого досвіду. Забутого, тому що після кризи в міжнародній компанії він знайшов роботу в українській продуктивній ІТ-компанії і пропрацював там 17 років з невеликою перервою. *«То есть, я расценивал это как временное, потому что нужно было где-работать и нужны были деньги, потому что родился ребенок, и я подумал, ну, ладно, какое-то время сейчас поработаю, пока лучшую работу не найду. Вот так вот 17 лет прошло (сміється)»*. Було значне зростання і в кар'єрі, і в зарплаті, різноманітний досвід і різні посади, у тому числі робота в міжнародних проєктах; останнім часом поєднував посаду бізнес-аналітика й проєкт-менеджера. Кілька років тому пішов із цієї компанії до аутсорсингової ІТ-компанії, тому що втомився від рутини й хотів спробувати щось нове, але розбіжність за часом між Україною і Америкою призводила до ненормованого робочого дня, і він повернувся через 8 місяців у попередню компанію на кращих умовах. Робота в одній компанії 17 років підкреслюється в його біографічному наративі (розповіді), і зустрічається далі в тексті не раз, у тому числі в контексті мотивів переїзду: *«...это самореализация, какое-то развитие... Потому что, когда ты с годами делаешь одни и те же проекты, ты как-то засиживаешься на одном месте. Становится все неинтересно. ...Выгораешь... (далі говорить рівним, трохи втомленим голосом) вот... Ну, со временем не заводит ничего. Даже там если какой-то огромный проект, ты смотришь на него и думаешь: ну, и что? У меня уже такие проекты были. Много. И что нового? Ничего интересного... Ну, вот так...»*

Хоча Марк, за його словами, постійно моніторив ринок праці й вакансії, але цілеспрямовано почав шукати роботу за межами України він в останні 5–6 років, орієнтуючись переважно на Німеччину, Австрію і Швейцарію (орієнтовно з 2014 року), тобто з моменту подій в Україні, пов'язаних з російською агресією і початком військових дій. А з весни 2019 року відкрив профіль також для вакансій у Польщі (можливо, після результатів виборів, які, судячи з тексту інтерв'ю, йому не бачаться перспективними для майбутнього України). Він підкреслює, що після останніх політичних змін у країні *«понял, что у этой страны будущего нет. И ждать, когда оно наступит, чтобы почувствовать себя счастливым я, как бы, не хочу... Поэтому ловлю момент...»*

Коли він характеризує початок трудової діяльності в Польщі, Марк зазначає, що йому одразу *«...бросилось в глаза здесь, что у них немного другое отношение... к работе. Если в Украине часто тебя выжимают по полной... В одной из компаний у меня был 12-часовой, 14-часовой рабочий день без каких-либо оплат сверхурочных, считалось, что это нормально и это я должен, потому что у меня и так зарплата высокая... То здесь работодатель законодательно не может заставить тебя работать сверхурочно, если ты не хочешь»*. Серед моментів, які подобаються Марку на новому місці роботи, він визначає такі: *«Это процесс организации работы, процесс управления проектами, распределения ресурсов, доступности ресурсов, в общем-то, все, что касается проектной работы. Здесь она более-менее стандартизована и соответствует общепринятым правилам, соответствует ISO стандартам — института по управлению проектами в Америке. Условно, здесь процессы соответствуют международным стандартам»*.

У відповідь на питання про те, що для нього означає «якість життя», він мимоволі характеризує і те, що йому подобається в країні, у яку він приїхав, на контрасті переходу з однієї повсякденності в іншу, а також яскраво відзначає багато деталей: *«Здесь я вижу, что люди ходят и улыбаются. Мне комфортно. Я улыбаюсь — они улыбаются. Все хорошо... Вода из крана прозрачная, не желтая, не вонючая... Воду не отключают... Отопление не жарит, когда тебе жарко или на улице жарко. То есть, оно в принципе не включается. То есть, оно включается, когда, там, падает ниже градус, который ты сам выставляешь. Транспорт работает. Работает по расписанию. Его много. Он, в принципе, в большинстве своем качественный. Нет хамовитых маршруточников. Нет неадекватов. Ну, они наверняка есть, я их просто, наверное, не встречаю (сміється). Это значит их меньше по количеству (посміхається). Ну, и вообще, возможность из Польши дальше путешествовать гораздо больше, чем в Украине»*.

Матеріальний чинник не грав ключової ролі в переїзді, оскільки Марк переїхав, за його словами, на ту саму зарплату, тому що його приваблювало бажан-

ня попрацювати в міжнародному оточенні, розвиток. Він дещо іронічно говорить про те, що вже в Україні почувався європейцем, а багато хто навколо там так не почувався. Марк прагнув змінити країну, у якій ніяк не можуть побороти корупцію на країну, де її побороли, але він поки що не впевнений, що ці надії повністю виправдаються.

У відповідь на питання «Коли Ви сьогодні думаєте: “Мій дім” — що Вам уявляється, які викликає асоціації?» Марк відповідає: *«Мой дом — моя семья»*. «Свої» для нього — перш за все, інтелектуали.

Коли інформант відповідає на питання про подальші плани й можливості повернення в Україну, то каже, що все можливо, усе залежить від конкретної ситуації, *«я же аналитик. Все варианты рассчитываются»*. Марк цікавиться політичним життям України й переживає за долю країни в майбутньому, при цьому критично ставиться до результатів останніх виборів в Україні й тих тенденцій, які спостерігає сьогодні, в інтерв'ю багато суджень, пов'язаних з цим, але не це було основною причиною переїзду. Дружина й дорослий син підтримують його рішення про переїзд. Марка хвилює майбутнє сина в Україні й це теж вплинуло на його рішення виїхати до Польщі, певною мірою він «прокладає дорогу» синові в Європу. Про повернення в Україну не думає, але не виключає (гіпотетично) такої можливості, оскільки «ніколи не говори ніколи».

/ Майже громадянин Німеччини заради дітей НІМЕЧЧИНА

«Для дітей я бачу більше перспектив в Німеччині, ніж в Україні...»

Петро, 40 років, 6 років у Німеччині, народився в Івано-Франківську, виріс в містечку Кременець Тернопільської області, вчився в Тернополі та Києві, має 3 вищих освіти: дві економічні здобув у 2001 та 2003 роках, технічну — у 2006 році. Петро починав трудову діяльність як економіст в Тернополі, в 28 років почав працювати в ІТ і переїхав до Києва. Зі студентських років він мріяв про роботу в англійській країні — Англії чи Канаді, але, через певний час в пошуках кращого майбутнього вже для своїх дітей, опинився в Німеччині: з великим досвідом роботи в різних аутсорсингових компаніях в 2013 році він був запрошений до великої мюнхенської продуктової ІТ компанії. У Німеччині його не все влаштовує, але він готовий все стерпіти, аби отримати німецьке громадянство й передати його дітям...

Про життя й роботу в іншій країні Петро замислювався давно, але коли почав працювати як програміст й заробляти, відповідно, непогано, ці думки відійшли

на другий план. Батьківство сприяло їх поверненню, при цьому Петро активно роботу за кордоном не шукав, а про Німеччину взагалі не думав. Але отримавши пропозицію від рекрутера мюнхенської компанії, після деяких роздумів (боявся «що не буду зводити кінці з кінцями») вирішив спробувати. Якби українська компанія, де він працював, запропонувала йому «зробити білу зарплату, взяти в штат працівників, зробити внутрішнім працівником й, можливо, з посадою *Software architecture*» (архітектор програмного забезпечення — позиція, яка передбачає прийняття ключових проектних рішень), Петро міг би залишитися. Але такої пропозиції не надійшло («реально треба дивитись на речі»), й він поїхав. Через 6 місяців приїхала його дружина з сином, а ще через пару місяців народилася донька. Хоча цей проєкт Петро задумував «заради дітей», «щоб дітям дати майбутнє», дружина Петра, яка закінчила свого часу німецьку філологію та працювала в Україні в німецькій компанії, з ним не солідарна: «дружина моя досі негативно ставиться до того, що ми переїхали. Вона хоче повернутися, вважає, що в Україні більше можливостей».

З приводу життя в Німеччині Петро не висловлює особливого захоплення. «Я очікував від Німеччини дисципліни, пунктуальності, порядку», висловлюється він з приводу професійної сфери. «Мої очікування не виправдалися... Але все це не є тією критичною точкою, через яку я би повернувся в Україну». Що стосується інших сфер, то йому не подобаються «поганий рівень послуг та упереджене ставлення німців до “не німців”». Більше того, оскільки, як стверджує Петро, «економічна ситуація в Німеччині погіршується, німці це відчують, вони більш обізняються в ставленні до іноземців». При цьому все ж «нема такого хамства, як в Україні», «все ж більше порядку», а «можливість працювати і поєднати життя з такою природою навколо нас» особливо цінує інтерв'юований. Все це тільки частково відповідає уявленням Петра про якість життя, оскільки вона, за переконанням Петра, «пов'язана з кількістю грошей, що людина заробляє. Більша кількість грошей — краща якість життя». При цьому, він додає, що інфраструктура, «рівень публічного транспорту, екологія — мають важливе значення».

Петро не відчуває себе в Німеччині, як вдома. «Я знаходжусь в Німеччині, щоб одержати громадянство й передати його дітям», після чого «я, певно, буду подумувати, щоб повернутися або просто жити ні в Німеччині. Навіть в Україні, вже ставши громадянином Німеччини, можна жити, працювати, отримати карту українця». Хоча Петро допускає можливість повернення в Україну, даний сценарій не є його метою. Більш того, Петро не відчуває себе вдома і в Україні: «Я вже і в Україні чужий, бо трохи німець, і в Німеччині чужий, бо трохи українець». А свій дім Петро уявляє в «в австрійському селі десь поблизу гір», де він у старості міг би «жити собі й горя не знати». Враховуючи статус IT-фахівців

в Україні, які працюють як приватні підприємці, а не «внутрішні працівники», Петро оцінює перспективи в Україні «чим ближче до старості, так все менші й менші». Його побоювання пов'язані з нестабільністю робочого місця й тим, що «всі шукають молодих».

На запитання про майбутнє своєї країни Петро відповів спочатку про Німеччину, лише потім заговорив про Україну, яку він назвав «теж моєю країною». Україна, дійсно залишається його Батьківщиною: він святкує православні Різдво і Великдень, в його домі готують кутю на старий Новий рік, він прагне саме в Україні святкувати День незалежності. Однак висловлювання Петра повні відчаю стосовно не тільки майбутнього України, а й її минулого. Серед значущих історичних подій він згадує здобуття Україною незалежності в 1918 і 1991 роках, гірко шкодуючи про помилки лідерів обох епох, в результаті чого в першому випадку «царював «руський мир», тобто Радянський Союз на території України», у другому — «ми маємо війну з Росією». При цьому Петро ментально все ж знаходиться ближче до слов'ян, ніж до романо-германських народів: «як не дивно, для мене навіть москалі ближчі, ніж німці, для мене німці «вони», а слов'яни — «наші». Разом з тим, і німців, і українців (в тому числі себе) Петро вважає європейцями, проте, названі ним європейські цінності, Петро не сприймає: «толерантності до будь-чого не розумію», «тут немає так само демократії, як і в Україні».

Таким чином, Петро, зберігаючи українську ідентичність, послідовно йде до своєї мети — отримання німецького громадянства заради майбутнього своїх дітей. Якщо в Німеччині щось піде не так, він може повернутися в Україну, доклавши всіх зусиль, щоб тут залишилися його діти. Він не бачить для них перспектив в Україні, сподіваючись й сам колись стати «німцем, який буде правильно пити пиво й тримати брецель».

/ Пошук якості життя в інших країнах, але з Україною в душі

ПОЛЬЩА

«Поживем там, здесь... А потом сюда, в Польшу, вернемся...»

Юля, 28 років, майже 5 років у Польщі, народилася і закінчила школу в Северодонецьку (Луганська область), вчилася в Харківському політехнічному університеті (закінчила у 2011 році, спеціальність соціальна інформатика), після закінчення працювала в Харкові в ІТ-компанії спочатку менеджером з продажу, потім проджект менеджером. Переїхала з Харкова до Кракова у зв'язку

із запрошенням на роботу чоловіка Романа, але вона також працює як ІТ-фахівець(перекваліфікувалася в тестувальницю, з роботою проєкт-менеджера було проблематичніше). На момент інтерв'ю — майже рік як у декретній відпустці, але за місяць до запланованого виходу на роботу. У Польщі вони з чоловіком почуваються комфортно, купили в кредит квартиру, опанували польську мову (Юля навіть працює польською мовою), але хочуть пожити і в інших країнах.

На питання про те, коли почали з'являтися думки про роботу в іншій країні, і про очікування, Юля зазначає, що *«изначально нам не было тяжело жить в Украине, только вот мелочи... Которые, на самом деле и не мелочи»* (наприклад, погані дороги), але поїхати в іншу країну хотілося не через ці незручності, а *«...хотелось опыт в другой стране перенять. И пожить... Немного здесь, немного там... Хотя кажется, что здесь уже и остановимся. Здесь и к родителям близко, и менталитет похожий... Здесь мы чувствуем себя как дома. Посмотрим, как жизнь сложится, но пока планы такие... Ожидания были, что качество жизни улучшится. И мы не ошиблись...»* «По работе было ожидание интересных проектов». «Опять же — новый язык нам нравится. Вклиниваться в новую культуру. В принципе, это все из ожиданий...» При цьому Юля додає: *«Мы такие — планируем, но у нас есть спонтанность. Если нам предлагают — давайте завтра в Австралию. Мы, может, и поедем. Если увидим хорошие стороны»*. Юля також отмечає, що при переїзді *«думали о Германии, но из-за мигрантов решили, что лучше здесь... И еще язык легче, и ближе ездить домой»*. Юля підкреслює також зручність свого статусу, що надає доступ до ринку праці через чоловіка, який має Blue Card, оскільки це менше прив'язує до роботодавця і можна робити паузи в роботі. Матеріальний чинник, за словами Юлі, не грав ролі під час переїзду: очікували, що зарплата буде меншою, *«но мы взамен на это получили другие вещи»*.

Домінують у тексті інтерв'ю Юлі два основні мотиви переїзду: новий досвід у новій країні та якість життя. При цьому тема якості життя пронизує весь текст інтерв'ю і виглядає як основний мотив, тому спочатку охарактеризуємо, що для Юлі означає «якість життя»: *«Это отношение зарплаты к твоим потребностям. Сколько ты зарабатываешь и сколько у тебя остается. Мы могли бы зарабатывать в Украине гораздо больше. Но тем не менее, здесь за меньшую зарплату мы можем себе позволить путешествия... Дороги...Для нас это важно, потому что и там, и здесь была машина. Устройство общественного транспорта. Здесь можно спокойно добраться до центра города и не смущает поездка общественным транспортом... В государственных учреждениях все быстро, беспроблемно»*.

Відповідь на питання про те, що подобається в Польщі, частково перекликається з відповіддю про якість життя, яку вони тут знайшли: *«Нравится доброжелательность. Нет бытовых проблем... Менталитет схож с нашим. Несмотря на то, что они немного другие. Для поляков те же ценности важны, что и для нас. Своя страна, дети, семья. Это для них важно. С ними легко... Нравятся здесь государственные учреждения. Нет никакой волокиты. Если сравнивать с Украиной, небо и земля...»*. Юлі також подобається, що немає бродячих тварин, в Україні вони переживали за покинутих тварин, а в Польщі цього немає і люди охоче беруть з притулків кішок і собак. *«В работе нам нравится баланс работы и жизни — в сторону жизни. Они не перерабатывают. Пять часов — в офисе никого нет. Все ушли... Никто не задерживается. Если надо доработать, нас просят. Платят за это полторы ставки. Не заставляют, а просят. Ты сам выбираешь, хочешь или нет. Этот уклон в сторону жизни для нас очень хорош»*. Крім того, подобається, що немає такого розриву в зарплатах айтишників та представників інших професій (*«Разница есть, но не такая как в Украине — там программисты боги»*), що фігурує і в інших інтерв'ю у Вроцлаві й Кракові в цій самій віковій групі (до 30 років). Юля також відзначає, що подобаються умови житлового кредитування (*«Ты берешь в кредит квартиру, платишь те же деньги, что за съём, но при этом она твоя. Ты не переплачиваешь»*), можливість відкрити свій бізнес і підтримка молоді в цьому. А недоліків істотних життя в Польщі Юля не бачить і не називає.

На питання, де Ви почуваетесь щасливішою і з чим це пов'язано, Юля відповідає: *«Здесь... Это связано с качеством жизни»*, але при цьому додає, що батьків тут не вистачає. Юля також говорить, що почуваетесь в Польщі як удома. На питання про те, що уявляється, коли думає про дім, Юля відповідає: *«Краков. Моя квартира. Это мой дом. После появления ребенка это еще больше стало казаться домом»*. При цьому з приводу думок про подальшу релокацію в іншу країну Юля відповідає: *«Планы есть... В Америку или Канаду. Австралия далековато. Нам просто интересно погрузиться в новую культуру, в новую страну... Хочется поехать в англоязычную страну, выучить досконально английский, там это будет быстрее и качественнее. Посмотреть, как люди живут по-другому... Планы поехать есть, но они не связаны с тем, что нам здесь плохо. Здесь хорошо, но нам просто нравится переезжать»*. При цьому зазначає, що *«...уверена на 90%, что мы вернемся в Польшу. К родителям близко, язык близкий, менталитет...»*.

Юля також підкреслює: *«...Мы себя чувствовали европейцами уже в Украине»*.

Відповіді на питання про три значні події і про «своїх» і «несвоїх» яскраво маркують українські ідентичності: *«Самое значимое — это революция последняя наша украинская. Революция гідності. Восстание против коррумпированности*

тогдашней власти. Еще историческое — это война. Я бы назвала это войной, между Россией и Украиной. Никакая это не Антитеррористическая операция. Опять же, настоящие герои — это народ, военные. Настоящие герои. Для меня это очень важно, потому что родители жили в прифронтовом городе, и сейчас живут. Сейчас он украинский. Но какое-то время был под «ЛНР». Это было очень тяжело, потому что большинство населения нашего города были настроены сепаратистски. Вся наша семья, друзья были проукраинскими. Это было тяжело, потому что никто не поддерживал». Третье событие — «11 сентября. Террористическая атака. Это ужасно, опасно, это сильно влияет на наше восприятие мира». При этом для Юли «...“Мы”, “свои” — украинцы. “Они”, “несвои” — сепаратисты».

Юля так відповідає на питання про те, що могло би стимулювати повернення в Україну: «Изменение качества жизни. Если в Украине будут делать дороги хорошие, если будет легко вести предпринимательскую деятельность, если не будет таких взяток, коррупции. Если все это поправит, то Украина — замечательная страна для жизни. По сути, Украина — это наш дом. Мы с удовольствием бы обратно переехали. Нам не чуждо все украинское... Просто мы эгоисты, решили жить для себя...». А коли відповідає про майбутнє України, то каже, що сподівається, що в Україні через кілька десятиліть буде інша якість життя і тоді «...возможно, там будет будущее наших детей...». З точки зору потенційного повернення заслуговує уваги таке висловлювання: «Я вижу сейчас, что Украина меняется. Нам это нравится. Уже говорила Роману, что лет через сорок, может, вернемся, если там все будет так же, как в Польше. Я очень люблю Украину».

P.S. Через два місяці після інтерв'ю чоловік Юлі отримав запрошення на роботу в Канаду у відому й одну з найбільших світових ІТ-компаній і вони із сім'єю переїжджають...

/ Тепер вона годує сім'ю

НІМЕЧЧИНА

«Если бы там было все более предсказуемо, возможно мы бы никуда не уехали»

Яна, 33 роки, трохи більше року в Німеччині, народилася і виросла в Кіровограді, вчилася в Юридичній академії імені Ярослава Мудрого в Харкові, потім у магістратурі в Києво-Могилянській академії в Києві (закінчила у 2008 році), здобула другу вищу освіту в галузі фінансів (2011). Яна зі студентських років працювала у фінансовій сфері, майже 10 років в одному з міжнародних банків

у галузі Compliance, ризиків і проектного менеджменту. Після виходу з декретної відпустки Яні, за її словами, не дали повернутися на колишню посаду, що підштовхнуло її до пошуку роботи в зарубіжних підрозділах свого банку. Не минуло й року, як Яну запросили на роботу у внутрішній консалтинг банку в Мюнхені. З Яною переїхали чоловік-програміст, у якого був власний успішний бізнес в Україні, а тут поки що не вдається знайти роботу, і двоє дітей дошкільного віку, чоловік і дружина помінялися ролями. Яні подобається Німеччина, при цьому вона допускає можливість повернення в Україну.

Яна, як юрист за першою освітою, ніколи не думала, що зможе переїхати за трудовим контрактом в іншу країну, хоча можливість переїзду *«по контракту мужа, поскольку он в IT, Project Manager»* вона допускала. Але досвід колег (*«несколько моих коллег уехали, и я подумала, почему бы и мне не попробовать»*) і певна образа на керівництво підштовхнули її до пошуку посади в межах компанії за кордоном, щоб отримати внутрішню впевненість у завтрашньому дні й дати можливість своїм дітям *«расти в стабильной и благополучной стране»*. Її очікування, пов'язані з дітьми (діти потрапили в дошкільні заклади, де *«уделяют много внимания эмоциональному интеллекту»*) і роботою повністю виправдалися. Яна цінує передбачуваність (*«я понимаю, что я работаю, что я зарабатываю, знаю, чего мне ожидать»*), близькість до природи (*«близость к горам, озерам, к морю»*) і просту побутову безпеку (*«мне не страшно ездить на велосипеде и выпускать ребенка на дорогу ...Я впервые за много лет хожу босиком по травяному пляжу и не боюсь, что я наступлю на что-то и поранюсь»*). Яні також подобається, що в Німеччині *«люди сортируют мусор»*, що в неділю *«мои соседи скорее всего не будут включать пылесос, дрель»* та інші дрібниці, з яких, за словами Яни, складається якість життя як певний *«баланс между личной жизнью и работой, плюс условия, в которых ты находишься»*.

Яна називає Німеччину *«ответственным государством»*, країною, яка дбає *«о своих гражданах и о тех, кто здесь живет»*. При цьому, як багато німецьких платників податків, які не мають жодних пільг і преференцій, Яна каже що *«с социальной политикой они перегнули»*, і має на увазі численні допомоги й інші пільги для переселенців із зон військових конфліктів. У результаті, за словами Яни, *«работающая семья, платящая налоги здесь, в итоге может иметь меньший совокупный доход, чем семья переселенцев, так как они получают пособие на каждого члена семьи, не платят налоги, обеспечиваются жильем»*. Однак, надмірна соціальна відповідальність держави Яні *«жить не очень мешает»*. Значно більше Яну непокоїть її сімейна ситуація, зокрема те, що чоловік поки що *«не нашел себя»*. Але Яна не втрачає надію, що це трапиться, і переконана, що коли буде два стабільних джерела доходу, їхня сім'я, нарешті, фінансово виграє.

Але поки що мама двох маленьких дітей одна годує сім'ю і тижнями їх не бачить, перебуваючи у відрядженнях. Цей факт не дозволяє Яні почуватися щасливою в Німеччині. Вона була значно щасливішою в Україні, де було *«все привычно, знакомо, все по накатанной»*, але так не вистачало впевненості в завтрашньому дні. У неї немає можливості приділяти багато часу вивченню мови, що закономірно викликає її невдоволення ступенем своєї інтеграції. З цих самих причин Яна не відчувається в Німеччині як удома. Утім, Яна вірить, що занурення в німецьку мову й культуру з часом дозволить їй позбутися дискомфорту, пов'язаного з обмеженою комунікацією.

Яні не просто прийняти німецьку культуру, але вона відчувається європейкою *«иногда даже больше, чем немцы»*. Вона стверджує: *«Украина — это тоже Европа. Мы не из дикого поля выбежали»*. Як істинний європеець і прихильник Великої французької революції, Яна високо цінує *«уважение к человеческим правам и свободам»*, *«право на самоопределение»*, *«недекларативное равенство»*, а також той факт, що *«государство заботиться о высших потребностях человека»*. Яна вважає, що *«весь мир объединяют общечеловеческие ценности»*, виражені *«в тех же 10 заповедях, которые в разных религиях и законах истолкованы по-своему»*. І ті, хто ці цінності поділяє, для неї свої, а ті, хто не поділяє — чужі.

Хоча Яна не проти залишитися в Мюнхені, який вважає *«очень хорошим городом для жизни, особенно для семьи с детьми»*, і де можна *«видеть небо, потому что высотных зданий практически нет»*, Яна думає про повернення в Україну, щоб *«помогать этому государству уже с пониманием жизни здесь, с дополнительными знаниями»*. Вона переконана, що *«один в поле не воин»*. Має настати день, *«когда наши люди перестанут надеяться на правительство и начнут понимать, что они сами должны работать и платить налоги, контролировать тех, кого избрали»*. Яна думає, що таким буде *«новое поколение, которое растет и прогрессивно обучается сейчас»*, а покоління Яни, за її словами, розчароване, багато хто з тих, хто спочатку думав, що можна все змінити, уже поїхали. Щоб повернутися, стверджує Яна, *«я должна увидеть, что появится какая-то политическая сила, которая будет не популистская, будет состоять из образованных людей, которые будут патриотами в душе и будут хотеть что-то изменить в этом государстве... Если я увижу, что там действительно что-то меняется, что не друзья получают какие-то должности за непонятные заслуги, что люди здраво мыслить начали, тогда можно подумать о возвращении»*. Однак, якщо цього не станеться, Яна залишиться в Німеччині або переїде до Франції (оскільки компанія Яни французька, *«то рост, как правило, идет в Париж, в плане карьеры»*). А в Україну готова повернутися тільки в разі прогресивних змін у країні.

/ Оптимістична матеріалістка

ПОЛЬЩА

«Счастливей я чувствую себя рядом с мужем»

Марія, 25 років, живе в Кракові близько року, переїхала з Харкова за запрошенням на роботу IT-компанії разом із чоловіком Олександром, який отримав запрошення на роботу в ту саму компанію. Марія народилася і виросла в Харкові, де закінчила магістратуру у 2017 році за спеціальністю німецька філологія. Працювала за фахом спочатку на одних, а потім на інших курсах німецької мови. Потім влаштувалася на роботу в IT-компанію на support (служба підтримки), де потрібні були її знання німецької, оскільки вона працювала на німецький ринок. Потім з'явилися думки про переїзд, і коли вони з чоловіком побачили оголошення про вакансії в Кракові, то подумали — чому б не спробувати, надіслали резюме, пройшли відбір і незабаром були запрошені на роботу, з ентузіазмом переїхали й зараз працюють у Кракові в IT-компанії. Марія займається рекламою в Google і повною мірою задоволена своїм життям і змінами, що відбулися, з цікавістю й оптимізмом дивиться в майбутнє.

Марія думала про переїзд до Європи ще зі шкільних або університетських років, можливо, під впливом батька, який *«все время настаивал, чтобы я уезжала куда-то в Европу..., поскольку здесь уже больше есть возможностей куда-то там дальше двигаться...»*. Але тоді, за її словами, це була не мета, а лише думки, і вони були *«скорее связаны с тем, чтобы работать на какую-нибудь международную фирму, которая предоставляет возможность путешествовать и ездить в командировки»*, що вплинуло на вибір її місць роботи в Україні.

Коли Марія вийшла заміж, вони з чоловіком стали разом обговорювати варіанти інтелектуальної роботи в Європі (у чоловіка банківська спеціальність): *«...Рассматривали Германию, Австрию, Чехию... Польшу вообще на последнем месте мы рассматривали»*, але розуміли, що спектр варіантів не такий широкий з її філологічною освітою та економічною чоловіка, хоча на той час вони обидва працювали в Харкові в IT-компанії. *«Когда мы сидели сравнивали прожиточный минимум, зарплата, налоги, квартира, продукты... То есть мы все это разложили, и мы пришли к выводу, что Польша выгодный вариант...»*. Незабаром Марія отримала запрошення на посаду Senior Executive Processing, займається рекламою в Google, працює тепер німецькою мовою і на німецький ринок. Чоловік працює в тій самій фірмі, але в іншому проекті. Усю стратегію переїзду Марія сприймає в єдності зі своїм чоловіком, вона переважно у своїй розповіді говорить «ми» і дає характеристику їхньої подальшої стратегії життя

і подальшої релокації або навіть можливого повернення в Україну як єдиної. Навіть у відповідь на питання про дім Марія каже: *«Мой дом там, где мой муж»*.

Про основні мотиви переїзду Марія відповідає так: *«Больше зарплата, личностный какой-то рост, личностное развитие, новые возможности для развития... Новый язык (что касается, вот, Польши)...Больше путешествий...»*. Марія, одна з небагатьох серед опитаних, відзначає роль матеріального чинника як домінуючого мотиву переїзду (*«я не могу отрицать, что все мы материалисты»*), але відповіді на інші питання говорять про те, що для неї важливо й жити в країні, де все за правилами й відповідно до закону, де є можливість вивчити нову мову, більше можливостей для професійного розвитку. Крім того, Марію завжди приваблювала можливість подорожувати в різні країни, і вона вважає, що з переїздом таких можливостей стало більше. Однак домінуючий все ж — матеріальний мотив.

Марія відповідає, що почувається європейцем, і коментує це так: *«Я такой человек, что я готова жить по правилам, как это полагается... По правилам, по законам. Надо платить налоги — я плачу налоги, я вижу, куда они идут: на благоустройство города, страны, дорог, развитие школ, детских садов, университетов и так далее. Поэтому в этом плане мне немного тяжело было жить в Украине... Я не понимаю, почему люди... черную бухгалтерию ведут... переступают законы... Ну, меня, наверное, честно воспитали, и я не понимаю некоторых моментов, почему люди действуют вот так, что ими руководствуют, как они до этого додумываются!... Я понимаю, что в Германии тоже есть какая-то коррупция, но она не так развита, как у нас. В Польше есть какая-то коррупция — опять же, она не так открыта, как у нас...»*. Цей мотив, пов'язаний з неприйняттям корупції в Україні зустрічається не тільки в інтерв'ю Марії, але й у багатьох інших. Це те, що перешкоджає тому, щоб залишитися в Україні, чи тому, щоб повернутися в Україну. І хоча для Марії не це було домінуючим мотивом, якщо судити з емоційного вираження її ставлення до цього, для неї це важливий момент, що робить її життя в Європі привабливим.

Коли Марія розповідає про сприйняття плюсів і мінусів у країні, вона підкреслює, що поки що дискомфорт викликає недостатнє знання польської мови. При цьому вона та її чоловік активно вивчають і практикують польську. Для інформантки один із плюсів переїзду в Польщу — можливість вивчити нову мову не тільки на курсах, але й у середовищі, і вона робить це із задоволенням. Вона одразу зрозуміла, що в Польщі їй не буде достатньо англійської, вона не допоможе їй на вулицях Кракова, а німецька тим паче. Але для неї вчити польську — це не проблема, а цікава нова можливість.

Привертає увагу висловлювання Марії про її спостереження виявів толерантності стосовно Польщі. Зокрема, вона згадує про геїв, щодо яких працівники

поводяться обережно, щоб їхню поведінку не розцінили як дискримінацію, часом навіть якщо є привід зробити зауваження щодо ставлення до роботи й характеру виконання своїх обов'язків — не роблять. Марія розповідає про те, як посварився тестувальник зі своїм хлопцем і поставив усім низькі оцінки за якість, а вона не знала, як реагувати, «а то скажуть “что ты ущемляешь права тут геев...”». *Еще и уволить могут за это, допустим...*», і це викликає у неї дискомфорт через незнання допустимих реакцій у новому середовищі. Вона також поділилася спостереженням, що якщо навіть поляки не приймають це внутрішньо, зовні не показують, бо мають бути толерантними, цей мотив про двояке відношення поляків присутнє і в інших інтерв'ю.

Марія, як і її чоловік Олександр, відкриті для нових можливостей, при цьому вони одночасно й опрацьовують кроки, пов'язані з інтеграцією в Польщі та отриманням у перспективі польського громадянства (можливо, навіть у найближчій перспективі, якщо їм вдасться, звернувшись до архівів у Польщі та в Україна, довести польське коріння Марії), й одночасно обговорюють варіанти подальшої релокації в інші країни.

Про повернення в Україну інформантка не думає, але чисто гіпотетично такої можливості не виключає: *«Скажем так, мало ли, куда заведет нас судьба, может быть, получится так, что мы в будущем переедем и в Украину, я не исключаю и этот вариант. Всякое может случиться. Конечно, дай Бог, чтобы это были только лучшие (смеется) жизненные ситуации... Но кто знает?.. Может быть, завтра позвонят и скажут: “Александр или Мария — не нашли круче специалистов! Возвращайтесь!”. Мало ли — может быть, мы так подумаем, подумаем и решим, что — да, мы вернемся. Или уже будет выбор стоять и — да нет, ну его на фиг, назад пути нет, здесь остаемся. Поэтому... главное, что вместе...»*

／ «Больше не крыса в колесе»

НІМЕЧЧИНА

«Мы ехали сюда, чтобы попробовать что-то сделать по-другому в жизни...»

Назар, 35 років, 5 років у Німеччині, народився і виріс у селі Новий Корець Рівненської області, навчався в Рівному за фахом «економічна кібернетика» (закінчив у 2006 році), після армії працював у київських ІТ-компаніях. Вплив дружини й відсутність перспектив подальшого професійного розвитку й поліпшення матеріального добробуту підштовхнули до пошуку роботи в Норвегії, а після відвідин Німеччини з'явився інтерес до цієї країни, питання переїзду до якої

вирішилося легко й швидко. Назар уже 5 років є єдиним штатним ІТ-інженером філії данської медико-косметичної компанії в Мюнхені, що дозволяє йому виконувати різнопланові завдання і приймати рішення, із 2019 року в тій самій компанії правовими питаннями займається його дружина. Роботою і життям у Німеччині повністю задоволений, не проти пожити в США, яким, за його словами, у технологічному плані Німеччина сильно поступається, а в Україні більше нічого не приваблює...

Свою біографічну оповідь Назар починає зі свого дитячого захоплення комп'ютерами *«в те времена, когда были огромные компьютеры и только в государственных организациях»*, з усіма подробицями описує те, як йому вдалося розвинути це захоплення і перетворити у свою професію. Він розповідає про своє перше знайомство з комп'ютером у мами на роботі, перехід в іншу школу з *«полноценным компьютерным классом»*, де *«я и зависал все время, помогал учителю»*, перший підробіток у фінансовому управлінні районної ради, де *«помогал писать программу для создания платежек»*, навчання, де *«нас учили решать прикладные задачи, т.е. как решить какую-то проблему с помощью компьютера»*, службу в армії, під час якої він *«подтянул немного теоретические знания»*, щоб якнайшвидше можна було влитися в ринок праці, досвід роботи спочатку в аутсорсинговій, а потім у продуктивній компанії в Києві, поки не *«случилось событие, связанное с европейским рынком, и я переехал сюда»*.

При цьому, зізнається Назар, про життя і роботу за кордоном він ніколи не думав, цього хотіла його дружина. Створена на початку післякризових 2010-х молода сім'я міцно стояла на ногах (він уже багато років працював у ІТ, вона була успішним юристом у міжнародній компанії), але придбати власне житло, навіть у кредит, молоде подружжя не могло собі дозволити. Крім того, їм хотілося *«чего-то интересного и нового в другой стране, на другом языке и еще в солнечной Баварии»*, що вони й отримали. Хоча Назар залишав Україну під час Майдану, тема Майдану в інтерв'ю не прозвучала. Однак тема незалежності звучала в різних контекстах: згадувалися здобуття Україною незалежності, подальші лихі 90-ті, *«которые показали, кто есть кто»*, і навіть нещодавнє придбання Томаса Україною як *«один из этапов приобретения независимости от иностранных субъектов, влияющих на устройство твоей жизни»*. Але особливу цінність для Назара має власна незалежність, яку разом із повагою до себе він нарешті знайшов у Німеччині. Йому більше на роботі не потрібно *«делать все, что сказал менеджер»*, він став господарем свого життя, адже йому вдалося *«избавиться от ощущения крысы, которая бежит в колесе»*. Саме цей факт робить його щасливим у Німеччині. Крім того, у Німеччині Назар цінує стабільність, безпеку, впевненість у завтрашньому дні, а також можливість *«пить воду из-под крана»* (все це він пов'язує з якістю життя). Не подобається йому

тільки ставлення до нього як до іноземця з третьої країни в певних ситуаціях. Тому тільки в аеропорту він не почувається європейцем. А в інших ситуаціях, за словами Назара, він європейець і навіть космополіт, оскільки для нього немає «несвоїх». При цьому Назар не надто відчуває європейську єдність (*«нельзя говорить о европейских ценностях, когда один из Румынии, другой с Германии»*) і бачить ключову роль Німеччини в процесі європейської інтеграції.

Назару з дружиною, яка вчиться в університеті й уже підпрацьовує, вдалося добре інтегруватися: у них немає проблем з мовою, їхній календар *«настроен на немецкие праздники»*, а коло спілкування широке й різноманітне. Він почувається тут як удома, мріє про власний будиночок *«где-нибудь на Tegernsee, как мечтают все немцы»* і ще *«выплаченном за него кредит»*, а коли приїжджає в Україну, йому *«некомфортно и очень хочется вернуться в Германию»*. Отримання німецького громадянства для Назара просто питання часу.

Назар з повною впевненістю заявляє, що в Україну він не повернеться. Свою впевненість він пояснює відсутністю відчуття комфорту в Україні: *«если человеку комфортно, он хочет пустить корни, остаться. А когда чувствуешь себя не комфортно, даже когда приезжаешь туда, как турист, то смысла возвращаться нет»*. Хоча він визнає існування позитивних змін в Україні (таких як безвіз), він бачить набагато більше негативу й не вірить у краще майбутнє України *«по крайней мере, в ближайшие лет 20»*. Назар дуже переживає за своїх близьких, які втратили роботу й переживають всілякі труднощі. Він каже: *«я достаточно времени уделил своей стране, она взяла от меня то, что хотела, и бьет сейчас по полной наших родителей, когда отца жены сократили за полгода до пенсии, и 31-летнюю сестру тоже сократили. Они планировали что-то, но государство решило иначе. Германия дает большую уверенность, что такого не случится»*. Усе це пояснює неготовність Назара за жодних обставин повертатися в Україну. Він стверджує, що розглянув би тільки можливість короткочасного й високооплачуваного контракту. І тільки *«сухой остаток по деньгам»* отримав би він у разі повернення в Україну через необхідність. При цьому він побоюється, що з віком досвідченому технічному фахівцеві все важче знайти роботу, оскільки українські компанії охочіше наймають молодих спеціалістів, яким можна платити менше.

Назар пов'язує своє майбутнє з Німеччиною (про що говорить його бажання придбати нерухомість і отримати німецьке громадянство), але, при цьому, він не проти пожити ще й в США, оскільки вважає Німеччину недостатньо прогресивною. Він готовий переїхати ще раз, якщо буде цікава пропозиція. Однак поки що питання про подальшу релокацію не піднімається: *«в текущей ситуации, нам пока лучше развиваться здесь»*. В Україну Назар навіть не прагне приїжджати, він у ній повністю розчарований.

«Конкретний міленіал¹»

ПОЛЬЩА

«...Я хочу просто ще подивитися світ. Україну я вже бачила...»

Руслана, 29 років, до Вроцлава переїхала зі Львова майже 5 років тому (у січні 2015 року) на посаду тестувальника за запрошенням на роботу в ІТ-компанію. На момент інтерв'ю — team lead people manager (керівник групи) в ІТ-підрозділі банку у Вроцлаві. Народилась, закінчила школу, політехнічний університет (за напрямком «Фінанси» у 2012 році) у місті Львові, потім вирішила працювати в ІТ, закінчила курси у великій міжнародній ІТ-компанії во Львові, а потім працювала в тій же компанії 2 роки; багато колег від'їжджали працювати до Польщі, і вона вирішила спробувати щось нове, знайшла роботу у Вроцлаві та переїхала. Через деякий час перейшла на інше місце роботи у Вроцлаві — до ІТ-підрозділу банку. Інтерв'ю було саме перед подальшим переїздом Руслани на роботу до Лондона — вона знайшла там роботу в галузі ІТ (у сфері розробки ігор) і спланувала подальший переїзд за запрошенням, щоб знову спробувати щось нове.

На питання: «Коли у Вас стали з'являтися думки про роботу в іншій країні, з чим це було пов'язане?» — Руслана відповідає: «...почали виїжджати люди, з якими я також працювала, і це, як би, чисто було зацікавлення, не більше. Тобто не було бажання чи заробити більше, чи кудись втекти, чи ще щось. Просто мені було двадцять чотири роки, мені просто було цікаво». Матеріальний мотив не був домінуючим, бо в Україні «в мене теж була нормальна зарплата».

В Польщі, за словами Руслани, їй «загалом подобається». Серед повсякденних моментів вона відзначає кращі дороги і транспорт, у професійній сфері — можливості професійного зростання, які вона пов'язує з роботою у продуктивній компанії: «ти маєш змогу працювати більше з продуктом і мати більший вплив, мабуть, і відповідно рости, якщо це тебе цікавить». Привертає увагу відповідь про різницю в професійному плані: «В Україні, мені здається, небагато можливостей працювати саме на продуктову компанію і розвиватися, як би рости саме в тій компанії, тому що все ж таки там здебільшого аутсорс. Тут ти маєш змогу працювати більше з продуктом і мати більший вплив, мабуть, і відповідно рости, якщо це тебе цікавить».

¹ Термін «міленіали» (від англ. Millennials) ввійшов у сучасний дискурс як назва покоління, представники якого народилися на межі тисячоліть, та їх становлення пройшло під впливом стрімкої інформатизації та глобалізації суспільства. Термін походить з теорії поколінь Вільяма Штрауса та Ніла Гава, яка набула популярності.

Втім, набагато більше називає Руслана негативних моментів. Серед них, — якість адміністративних послуг: «...Не подобається — це ці ужонди¹ ...Ну, коли ти подаєш документи на карту побиту² ...Тобто коли я приїхала, це було теж довго, півроку чекали, зараз — це рік-півтора-два ти чекаєш документи. Це просто мені не вкладається до голови. Тобто краще їхати в Україну, робити візу і вертатися, щоби ти не був заблокований... Я знаю дуже багато людей, які заблоковані. У них віза закінчується, і вони чекають документи. Відповідно вони не можуть виїхати за кордони Польщі. Тобто вони не можуть виїхати в Прагу, не можуть поїхати в Берлін, не можуть повернутися в Україну, тому що, якщо вони вертаються в Україну, вони уже не заїжджають... Це жадливо. Державні установи не справляються з кількістю приїжджих...» Цей момент згадується й в інших інтерв'ю в Польщі як важлива проблема, тому тут доволі велика цитата, бо містить важливі пояснення.

Серед того, що визиває дискомфорт, Руслана називає також, що «податки для людей без сімей доволі високі. Тобто якщо ти там переходиш якусь границю в зарплаті, ти починаєш отримувати меншу зарплату... Але хто є з родинами, в кого діти, вони якось використовують дуже багато знижок і так далі. Ну, мене то не тішить, тому що я не можу цього використати».

Як негативний момент Руслана підкреслює те, що досить багато грошей витрачається на обов'язкову державну страховку ZUS («...Я не можу сказати, що її рівень якийсь суперчудовий. Ми все одно всі використовуємо приватні клініки»), а також на приватну страховку, при цьому може не бути вільних «слотів» і треба довго чекати, щоб потрапити до необхідного лікаря. При цьому в деяких з інтерв'ю зустрічається зовсім інше ставлення до цього питання (наприклад, кейс Наталі — «По великій любові, але із запрошенням на роботу», де, навпаки, відображена її задоволеність медичними послугами та організацією візитів лікаря в Польщі, що для Наталі контрастує з Україною).

Про дім Руслана каже: «Там, де я — там і дім», а також підкреслює, що «відчуття щастя зовсім не залежить від країн, а залежить від твоєї внутрішньої гармонії. І це, як би, твоє бажання працювати над собою. Звісно, країна може повпливати на це, але це все йде з внутрішньої сторони».

У інформантки досить яскраво виражена українська ідентичність, що відбивається і в виборі значущих історичних подій, хоч перша подія й є загальносвітовою (перша — «повалення нацизму, ...перемога над Гітлером... демократичного світу», друга — «український голодомор», третя — «як в цивілізованому

¹ Ужонди — міські державні адміністративні центри в Польщі.

² Маються на увазі документи на довгострокове перебування у Польщі, наприклад, тимчасова «карта побиту» — то тимчасова карта резидента.

світі можна було допустити анексію Криму»), і в відповіді про свята — Великдень, Різдво («я святкую так, як святкують в Україні»), і в відповіді на пряме питання про «ми, свої» та «вони, несвої»: «"Ми" — українці... "Несвої" — це зазомбовані росіяни, тобто не всі, але ті, що кажуть, що нема анексії, нема війни. Це вони точно, не просто "несвої", вони реально вороги для мене».

Відповідь про відчуття себе європейцем така: «Я думаю, що відчуваю себе європейцем все ж таки зі слов'янським менталітетом». Про європейські цінності висловлювання були трохи суперечливі. Привертають увагу думки Руслани про толерантність, які були висловлені в двох напрямках: з одного боку, як погляд на польське суспільство («На рахунок толерантності, я думаю, Польща ще далеко від того всього...»), а з іншого боку — як внутрішнє ставлення («Скажемо так, допоки це не впливає на мене, мені все одно. Я всіх толерую, мені пофіг»).

Польською мовою Руслана розмовляє вільно, відчуває себе комфортно, але все ж вирішила поїхати далі, в країну, де розмовляють англійською, її цікавить новий досвід: підкреслює, що тепер це не під впливом, що всі їдуть, як тоді зі Львова, а «самостійне рішення», але теж з зацікавленістю новим досвідом. «Просто, мабуть, стало закомфортно, і прийняла таке рішення. Щось ще хочу».

На запитання: «Може, зараз не в Англію, а повернутися в Україну? Може, пожити там якийсь час?» Руслана відповідає: «Ну, в мене немає такого, що я, як би, не можу повернутися до Львова. Мені не подобається в Україні те, що... айтішники класно заробляють (це прикольно), але мені не подобається те, що різниця між їхніми заробітками і звичайними людьми просто колосальна... Але, я кажу, це особисто мій досвід... Ну, взяти тих самих пенсіонерів — тобто вони там виживають за копійки. І це чисто мій психологічний дискомфорт». Це лунає й в інтерв'ю Богдана («Вся ця пригода з IT, Вроцлав, див. далі»). Співзвучно також відношення до речей та матеріального у Руслани, для неї важливішим є розвиток, ніж матеріальні речі, ніж показна успішність, що демонструється через речі: «Ну, я все ж таки думаю, що я такий конкретний міленіал, котрий більше зацікавлений у враженнях, ніж в речах, скажемо так, який більше вкладає в подорожі, якийсь розвиток».

Руслана також підкреслює, що «Вроцлав — дуже комфортне місто, якщо ти тут маєш родину. Тобто якщо ти твориш свою родину, народжуєш дітей — тут добрий соціальний захист. Тобто ти отримуєш декретні, відпускні і так далі... Ну, в мене... я наразі не виходжу заміж, не створюю сім'ю, тому після майже п'яти років життя я прийняла рішення, що я хочу подивитися ще світ. Тому я... як би, виїжджаю...»

/ Космополітка з Україною в серці

Німеччина

«Мені було просто цікаво спробувати...»

Ганна, 27 років, 3 роки в Німеччині, народилася й закінчила школу в Луцьку, вчилася в Київському політехнічному університеті (закінчила в 2015 році), зі студентських років працювала тестувальником в декількох компаніях міста Києва. Переїхала з Києва до Мюнхена по запрошенню на роботу як Quality Assurance engineer (інженер із забезпечення якості) у 2016 році, не маючи ще, за її словами, великого досвіду роботи. Тому вона не шукала роботу за межами України, але її знайшов рекрутер з Мюнхенської ІТ-компанії. Ганні не все подобається в Німеччині, вона не проти пожити в інших країнах, не виключає повернення в Україну.

Ганна шкодувала, що не наважилася вступити до магістратури за кордоном, тому думки про роботу і життя в іншій країні, переслідували дівчину ще в університеті. Вона хотіла спробувати, очікуючи більший комфорт, можливість більше подорожувати та цікаву роботу, що й було її основними мотивами переїзду на роботу як ІТ-фахівця в Німеччину. Перше й друге вона отримала, але робота виявилася не настільки цікавою, як вона очікувала: *«в плані технологій, в плані процесів немає якогось покращення у порівнянні з тим, що в мене було в Україні»*. При цьому, для Ганни особливо цінно, що в Німеччині, зокрема, в компанії, де вона працює, люди *«відповідально ставляться до свого та чужого часу»*. Саме повагу один до одного Ганна вважає основною європейською цінністю, яку вона цілком поділяє.

В Німеччині їй подобаються комфорт, безпека, медицина, екологія, можливість проведення вільного часу на природі. Все це, на думку Ганни, характеризує поняття «якості життя». Хоча для неї якість життя це також фінансовий комфорт і *«впевненість в тому, що ти не залишишся на вулиці, що тебе раптом не звільнять, що політична ситуація не зміниться настільки, що ти в один день втрапиш все»*.

Ганні не подобаються в Німеччині висока вартість житла й низька якість послуг, про що говорять й інші інформанти. Ще в Німеччині, зауважує Ганна, *«є такі дурні проблеми: не завжди можна заплатити карткою, поганий Інтернет, тривале очікування на будь-яку послугу, якусь доставку. Я очікувала, що такі речі будуть на вищому рівні в Німеччині, але вони виявились набагато гіршими, ніж в Україні»*. Втім, особливо турбує Ганну обмежене коло спілкування та відсутність німецьких друзів (*«всі друзі експанти»*), що викликає відчуття не

повної інтеграції. Саме ці моменти не дозволяють Ганні відчувати себе в Німеччині, як вдома, і викликають думки про подальшу релокацію, аж до повернення в Україну. Не дивлячись на це, Ганна відчуває себе щасливою у Німеччині, пов'язуючи це відчуття зі стабільністю і комфортом.

Після року життя в Німеччині до Ганни приєднався її хлопець, який свого часу підтримав рішення дівчини про переїзд, і через деякий час сам отримав запрошення на роботу в цю країну, також як IT-фахівець. Ганна вже не одна, але вона сумує за родиною та друзями в Україні. Саме вони асоціюються у неї з «Домом». Ганну ще багато що пов'язує з Батьківщиною, хоча, як й багато інших мігрантів, вона втрачає відчуття дому в територіальному сенсі: *«коли я приїжджаю в Україну, то вже й тут не відчуваю себе, як вдома ... Тобто я і там не вдома, і тут не вдома»*. Хоча вона ще не своя в приймаючій країні й вже не своя на Батьківщині, Ганна відчуває себе європейкою або навіть громадянкою світу. У своїх висловлюваннях вона демонструє прихильність до таких європейських та загальнолюдських цінностей як людська гідність (*«повага до людей, які тебе оточують, повага до себе»*), права людини (*«я дуже рада, що розпався Радянський Союз. Там було таке ставлення до людей в суспільстві, ніякої належної уваги до людського життя»*), толерантність (*«намагаюсь нікого не розділяти на "своїх" і "чужих"»*). При цьому національна ідентичність у Ганни яскраво виражена. Серед значущих історичних подій вона назвала розпад СРСР як можливість отримання незалежності України, а сам факт її отримання Ганна характеризує як *«велику подію»*; Революцію Гідності 2014 року, з якою вона пов'язує *«демократичне піднесення в суспільстві»*. Крім того, вона святкує День незалежності України, вітає родичів та друзів з іншими українськими святами.

Вона часто задумується про повернення в Україну, але розглядає цю можливість як довгострокову перспективу. Як актуальні пріоритети постають можливості пожити в інших місцях світу: *«Я би поїхала в якесь місце, де цікаво жити, наприклад, в Лондон. В Америку б переїхала, якби знайшла там роботу в якійсь компанії типу Facebook, Uber. В мене також виникають думки, що було б цікаво пожити в якомусь іншому місці, десь в Азії, але не довго — рік-два, доки прикольно»*. Ганна не має наміру отримувати німецьке громадянство, тому що потрібно відмовлятися від українського (*«поки немає опції залишити українське громадянство, я не буду отримувати німецьке»*), й вірить в перспективи та краще майбутнє України: *«зараз в нас таке піднесення в суспільстві, що люди більше починають задумуватися про те, як вони живуть, відповідальніше ставитися до того, що вони роблять і я сподіваюсь, що в нас і закони зміняться на краще, і люди більше будуть слідувати законам, платити податки і відповідально ставитися до того, що вони роблять в своєму житті»*. При цьому вона вважає, що для змін в Україні потрібні десятки років. Тож її думки про

повернення в Україну в далекому майбутньому. На даний момент від повернення її зупиняє відсутність в Україні всього того, що вона назвала «якістю життя». При цьому Ганна усвідомлює, що для неї як ІТ-фахівця життя в Україні в фінансовому плані було би набагато привабливішим, а в культурному плані — цікавішим.

Втім, в неї немає *«якогось серйозного, структурованого плану на життя»* й будь-яка цікава пропозиція чи можливість може вплинути на її рішення переїхати до іншої країни. В цьому сенсі її можна віднести до тієї категорії мігрантів, на яку може вплинути цілеспрямована політика України щодо повернення українських фахівців.

/ Шістнадцять років в Польщі

ПОЛЬЩА

«Я вже ідентифікую себе з Польщею, щоправда серце є досі в Україні»

Галина, Краків, 39 років, мешкає 16 років в Польщі. Народилась, закінчила школу та університет у Рівному (2002, бухоблік та аудит — спеціаліст; 2003, економіка і маркетинг — магістр), та у 2003 поїхала за обміном між вузами до Польщі до докторантури, де писала та захищала дисертацію в галузі економіки. В 2008 році, в очікуванні захисту PhD, знайшла роботу (спочатку посада — спеціаліст з фінансів, потім — контролер закордонних інвестицій). У 2009 році захистила PhD (спеціальність — державні фінанси) та залишилась в Польщі, працювала й в академічній сфері, але вирішила, що краще буде працювати як практик в галузі фінансів. Мешкала в Любляні, Кельці, з 2012 року — в Кракові, де зараз працює фінансовим директором у польській фірмі. Має польське коріння та польське громадянство, вільно володіє польською мовою.

Коли Галина вчилась у Польщі в докторантурі, стали з'являтися перші думки про переїзд до Польщі, і вони були пов'язані з такою проблемою: *«щоб повернутися в університет, треба було в Україні перезахищатися. Польські і європейські дипломи PhD в Україні не признавалися»*. При цьому *«...щоб перезахищатися в сфері бухобліку і економіки, мені називалася відповідна сума... Так, це економіка, яка завжди пов'язана з грошима (іронізує). Платити за все це, особливо після того як ти відбув, як би це не було важко, докторантуру у Польщі, тому що це треба було написати науковою польською мовою! Це не було настільки легко, це треба було пройти і доказати, що ти не дурень з України, і що ти приїхав не для того, щоб тут прибирати, мити і робити якісь інші*

речі, а ти приїхав з якоюсь іншою ціллю, науковою, і що це не означає, що ти будеш як більшість, яка залишає по собі негативний осадок...». У цьому фрагменті, з одного боку, представлений один з важливих факторів, що вплинуло на рішення залишитися у Польщі — вона зіштовхнулася з невизнанням досягнень та корупцією, з іншого — дистанціювання від тих, хто приїзжав на працю неінтелектуальну, а також від тих, хто створює негативний імідж українцям.

Далі на питання про очікування Галина відповідає так: *«Коли я залишалася, це був такий період, коли я не знала, чи буду вертатися, чи не вертатися, бо це була Помаранчева революція. Я, як патріот і людина, яка була біля патріотів... ми всі були пов'язані з революцією, і більшість моїх колег вернулися під час Помаранчевої революції в іншу Україну. Всі вернулися: це соціологи, це історики, політологи, хіміки, філософи. Вони вернулися в Україну, творити іншу Україну. Від Києва до Дніпра, до Херсона, до Львова. Я в якийсь такий момент залишилася, я була пов'язана і з Польщею, і з Україною, працювала у Польщі, але була увесь час у відрядженнях в Україні і в Росії. Мої очікування збулися, тобто я вважаю, дивлячись навіть на моїх колег, що мені повезло».*

Інформантка походить, як вона розповідає в біографічній частині інтерв'ю, «з сім'ї науково-робітничій», і на академічний шлях її більше орієнтували батьки. Важливим моментом біографічних змін було те, що Галина, за її словами, «відкрилась для бізнеса», не стала в Польщі орієнтуватися тільки на роботу в університеті, й, як вона зауважує, випадково знайшла роботу, на якій були важливі її компетенції: *«шукали людину, яка мала б досвід українського ведення бухгалтерії, знала б польську мову і орієнтувалася б в економіці та бухгалтерії України та Росії»*, і це був дуже важливий старт для подальшого успішного розвитку кар'єри в Польщі.

Про плюси в Польщі Галина відповідає так: *«Що мені подобається порівняно до України, можливо, це рівень права, рівень відповідальності, рівень свідомості у всьому, починаючи від відповідності Кодексу праці, Кодексу правовому, і, особливо зараз, яка йде тенденція у Польщі — це є шанування іншої людини і її емоцій. І спокійніші ритми, шанобливіші ритми взагалі відносин у праці. Те, де Україні, мені здається, ще рости»*. Серед мінусів зауважує, що колись не подобалось, що її розпізнавали по акценту, але зараз *«до цього звикла нормально, і мене це зараз не дратує»*. І ще один момент — *«скрита нелюбов до інших (далі Галина пояснює — національностей), це ще є в багатьох фірмах. Така скрита нелюбов проявляється в менших фірмах, в менших містах, і десь вони до тебе підходять так, що ти забираєш їх місце роботи»*.

На питання: «Чи відчуваєте Ви себе європейцем?» — інформантка відповідає: *«Так, я себе відчуваю європейською людиною українського походження. Для мене*

це означає причетність до трошки іншої спільноти, до європейської культури, до культури більш спокійної, менш агресивної, людей відкритіших, радісніших».

Серед трьох значущих історичних подій, вибір яких є у дослідженні непрямим маркером ідентичностей, Галина називає такі: *«створення Європейського Союзу і розширення з 15 країн на інші країни, де увійшли посткомуністичні країни: Польща, Словаччина, Латвія, Литва, Естонія — це був великий крок для частини посткомуністичних країн», «Незалежність України» та «падіння Берлінської стени», яке для неї було важливим як початок ланки змін, що мали значення й для України, в тому числі це надало далі для українців «можливість виїхати в Європу, можливість поїхати й побачити ті глобалізаційні процеси Європейського Союзу, які відбулися в цих країнах посткомуністичних, які ввійшли до Європейського Союзу».*

У відповіді на питання, де відчуває себе Галина більш щасливою — в Польщі чи в Україні, Галина виходить і на роздуми про повернення/неповернення в Україну: *«І там мені було добре, і тут мені добре. Коли мені хтось казав, чи ти повернешся в Україну, чи раніше, коли мені задавали таке питання, я завжди казала: “Я не знаю, як вже це покладеться, то я можу повернутися, бо у мене залишилися добрі спогади”. На сьогоднішній момент, вже після того, що я вже тут 16 років, я розумію, що все-таки моя свідомість вже є іншою. Тобто дуже багато є речей в Україні, які, я розумію, ще є, і мені шкода, що вони є, і я не знаю, чи я б хотіла повернутися до тих моментів».*

Відповідаючи про дім, Галина каже про два дома: *«це мій приватний будинок.., який я сама зробила, купила, поставила і дбаю. І є батьківський дім, до якого я відношусь вже як “батьківський дім”. Раніше я це був мій дім, батьків, хоча я зараз говорю такий дуалізм: «Я їду додому», в мене питають: “До якого дому ти їдеш?”».*

Якість життя для Галини — це *«усміхненість людей... Це та якість, де ти почуваш себе комфортно, без стресу...»*, також це турбота про людей з обмеженими можливостями, що є у Польщі. Галина також додає: *«Звичайно, культура розвивається в країні спокійно, де немає війни. Культура там розвивається, і на цій культурі для мене йде якість життя».*

Інформантка відповідає, що на її рішення повернутися можуть вплинути лише особистісні фактори, а той етап, коли вона сподівалась на зміни в країні вже пройшов. Але на питання: *«Яким Ви бачите майбутнє своєї країни?»* — Галина відповідає: *«Ви знаєте, якщо говорити про свою країну, то перша на думку спадає Україна. Я би дуже хотіла бачити незалежною, вільною, сильною Україну, яка інвестує не лише в економічний розвиток, а і в культуру»,* що показує досить виражені українські ідентичності.

Звертає на себе увагу також наступний фрагмент інтерв'ю: «я далі десь там шукаю себе в інших галузях розвитку, щоб бути пов'язаною з Україною і мати можливість перебувати на території України, чи приїжджати частіше в Україну, тому що це важливо, бачу, для моїх рідних». Це дає напрямок для розробки подальших рекомендацій: підтримка розвитку варіантів такої діяльності «між двох країн», щоб мати можливість долучати набутий європейський досвід, експертний досвід висококваліфікованих спеціалістів до розвитку українського суспільства.

/ «Музика вечна»

НІМЕЧЧИНА

«Я получала за урок 90 копеек, когда хлеб стоил 1 грн. 36 коп.»

Катя, 40 років, 19 років у Німеччині, народилася в Харкові, навчалася в харківському музичному училищі (закінчила в 1998 році) і консерваторії, паралельно працювала вчителем музики по класу скрипки в музичній школі. Скрутне матеріальне становище й бажання займатися улюбленою справою спонукало Катю до пошуку кращого життя в Німеччині. За прикладом деяких однокурсників Катя після другого курсу покинула навчання в Харкові та вступила до консерваторії в Мюнхені, після її закінчення вже багато років працює в міській музичній школі Мюнхена й час від часу грає в оркестрах. Катя вийшла заміж, виховує двох дітей і зберігає зв'язки з родичами й колегами на батьківщині. За словами Каті, вона жодного разу не пошкодувала, що поїхала...

Катя ніколи не мріяла побачити світ, її не лякала «залізна завіса» й вона не прагнула до багатства. Вона просто *«хотела жить в родном городе, где родилась, где ее родной язык, родной менталитет, продолжать жить и развиваться»*. Полишити Україну Катю змусила потреба й мрія пов'язати своє життя з музикою. У дев'яностих 20-річна дівчина навчалася в консерваторії і працювала в музичній школі, вела господарство й змушена була підтримувати хвору матір. Злиденні умови існування підштовхнули Катю за прикладом інших поїхати вчитися за кордон. В іншому випадку, каже Катя, *«надо было выбирать другую профессию и оставить музыку как хобби»*. Це було для Каті неприпустимо, і вона вирушила до Німеччини, адже високих вимог до мови не було, важливо було грати на інструменті. Свій переїзд Катя назвала однією з трьох значущих історичних подій, оскільки він змінив її внутрішній світ. При цьому, за словами Каті, їй пощастило: *«я училась у очень хороших педагогов русской*

школы, профессоры Московской консерватории, можно было общаться на русском... Круг друзей огромный, большинство русскоговорящие... Мы проводим вместе праздники, свободное время, делаем домашние концерты уже для наших детей». Крім того, Каті подобається її по-німецьки «надійна» робота: «меня не могут уволить, если только, как говорится, "украдешь золотую ложку"... Я чувствую себя уверенно в завтрашнем дне».

Саме впевненість у завтрашньому дні, пов'язана з можливістю заробити, щоб ні в чому собі не відмовляти, Катя пов'язує з якістю життя. Вона для Каті виражається навіть у тому, «что могу съесть, что хочу», оскільки «это осталось какой-то травмой. То не было продуктов в стране, то были продукты, а на них не было денег, то было такое, что буханка в одни руки, потом талоны...». Взагалі, тема впевненості в завтрашньому дні звучить в інтерв'ю в різних контекстах. Це поняття використовує Катя, коли характеризує значні історичні події, якими для Каті (крім її переїзду) є 11 вересня 2001 року, яке «надломило в мировом масштабе уверенность в завтрашнем дне» і події України 2014 року, коли такий надлом стався в масштабах України.

Якщо повернутися до життєвої історії Каті, варто сказати, що спочатку в Німеччині в неї були труднощі через мовний бар'єр і різницю в менталітеті, тому часто, за словами Каті, «если меня что-то не устраивало, я думала, буду умней — промолчу». Однак сьогодні це все позаду, Катя більше не мовчить. Вона щаслива в Німеччині, але відчуття щастя вона пов'язує не з країною, а з життєвими етапами: «Например, в детстве, я жила в Украине, и считаю, что это было счастливое время. Но когда я стала стоять на своих ногах, то счастливее чувствую себя здесь, потому что там было просто выживание». Після майже 20 років життя в Німеччині Катя все ще почувається вдома в Україні. Там, зазначає Катя, «как-то понятие дома растянуто, территориально растянуто. Наверное, это связано с детскими воспоминаниями, были пионерские лагеря, другие поездки». А тут Катя вдома тільки в місті, де живе весь цей час, а «когда выезжаю за пределы Мюнхена, например, на север Германии, то там в гостях». Катя без вагань стверджує, що в неї дві домівки, «и тот и другой [дом] связан с теплом и благодарностью», і дві батьківщини. Катя не прагне отримувати німецьке громадянство і, за її словами, «отлично чувствует себя с украинским», оскільки в Україні залишилася мама й вона туди часто їздить («только за этот год 4 раза была»). При цьому Катя вважає себе європейкою і високо цінує свободу пересування, демократію і толерантність.

Катя на різних етапах свого життя неодноразово замислювалася про повернення в Україну, але завжди її зупиняли її професійні перспективи. Вона визнає, що в Україні вже стало жити краще, але як педагог вищої категорії з виською зарплатою йти «почти на 2 ставки и зарплату 8 тысяч грн.», як їй пропо-

нували у 2019 році, Катя не готова. Сьогодні не тільки низька зарплата зупиняє Катю від повернення в Україну. За майже 20 років життя в Німеччині Катя сама дуже змінилася. *«Менталитет не той уже, — каже вона, — я уже от многого отвыкла, я не пойму, как до сих пор есть такое, как насилие в семье, почему женщины говорят, что нужно терпеть, ведь можно обратиться в полицию... Почему с опаской люди относятся к полиции? Почему таксист обижается, если я пристегиваюсь и говорит: "У меня в машине не пристегиваются"».*

Історія Каті унікальна в межах цього дослідження (ніхто з інформантів не виїжджав через потребу), але вона типова для представників четвертої хвили української еміграції, які полишали Україну 20 років тому й більше, і, мабуть, тих, хто сьогодні пов'язує своє життя з музикою. У цій сфері триває колосальний відтік мізків, викликаний матеріальними чинниками. Його може зупинити, на-самперед, гідна оплата праці музикантів.

«Закрyla эту дверь»

ПОЛЬЩА

«Я понимала, что лучше, чем там — не будет, но что будет так плохо, я не думала...»

Олена, 42 роки, 4 роки в Польщі. Народилася в Полтаві, де закінчила школу, а потім у 1999 році технічний вуз. Наприкінці 90-х — початку 2000-х разом із чоловіком відкрили й активно розвивали свою фірму (профіль — зв'язок і комунікація) і поступово привели її до успішного функціонування. До переїзду жила із сім'єю (чоловік і двоє дітей) у Полтаві. У вересні 2015 року переїхала з родиною до Польщі, у м. Краків. В Україні, розвиваючи свій сімейний бізнес, вони в останні роки перед від'їздом зробили основним своїм ринком надання послуг АР Крим, але під час анексії Криму Росією вони втратили цей ринок, що стимулювало подальший переїзд в іншу країну, щоб організувати в Польщі свій бізнес. Переїхавши до Кракова, офіційно оформили цей бізнес у Польщі й намагалися його розвивати, що не завжди вдавалося і вдається успішно.

Інформантка зазначає, коли характеризує життя в Україні: *«У нас была инженеринговая фирма, которая занималась проектированием и строительством базовых станций сотовой связи... Мы достигли успеха... Работа была очень хорошо, просто идеально налажена. Мы жили хорошо. Я была счастливым человеком, занималась любимым делом. Последние четыре года было просто супер. А потом случилась революция. К сожалению. Как раз муж все это*

время, и в момент «референдума» жил в Крыму. На кону стоял весь наш бизнес. Да и ситуации такой никогда не было, никто не готов был и не понимал, что происходит и чем это все закончится. На его глазах это все происходило...» «Мужа это очень серьезно подкосило. Я думаю, это его психологически сломало. Эти события. Может, потому что он все это видел в Крыму. Потому что он не смог стать на такой же гребень волны, как раньше. Мы начали падать». Через якийсь час, намагаючись врятувати ситуацію, вони вирішили спробувати відкрити свій бізнес у Польщі. Хоча чоловік давно хотів емігрувати (наприклад, у Канаду), проте Олена була не готова, раніше вони планували зробити це поступово, коли діти школу закінчать, але вимушено виїхали раніше. Ось деякі з висловлювань про цей період, що характеризують драматизм переживань з приводу життєвих змін: «Собственными руками было разворушено домашнее гнездо, всеми любимое нами. Я сломалась на этом. Наверное, до сих пор не восстановилась. Я окрепла, где-то ожесточилась, где-то сильнее стала. Но я не оправилась от этого. Я собственными руками разрушила то, что мы создавали годами...» «Мы были как растения, вырванные с корнями. Перенесены куда-то. Их ткнули, но они не приживались. Честно говоря, я не ожидала от себя такого». І далі рефлексує, чому: «Разворушение родного гнезда — это меня сломало. У нас был такой дом, квартира. Мы гостей любили принимать. Это не было проходным двором. У нас был теплый, хороший, уютный, любимый дом, в который хотелось возвращаться... И вот мы здесь. И бизнес не пошел, и ничего не получается. А как получится? Мужа накрыло, а я лежу, плачу. Это был кошмар». Потім почалися проблеми особистісного характеру, вони роз'їхалися з чоловіком у різні квартири й уже два роки не живуть разом, Олена залишилася з дітьми, продовжуючи вести бізнес, як може (у Польщі вони після приїзду відкрили товариство з обмеженою відповідальністю).

На пряме питання про те, чи був матеріальний чинник домінуючим у переїзді, Олена відповідає так: «Нет. Если бы мы ехали за деньгами, то остались бы жить там. Отправляли бы сюда людей», а на уточнення про те, який саме мотив є домінуючим, каже: «Революция в стране. Нарушился привычный уклад жизни. Отсутствие перспектив. Из двух зол мы выбрали меньшее...», і далі пояснює, чому вони поїхали відразу з дітьми: «в стране не пойми что делается. Военные действия...». При цьому відповідь про те, що означає якість життя з урахуванням її ситуації зараз, концентрується і на матеріальних моментах: «это умение оплатить все счета. Иначе это очень отравляет качество жизни» і «возможность делать приятное близким людям».

З-поміж того, що подобається в Польщі, Олена називає: «уважение личного пространства друг друга», «как бы ты ни был одет... — обслужат одинаково», «здесь люди гораздо культурнее. Большую роль здесь играет костел, воспи-

тание», «у людей сохранено чувство собственного достоинства». Олена не називає моментів, які викликають дискомфорт у країні, і говорить лише про те, що сердиться на себе: «...что никак не могу наладить финансовый порядок. Из-за того, что у нас все провалилось. А так у меня нет нареканий. Мне поляки подходят... Кто-то нарекает на поляков. А меня поляки лучше понимают, чем дома мои украинцы». На питання про те, де почувалася або відчувається щасливішою, Олена відповідає: «Еще год назад я сказала бы — конечно же, в Украине. Но я это уже пережила и закрыла эту дверь. Долго дул оттуда сквозняк. Причем туда всасывал, не оттуда. Но я ее смогла закрыть. И это был первый год, когда я приехала на Украину и поняла, что я приехала уже не в свой город. Мы меняемся. Это нормально. Они меняются. Мы слишком отдалились. И в этом году я могу сказать, что я здесь счастлива и буду работать над тем, чтобы становиться все счастливее и счастливее».

На питання про те, чи відчуваєтеся Ви європейцем, Олена відповідає: «Я абсолютно себя чувствую европейцем». І це для неї означає: «относиться с уважением к личному пространству, быть культурным человеком... Просто уважение к человеку». Однак вибір і опис значущих історичних подій як маркер ідентичностей показує, що більшою мірою домінує орієнтація на події і дискурс викладу подій історії СРСР, і загалом присутні так звані «гібридні ідентичності». Перша названа подія — «Великая Октябрьская революция» (використовується саме радянська назва), при цьому Олена рефлексує про неминучі катастрофічні наслідки революцій, проводить паралелі з подіями 2013–2014 року в Україні й зазначає, що саме її біографічний досвід змусив поновому поглянути на значення цієї події як такої, що вплинула на долі людей, які «вынуждены были уезжать из своего дома», при цьому паралелі з громадянською війною наводять на думку про вплив на дискурс інформантки сучасних російських ЗМІ. Друга значуща історична подія — «Вторая мировая война» (тут інформантка концентрує увагу на тому, що вже після переїзду дізналася, як сильно у війні постраждали поляки). «А третий момент исторический, наверное, революция вот эта. Я не понимаю, что произошло в нашей стране и не хочу разбираться. Знаю одно — это разрушило мою жизнь. И это очень плохо. Она разрушила жизнь, семью, нас поменяла. Здорово, что мы здесь живем, но это можно было сделать комфортней, не так болезненно». Відповідь на питання про те, чи святкує інформантка українські свята, що також є непрямим індикатором ідентичностей, звучить так: «Ну, День независимости я никогда не праздновала. Просто нечем гордиться. Поляки, например празднуют независимость, они понимают почему. Они здесь хорошо живут. Я всегда называла этот праздник «День независимости Украины от хорошей жизни». Это спасибо нашим политикам-олигархам, что они так сделали. Я считаю, что Украина гордилась бы... Если бы не эта горсточка людей...»

Повертатися Олена не планує: *«Во-первых, что мне там делать? Во-вторых, какой смысл — перетерпеть, переломать себя, адаптировать себя для чего? Чтобы ехать назад? В страну, которая стала мне чужой. Она так изменилась, и люди так изменились...»*, і говорить про те, що до цього ніщо не може її мотивувати.

Програмування заради міграції НІМЕЧЧИНА

«Меня всегда смущало, что бабушки в урнах копаются...»

Ігор, 32 роки, менше року в Німеччині, народився в Чернігові, виріс у місті Контотоп Сумської області, здобув економічну освіту (2007) і працював за фахом у Києві. Щоб пожити за межами України, Ігор перекваліфікувався в ІТ й отримав у 2013 році посаду юніора в невеликій компанії в Одесі, а через рік був запрошений на роботу до Польщі, хоча метою Ігоря була Бельгія, де на той момент перебувала його майбутня дружина. У Вроцлаві Ігор одружився (дружина приїхала до нього), зростав професійно і продовжував шукати роботу, але вже в Німеччині. Із 2019 року працює як Java-програміст у мюнхенській компанії, яка займається орендою нерухомості для відпочинку. Життям і роботою задоволений, про повернення в Україну не думає...

Думки про роботу за кордоном у Ігоря виникли в результаті невдоволення роботою економіста, відсутності бачення *«зависимости между опытом и вознаграждением»* і розуміння, що *«все построено на человеческих отношениях, а не на квалификации»*. Зажадавши змінити своє життя, Ігор самостійно читав книги з програмування, збирав інформацію і згодом почав працювати в ІТ. Поки Ігор працював як юніор у невеликій одеській компанії, шукав роботу за кордоном. Щоб виїхати в омріяну Бельгію не вистачало досвіду, а до Польщі потрапити вийшло легко. До того ж *«Польша уже ближе, и на тот момент было все равно куда»*. Хоча, коли Ігор їхав, ішла Революція і на Майдані були зіткнення, цей факт, за його словами, не вплинув: *«решение было раньше, я, собственно, переучился ради этого»*, стверджує Ігор. Він мало знав про Польщу й нічого особливого не чекав від неї. Був інтерес перевірити себе, подивитися, як працюють програмісти у великих компаніях. В Ігоря все добре виходило, він зростав професійно й через чотири роки досяг *«максимального или близкого к максимальному уровню доходов»*. У цей час дружина (юрист за першою освітою) здобула другу вищу освіту в галузі маркетингу й почала працювати.

Подружжя почало помічати, «*что в Польшу особо никто не едет из более развитых стран*», і час від часу «*было стыдно за своих сограждан*», які «*плохо себя вели*». У них виникло бажання «*жить в интернациональном обществе*», «*выучить какой-то новый, «полезный» язык*». Вони обрали Німеччину й Мюнхен. Логіка була така, зазначає Ігор: «*если здесь такая дорогая аренда жилья, значит люди хотят здесь жить и значит это того стоит*».

З моменту переїзду пройшло більше півроку й подружжя дуже задоволене: «*у нас появилось много интернациональных друзей*», а люди в Німеччині виявилися «*очень приветливыми, отзывчивыми, добрыми*». Крім того, Ігорю подобається, «*что здесь меньше разница в зарплатах, что все живут примерно одинаково, поэтому никто не стремится выделиться, что-то кому-то показать, доказать. Поэтому более уважительно люди друг к другу относятся*». Ігор стверджує, що не розуміє людей, «*которые остаются в Украине, имея возможность выехать, и не пытаются развивать это общество, а наоборот пользуются “IT-зарплатой”, чтобы оградить себя от остального общества*». Також Ігорю більше подобається його робота, оскільки, нарешті, працює не в аутсорсі, а в продуктивній компанії. Викликає дискомфорт поки що німецька мова, з якою «*не так легко, как с польским*».

На питання «Де Ви почуваетесь щасливішим?» Ігор відповідає: «*везде, это не зависит от места*». При цьому підкреслює, що «*здесь позволяет чувствовать себя счастливым то, что люди больше доверяют друг другу*». Ігор почуваетесь європейцем, адже вже давно живе в Європі, де він особливо цінує «*уважение друг к другу, независимо от того, где человек работает*» і «*возможность быть самим собой*» — риси, яких не вистачає українцям. Він каже: «*Для нас всегда роль играет этот статус, все стремятся быть кем-то, кем они не являются, стремятся поднять свой статус*». Щоб відчутися себе в Німеччині як удома, їм потрібно «*познакомиться с культурой, языком*». А з Україною дім в Ігоря більше не асоціюється.

На питання про можливе повернення в Україну Ігор відповідає: «*если только депортируют*». Слова Ігоря досить чітко висловлюють позицію багатьох, хто поїхав з країни за останні роки: «*Мы уехали, потому что не хотели быть частью того переходного периода, который понадобится Украине. Мы решили не ждать много лет, когда станет лучше, а жить там, где уже хорошо*». Ігор вірить, що ситуація в Україні зміниться, але визнає, що для цього «*потребуется много времени*», адже «*политики — это просто представители людей, которые живут в Украине*», мислення яких формувалося під впливом Радянського Союзу. Ігор переконаний, що «*несколько поколений должно сменить друг друга, чтобы мы стали открытыми и добрыми*». При цьому, Ігор визнає, що якби йому «*пришлось вернуться, то не было бы*

плохо», оскільки там *«достаточно легкая жизнь для программиста. Можно покупать квартиры, сдавать и зарабатывать на этом дополнительно»*. Але до такого життя Ігор не прагне, оскільки вважає, що *«лучше остаться здесь, даже в съёмной квартире»*.

Коли Ігор полишав Польщу, де у фінансовому й кар'єрному плані все складалося добре, то думав, що завжди може повернутися. Через півроку життя в Німеччині про повернення до Польщі, яка тепер уявляється як *«традиционная страна, где сильна роль церкви и религии, люди голосуют за партии, которые не очень демократические»*, а тим більше в Україну, не йдеться. Відкритість суспільства й можливість бути собою для Ігоря виявилися важливішими.

«Вся ця пригода з ІТ»

ПОЛЬЩА

«Мені здається, я трохи "зіпсований" Європою. В мене трошки інше мислення...»

Богдан, ІТ-спеціаліст, Вроцлав, 29 років, мешкає в Польщі 9 років, народився та закінчив школу у Львівській області (шахтарське місто Червоноград), закінчив Львівську політехніку (отримав диплом бакалавра) в 2010 році, працював за фахом ще під час навчання у львівському вищі. Має польське коріння, що вплинуло на його рішення далі навчатися на магістра в Польщі (Вроцлав) без планів на глобальний переїзд, а лише щоб отримати європейський диплом. Після закінчення Вроцлавській політехніки в 2013 залишився працювати у Польщі в якості програміста, тому що ще під час навчання в 2012 році знайшов роботу за фахом в ІТ-відділі в банку у Вроцлаві. Потім перейшов працювати до іншої компанії, де й зараз працює тімтехлідом. Купив квартиру, де мешкає з братом, який теж приїхав на навчання та залишився. Скрізь деякі моменти інтерв'ю простежується, що про повернення в Україну у Богдана думки часом виникають.

Починаючи і розгортаючи оповідь про перебіг свого життя, Богдан, повідомивши про місце народження, одразу розповідає, що *«вся ця пригода з ІТ, більше з розвитком всього, що в мене є»* розпочалася ще зі школи: цікавився електротехнікою та комп'ютерами, тому обрав як фах для вищої освіти комп'ютерні науки. *«Пам'ятаю, у школі мені всі говорили, що я ідіот. От всі, хто в технікумі вивчали комп'ютерні науки, не можуть знайти роботу... Всі намовляли йти на радіотехніку... Так хоча б телевізори будеш ремонтувати...»*. Але Богдан все ж вирішив навчатися в Львівській політехніці за напрямком комп'ютерна інже-

нерія. На третьому курсі вузу паралельно закінчив курси Java-програмування та в 2008 вже розпочав роботу в ІТ, продовжуючи навчання в університеті, при цьому здавав екстерном всі роботи з програмування, бо мав вже досвід роботи в цієї сфері. *«Я вже тоді зрозумів, що треба йти далі, бо інакше немає смислу»*. Захистив диплом бакалавра у Львові та тоді вирішив скористатися можливістю, маючи польське коріння, спробувати поступити на безкоштовне навчання в магістратурі, для чого здав не тільки документи, але й іспит з польської мови. Поступив у Вроцлавську політехніку. *«Отже, поїхав у Вроцлав. Не жалію, що я переїхав, з одного боку. З іншого боку, може... хто би його знав, як моє життя пішло далі, але... завжди щось нове...»*. Потім розповідає про дуже важливий досвід стажування в іспанському університеті під час навчання, потім про захист диплома у Вроцлаві, початок роботи. І завершує свій біографічний наратив Богдан розповіддю про те, що зараз працює в швейцарському банку у Вроцлаві, керує великим проектом для Штатів.

Серед тих моментів, які подобаються йому в Польщі, Богдан підкреслює, перше, можливість подорожувати: *«Для мене відкриті напрямки, куди я хочу. Тут я інакше дивлюсь на деякі речі. Моє хобі — подорожі. Звідси подорожувати набагато легше»*, по-друге, що він *«є забезпечений в тому плані, що з дня у день, що тут нічого не станеться»*, хоч потім і розвиває думку, що в Польщі теж є проблеми, і, по-третє, що *«...немає тої соціальної нерівномірності. Соціальні прошарки вони є приблизно такі самі. І тому ти не відчуваєш себе, як би сказати, вищим: «от, я маю щось там». Кожен може це мати! Це мені дуже подобається у Польщі...»*.

Серед моментів, які визивають дискомфорт в країні, де він живе та працює, Богдан називає, в першу чергу, наступне: *«...Багато українців приїхало різного рівня, не з вищою освітою, а різних, з сіл — чорноробочі, які працюють грузичками, на будові пісок носять. І вони не дуже «культуральні», вони дають велике пятно на всіх українців»*. А далі Богдан також підкреслює, що *«...це не подобається, що в Польщі податкова система неадекватна»*.

Відповідаючи на питання про те, які це викликає думки й ідеї з приводу подальшій життєвій і професійній стратегії, Богдан каже: *«Є багато речей. Я не прив'язаний до роботи, вона не має бути лише у Вроцлаві. Мене тут нічого не тримає. Я не знаю — я через рік можу вернутись до Львова, можу податись в теплі країни, де можна посерфити, і це буде набагато приємніше. Я не знаю, я на цьому місці, роблю щось нове, це мені цікаво. Я мав помилки в минулому, що був довго на одних позиціях. Це в Польщі. Я мав би швидше поміняти. Але я боявся робити якісь зміни, оскільки не мав досвіду. Тепер не боюся...»*.

Оскільки під час неформальної бесіди перед інтерв'ю Богдан згадав, що ма-ло не повернувся в Україну, під час інтерв'ю було поставлено питання про це,

і Богдан розповів, що це було в момент завершення навчання, коли він вже почав працювати і його взяли на початковий рівень джуніор, тому що в Польщі не зараховується фріланс, незареєстрований досвід, хоча потім було швидке зростання, але *«через рік можна було спробувати повернутися, бо мої друзі на той час в Україні заробляли більші гроші. На той момент були податки низькі. Зарплата в конверті — ну і добре. Коли малий, ще не думаєш про це все. Тепер вже ставишся інакше до цього всього, думаєш про майбутнє. Але це був цікавий момент... В принципі, мені вчасно підняли зарплату... Я вже мав інші позиції, стало цікавіше. Так я і залишився...»*. Таким чином, хоча тут і присутній матеріальний момент, переважили «нематеріальні фактори».

Польську мову Богдан опанував повною мірою і вже отримав польське громадянство.

Якість життя для Богдана — це, насамперед, *«свобода дій і при цьому захищеність»*, *«фінансова забезпеченість»*, *«захист прав споживача»*, *«захист прав праці»* (підкреслює, що все це *«відчуває у Польщі»*, наводить конкретні приклади.

Серед трьох значущих історичних подій він називає: перше — *«українська революція. Її назвали революцією гідності»*, та зв'язує її з підняттям самосвідомості українців, друге — *«Євро 2012»*, третя — *«поява соціальних мереж»*, обираючи, за його словами, події, які мали на нього вплив. На питання про те, які святкує українські свята і які з них найбільш значущі називає *«День незалежності»*, *«День вишиванки»*, *«День шахтаря»* (про День шахтаря: *«Я зараз не святкую. Мій тато — так»*). Це є непрямыми маркерами ідентичності, показуючи досить виражену українську ідентичність, але цікава також значущість соціальних мереж: і як глобальна подія, і як то, що пов'язано з інформаційними технологіями.

У відповідь на питання *«Чи відчуваєте Ви себе європейцем?»*, Богдан каже, що сам він не вважає себе європейцем, він взагалі не думає про це, але коли приїхав в Україну, йому сказали: *«видно, що ти єропеєць»*, і далі він розповідає про повсякденні практики, а також про те, що *«в Європі більше орієнтуються на практичність, не на показ»* і підкреслює, що у нього теж таке ставлення. *«Але я не рахую себе європейцем. Просто живу, як звик, як знаю. Але приїжджаю у Львів, друзі кажуть — у тебе взагалі інші поведки. Мені здається, що, коли живеш в Європі — у тебе змінюється ментальність... Хоча в Україні зараз теж все змінюється...»*, та сподівається на ці зміни.

«Свої» для Богдана — слов'яни, а про представників інших культур, він говорить, що вони, скоріше, *«інші»* (*«Я не маю такого — “несвої”. Але, скажімо, працюючи з індусами... Вони взагалі інші. Культурна відмінність величезна. Вони не наші. Вони інші... Але негативу немає. Інший підхід»*), і це у нього звучить більше

в контексті роботи — його посада текстміліда (керівника групи) передбачає організацію команди, і зі слов'янами йому легше, їх реакції в комунікації зрозуміліше, він навіть тренінги проходив, щоб краще комунікувати з представниками інших культур.

На питання, чи відчуваєте Ви себе вдома в тій країні, де зараз живете, і що має статися, щоб відчули, Богдан відповідає: *«Мені здається, якби я мав свою сім'ю, то дім є там, де моя сім'я. На цей момент я не можу сказати, де мій дім. В принципі, можу сказати, що зараз — Вроцлав. Бо я тут проводжу майже весь свій час. Тут все знане. Якщо переїду до Львова, то скажу, що Львів — це мій дім. Я буду там, де є робота».* Можна припустити на основі аналізу тексту інтерв'ю Богдана, що, навіть, якщо він повернеться в Україну, то це не означає, що він повернеться надовго або назавжди.

/ У пошуку успіху та якості життя

НІМЕЧЧИНА

«У нас был всегда интерес получить международный опыт. Все ускорило из-за нестабильности...»

Аліса, 31 рік, 4 роки в Німеччині, народилася і виросла в місті Коростень Житомирської області, навчалася в Києві за спеціальністю міжнародні відносини (закінчила у 2011 році), незважаючи на гуманітарну освіту в аудиторській компанії Києва займалася аналітикою і тестуванням нових платформ. Аліса шукала роботу за кордоном, але не для себе, а для чоловіка, а тим часом відвідувала курси з автоматизації. У 2015 році поїхала до Мюнхена з чоловіком, якого запросили на роботу, а через півроку сама була запрошена як інженер з якості в ІТ-відділ міжнародної медичної компанії. Аліса успішно працює вже в іншій компанії, як активіст неприбуткової організації допомагає іншим дівчатам-інженерам, високо цінує німецьку якість життя, про повернення в Україну не думає...

Аліса з юних років багато подорожувала, подовгу жила за кордоном, володіла вільно англійською і французькою, але про постійне проживання за кордоном не думала. Вирішальним моментом стала навіть не сама війна в Україні, скільки її наслідки. Для сім'ї Аліси критичним виявилось банкрутство одного з українських банків. Хоча Алісі з чоловіком *«удалось забрать все деньги»*, подружжя прийшло до висновку, що *«деньги в банках хранить опасно»*. Водночас, за словами Аліси, *«мужу начали поступать предложения о переезде»*

в Польшу, многие знакомые уезжали», однак подружжя ще не готове було до від'їзду, хоча задумалося. Усерйоз питання про переїзд постало у 2015 році, але пропозиції, які надходили чоловікові, не влаштовували обох, треба було цілеспрямовано шукати роботу. Аліса вирішила взяти справу у свої руки, адже *«надо было кому-то проявить активность. Муж в это время много работал, у него не было времени, чтобы анализировать рынки других стран»*. Вибір припав на Німеччину, а Мюнхен, звідки надійшла пропозиція чоловікові, був схожий на Швейцарію, яку Аліса вподобала, і подружжя вирушило за міжнародним досвідом і стабільністю. *«Первое, что мы сделали, это открыли банковский счет»*, згадує Аліса.

В Аліси не було сумнівів з приводу власних перспектив працевлаштування: *«у меня был смежный опыт, я работала как фрилансер до переезда. Я понимала, что я смогу реализоваться в тестировании, и плюс, я все равно занималась аналитикой»*. Вона справді швидко знайшла роботу, яка їй дуже подобалася: *«я общалась активно с бизнесом, развила навыки, которых мне не хватало, в конечном итоге у меня очень хорошо все получилось»*. Крім того, для Аліси дуже цінно, що для них *«качество жизни улучшилось»*. Поняття «якості життя» звучить у відповідях Аліси на інші питання: *«то качество жизни, та стабильность, за которыми мы ехали»*, *«мы выбрали качество жизни, вместо финансовых преимуществ»*. При цьому на пряме питання про те, що для неї означає якість життя, Аліса відповідає: *«то, что ты понимаешь, чего ожидать хотя бы ближайший год, а лучшее ближайшие 5 лет»*, що характеризує швидше стабільність. У відповідях на інші питання вона з якістю життя пов'язує можливість цікаво проводити дозвілля, займатися різними видами спорту, подорожувати. Вона почувається в Німеччині як удома: *«где наша семья, там наш маленький дом»*, хоча їй не вистачає її великої сім'ї.

Аліса себе вважає європейкою. Особливо це відчувається, за словами Аліси, *«когда ты работаешь с командами с других континентов — африканцами, азиатами... Мы все-таки ближе к немцам, чем они»*. Європейськими цінностями, які близькі Алісі, є толерантність до представників інших культур і рівні права жінок. Вона сама віднедавна є активістом неприбуткової організації *«Femel techleaders»*, завдання якої *«помогать девушкам, которые хотят добиться большего успеха в техническом направлении»*. Хоча Аліса не задоволена своїми знаннями німецької мови, а незнання певної місцевої специфіки все ще викликає дискомфорт, її успіхи в роботі, громадська діяльність, цікаве й різноманітне дозвілля дозволяють говорити про те, що вона чудово інтегрована в Німеччині. При цьому Україна, яка, за словами Аліси, *«совсем близко, можно съездить, слетать, работа позволяет»*, для неї не стала чужою. У Німеччині вона живе за місцевими правилами, святкує католицькі

свята, коли буває в Україні — православні. З Україною її пов'язують, перш за все, батьки й родичі, які там залишилися: *«все наши братья не уезжали из Украины, они там живут и всем довольны. Есть, конечно, политические моменты... Бывает тяжело, да... Но в целом, они все-таки не уехали в Польшу, все же остаются в Украине. Крутятся, как могут, но в Украине».*

Аліса вірить у краще майбутнє України: *«что не будет войны, что будет единая страна со своей территорией, что люди будут чувствовать себя там счастливо...»*, але думок про повернення назад поки що не було, зізнається вона. Щоб вони в неї виникли, в Україні має відбутися економічне диво, як у Сінгапурі (чоловік часто буває там у відрядженнях, й Аліса двічі їздила разом із ним), каже Аліса, де *«всю власть смели в кратчайшие сроки, всех родственников убрали и начали строить свою страну»*. Втім, навіть якщо це станеться, у разі повернення в Україну їй буде не вистачати німецької якості життя і стабільності. Про отримання німецького громадянства або релокацію в іншу країну подружжя теж поки не думало.

Аліса живе сьогоднішнім днем і насолоджується життям, про минуле не згадує, великих планів на майбутнє не буде. Усілякі чинники, у тому числі подальший розвиток ситуації в Україні, можуть вплинути на рішення Аліси про те, де жити далі.

Ровесник України з двома вищими освітами

ПОЛЬЩА

«Мне совсем не хотелось уезжать. Решающим было красноречие моих родителей...»

Микита, 28 років, 6 років у Польщі. Народився, закінчив школу й університет (спеціальність PR) у Харкові у 2013 році й у тому ж році переїхав до Польщі й закінчив у 2016 році магістратуру в університеті в місті Познань (спеціальність менеджмент), щоб знайти в Польщі більш перспективну роботу з вищою освітою за обраною спеціальністю, ніж він зміг би в Україні, а також мати кращі можливості, у тому числі й у матеріальному плані. У 2016 році знайшов роботу в Кракові й переїхав до цього міста, де й зараз живе й працює у відомій великій міжнародній компанії аналітиком з глобальних операцій і пов'язує з Польщею свої подальші плани. В Україну повертатися не планує.

Біографічну розповідь Микита починає з того, що походить із сім'ї, яка є сімейною професійною династією журналістів. І надалі тема сім'ї для нього

є однією з центральних. Наприклад, у відповідь на питання про місце, з яким у нього асоціюється дім, він говорить: *«Там, где семья. В Харькове. Здесь я себя еще до конца дома не чувствую. Хотя и живу здесь долго. Пока чувствую себя в подвешенном состоянии. Возможно, из-за карты побыту»*. А з приводу того, чи почувається як удома в Польщі, підкреслює, що почуватиметься тут як удома, якщо сім'я буде поруч. При цьому основний мотив переїзду — *«получение европейского диплома, который бы позволил зацепиться здесь или поехать дальше»*, також він виїжджав у зв'язку зі лякаючими матеріальними перспективами в Україні, при цьому, насамперед, під впливом аргументів і переконань батьків. *«Сомнений было много. Это было пугающе. Я покидал семью, дом, девушку...»*.

Серед характерних особливостей випадку в плані мотивів і чинників переїзду можна виділити такі. Микита їхав навчатися в магістратурі саме для того, щоб залишитися працювати в Польщі, диплом магістра був тактичним засобом, щоб залишитися жити й працювати в Польщі, і, за його словами, *«это был билет в один конец»*. Ще одна особливість, що вирішальний чинник від'їзду — красномовні переконання батьків, сам він не хотів їхати: *«...Я лично хотел работать в Харькове пиар-менеджером... Открыл глаза папа, потому что он видел, что происходит на рынке труда в Украине. И понимал, что свежему студенту шансов сразу получить серьезную работу нет. А тем более без настоящего европейского диплома. Даже в Харькове. На то время, в 2013 году, специалистов с серьезным стажем сокращали, его тоже сократили. Он видел, что надо что-то делать... Был тяжелый период. С одной стороны, я радовался чему-то новому, с другой стороны, не хотел покидать дом. Это меня расстраивало сильно. Но родители меня поддерживали, я им очень за это благодарен...»*. І третім суттєвим моментом є те, що для Микити думки про матеріальну безперспективність, якщо він залишиться в Україні, є домінуючим мотивом. Хоча у відповіді на питання про європейські цінності інформант показує привабливість і важливість для нього багатьох гуманістичних моментів. На запитання про те, чи почувається європейцем і що це для нього означає, відповідає так: *«Быть цивилизованным человеком. Помните, что на первом месте не материальные вещи, а человеческие отношения. Что бы ни случилось — всегда надо оставаться человеком. И не забывать, что всегда есть другая сторона. По опыту проживания в Украине, с этим были проблемы всегда»*.

Серед того, що подобається в Польщі, Микита називає дотримання Кодексу про працю: *«Никто не пытается изворачиваться, не придумывает и не выворачивается... Все по закону. И ты имеешь право обратиться к юристу, оспорить. А в Украине это не всегда работает»*. Дискомфорт у Польщі

«вызывает мысль о том, что будет, когда состарюсь. С пенсиями в Польше то же, что и в Украине. Пенсионеры получают мизерные деньги... Второй момент — сейчас есть антиукраинские настроения». І він наводить приклад вияву цього на рівні повсякденних висловлювань з боку одного молодого поляка, але можна помітити, що в цьому випадку «система» реагує на те, щоб не допускати цих антиукраїнських настроїв і блокувати їх.

Відповідаючи на питання про розуміння якості життя він говорить: *«Начиная с простых вещей — с уборки подъездов. В этом отражается отношение к человеку. Заканчивая тем, какой транспорт. Насколько он чистый. Как город заботится об инфраструктуре, уборке мусора»*, а далі розповідає про те, наскільки незадовільна ситуація в цьому плані в Україні.

Вибір значних історичних подій показує яскраво виражені українські ідентичності: *«Становление государственности. Независимость в 1991 году... Нет, наверное, сначала я бы выделил Победу во Второй мировой войне. Потом Независимость. Потом — Майдан... Он был переломным для общества, потому что люди заявили о том, чего хотели. И политики впервые осознали власть общества над собой. Несмотря на жертвы героев небесной сотни, общество диктует условия политикам. И так и должно быть. Это, наверное, первый опыт, когда политиков поставили на место. И это то, что не понравилось агрессору».* Українські ідентичності прослідковуються й в описі подій, наприклад: *«Что касается Независимости — я родился в год независимости... Тот год был для Украины переломным. Украина почувствовала, что может сама о себе позаботиться, не будучи в составе какого-либо государства. Украина - молодое и неопытное государство. Мой ровесник. Для страны это очень мало лет. 28. Это очень мало. Просто надо дать время, и все будет нормально».*

На питання «Що могло би стимулювати Ваше повернення в Україну?» інформант відповідає так: *«Меня могли бы стимулировать какие-то реальные изменения. Повышение стандартов жизни человека. Начиная от элементарных уборок общественных мест и обустройства вокзалов. Но это тяжело достичь без изменения менталитета. Но и менталитет не изменится, пока условия не изменятся. И это замкнутый круг. На это нужно больше времени. Смена поколений, наверное. Изменения должны быть сразу в нескольких сферах — в политической, экономической, реформа ЖКХ, образования, здравоохранения».*

Коли інформант відповідає на питання про те, де почувається щасливішим, говорить: *«...В общих чертах, здесь мне живется приятней. Чувствуется, что стандарты выше. Понимают ценность человека. Заботятся об экологии. Здесь просто приятней находится, не знаю, почему... В Украине люди угрюмые»*

все. Я понимаю, что это вечное состояние украинцев. Они всегда чем-то недовольны. Но, учитывая последние события, начиная с 2014 года, это не удивляет. То, что сейчас создается политиками в Украине, меня больше отталкивает. Я не вижу там никаких перспектив для себя».

Про отримання в перспективі польського громадянства говорить так: *«Я українець, родився в Україні. У мене нет стремления отказаться от украинского гражданства. Стыдно признаться, но, если у меня будет выбор стать поляком и остаться в Польше или остаться украинцем и уехать в Украину, я останусь в Польше. Даже не для меня, а для моих детей будет лучше в Польше».*

Навряд чи існує можливість впливу на потенційне повернення інформанта в Україну, оскільки великих зусиль вартує йому вибудовування стратегії «відриву» від коренів та успішної адаптації в новому середовищі, а в Україні навряд чи покращиться ситуація на ринку праці у сфері його зайнятості й отриманих вищих освіт. Це контрастує з випадком Богдана («Вся ця пригода з ІТ», Львів, 29 років), який бачить для себе шанси професійної самореалізації і в Україні, хоча цим себе й не обмежує.

/ Друга спроба або новий старт **НІМЕЧЧИНА**

*«Эта культура и среда близки мне по духу
...Меня сюда тянуло. Меня и в Украину сейчас тянет»*

Ксенія, 40 років, менше року в Німеччині, народилася в Черкасах, вивчала германістику спочатку в Києві (закінчила у 2001 році), потім у Мюнхені. За сімейними обставинами перервала навчання в Німеччині й повернулася в Україну, де працювала багато років у міжнародній компанії в Києві на посадах спочатку діловода, потім ейчара. Заради майбутнього доньки шукала можливість повернутися до Мюнхена, отримала пропозицію від материнської компанії на посаду Teamassistant (аналог посади асистента, офіс-менеджера). Незважаючи на пониження посади, Ксенія поточною роботою задоволена й бачить перспективи зростання. Вона має намір жити й працювати в Німеччині до пенсії, навіть якщо її донька вирішить повернутися в Україну...

Як деякі студенти й випускники факультету іноземних мов на початку 2000-х, Ксенія поїхала до Німеччини як *Au-pair Madchen* (няня, гувернантка). Удосконаливши мовні навички, Ксенія залишилася там навчатися, вийшла заміж за співвітчизника, який працював у Німеччині. Незабаром народилася дитина,

і молода сім'я змушена була повернутися в Україну. Але Ксенія встигла досконало опанувати мову, полюбити німецьку культуру, тому думка про повернення до Німеччини не полишала її. З кожним роком, поки донька дорослішала, зростало невдоволення Ксенії *«тем обществом, в котором растет ребенок»*. Вона почала шукати можливість *«дать ребенку шанс узнать другую культуру, другое общество, выучить другой язык в совершенстве, найти себя в европейской культуре»*. Спочатку вона звернулася до старих контактів і у 2017 році отримала перше запрошення на роботу, але, на жаль, у візі Ксенії відмовили. Після цього вона стала шукати посаду в міжнародній компанії, у якій працювала 11 років. На цей раз задумане здійснилося і з початку 2019 року Ксенія живе й працює в Мюнхені, через деякий час до неї приєдналися 14-річна донька й чоловік. Сім'я переживає непростий період адаптації: нова робота Ксенії, німецька школа в дівчинки, яка не вчила раніше мову, і початок навчання чоловіка. Для Ксенії має величезну цінність отримана в Німеччині впевненість у завтрашньому дні: *«я могу планировать на годы вперед свой доход, свой отпуск, свою помощь маме»*. Ксенія сподівається на успішну інтеграцію доньки й бачить перспективи власного кар'єрного зростання: *«я начинаю сейчас с нижней ступеньки, я это понимаю, но перспективы, которые открываются, очень разнообразны, разноплановы, можно, проявив себя, идти дальше»*. До того ж, Ксенія стверджує, що незважаючи на те, що життя в Німеччині дорожче, вона трохи виграла у фінансовому плані. Найбільше Ксенію пригнічує усвідомлення того, що в неї *«здесь не будет собственного жилья»*. Довгі роки не було в неї власного житла і в Україні, але, за іронією долі, за два місяці до підписання контакту на роботу в Мюнхені сім'я Ксенії придбала квартиру в Києві. Хоча Ксенія була змушена покинути щойно придбане житло, вона без вагань стверджує, що почувається щасливою в Німеччині, адже її *«сюда всегда тянуло»* і вона тут удома. А ось її донька сумує за друзями та мріє повернутися. Ксенія ще перед від'їздом допускала, що це цілком можливо. Є домовленість, що в разі повернення доньки найближчим часом про неї подбає бабуся. Але поки Ксенія дає їй час спробувати *«мое жизненное кредо: ты сможешь дать оценку любой ситуации только после того, как попробуешь»*) і робить усе можливе для успішної інтеграції доньки.

Ксенія почувається європейкою, оскільки здатна *«общаться на равных с представителями любых культур, старается понять любую культуру»*, й особливо цінує активну участь європейців у соціальному й політичному житті, прагнення допомогти ближньому. Якщо прагнення допомогти ближньому притаманне Ксенії як віруючій людині, вихованій у традиціях вшанування релігійних свят, то соціальної та політичної активності їй не вистачає. *«Как бы мне не хотелось поддерживать все реформы, которые происходят, хождением на выборы, голосованием, ну что я еще могу сделать? Я не революционер по натуре, я не*

буду бегать на баррикады с флагом», стверджує вона, коли коментує ситуацію в Україні. При цьому Ксенія називає себе «патриотом своей страны, невзирая ни на какие обстоятельства», тому німецьке громадянство отримати вона не прагне. Вона вірить у краще майбутнє України як країни, «в которую безопасно, счастливо вернулась бы моя дочь». Але вона не сподівається, що застане цей час, оскільки переконана, що «пройдет не один десяток лет, чтобы поменялось мировоззрение, подходы, система, которая осталась».

Власне повернення в Україну Ксенія прогнозує тільки в пенсійному віці й пов'язує його з наявністю власного житла в Україні й відсутністю надій на придбання такого в Німеччині. Крім того, Ксенія не проти пожити і в інших країнах, наприклад, у Греції або Італії, але сумнівається, що їй «подойдет другая культура», і вона зможе там «жить долго и счастливо». Повернення в Україну для себе в працездатному віці Ксенія також не бачить у зв'язку з відсутністю перспектив у професійному плані: «с каждым годом моя квалификация будет теряться в том направлении, в котором я себя развивала. Поэтому выбрав этот путь, я понимаю, что мне дороги назад уже нет».

Ксенія полишила Україну, бо прагнула «відкрити світ» для своєї доньки, який вона відкрила для себе багато років тому. Вона залишається патріотом своєї країни й сподівається, що донька з європейською освітою і досвідом одного разу повернеться в «нову» Україну. Сама Ксенія, досягнувши «професійної стелі» в Україні, свідомо робить крок назад і починає будувати кар'єру в Німеччині, планує там працювати й розвиватися принаймні до пенсії.

«Мы здесь за стабильностью»

ПОЛЬЩА

«...Той страны, из которой я уехал, ее больше нет»

Гліб, 42 роки, чотири роки в Польщі, IT-фахівець у великій міжнародній компанії, живе в Кракові із сім'єю чотири роки (з дружиною і молодшим сином, старший дорослий син залишився жити й працювати в Києві). Народився в Харківській області, здобув вищу освіту в Харкові у 2000 році (прикладна лінгвістика), і почав працювати у великій міжнародній компанії як молодший аналітик, був кар'єрний ріст, у зв'язку з чим переїхав у 2010 році до Києва працювати в тій самій компанії, у 2014 році був відправлений у тривале відрядження до Швейцарії. Переїжджав до Кракова наприкінці 2015 року зі Швейцарії, хоча мав повернутися до Києва зі значним підвищенням на посаді, але попросив фірму перевести його на локальний контракт до Польщі, за словами інформанта,

«даже жертвуйа немного своей карьерой». В Україну повертатися не збирається, планує отримувати польське громадянство.

Гліб відзначає роль в ухваленні рішення про переїзд до Кракова подій Майдану й подальшого розвитку подій, у тому числі наголошує на тому, що в його поштову скриньку в період відрядження до Швейцарії приходило безліч повісток щодо мобілізації, тому він став шукати варіант, щоб виїхати з країни й не повертатися до неї з міркувань безпеки. Безпека — домінуючий мотив переїзду. При цьому інформант зазначає, що *«если бы мне не предложили работу в Кракове, я бы уехал работать в Россию...»*. Переїжджав до Польщі на посаду ІТ проджект-менеджера. Blue Card отримав через два роки (*«Моя компания не рисковала, потому что на Blue Card можно намного проще получить отказ. А на простую карту у них был накатан процесс»*). За всі роки роботи в Польщі жодного разу не відвідав Україну, хоча там залишився жити старший син, а молодший син 13-ти років і дружина живуть з ним у Польщі, але бувають в Україні.

На питання про те, коли в нього почали з'являтися думки про роботу в іншій країні, Гліб зазначає: *«...мысли у меня начали появляться рано, но причины этих мыслей были совершенно другие, отличные от тех причин, по которым я в конце концов уехал»*, і підкреслює, що ще коли жив і навчався в школі в дитинстві в селі, вивчав увесь час англійську мову, подобалося все англійське, вірші писав англійською мовою і мріяв потрапити в англомовне середовище. *«...Мне казалось, это такой волшебный мир, не знаю, совсем другой...»*. Коли обирав напрямок вищої освіти й під час навчання у вузі, в Глібі *«...всегда боролось два... как бы — стремление к языку к английскому, зная его в совершенстве, и IT-технологии»*, у результаті закінчив прикладну лінгвістику й сьогодні він працює англійською мовою у великій міжнародній компанії (не ІТ-компанія), але працює саме як ІТ-фахівець.

Про очікування від переїзду він говорить: *«Я переезжал ради того, чтобы не возвращаться в Украину... После Швейцарии мы понимали, что это будет своего рода компромисс, это не будет Швейцария... Но, с другой стороны, мы надеялись, что это все-таки... это Европейский Союз»*. Очікування *«больше оправдались, чем нет. Я всегда говорю, что вот так должно было бы быть в Украине, как сейчас в Польше»*. Тема компромісу при цьому фігурує і далі в інтерв'ю, у тому числі в розповіді про те, що не поїхав до Англії на роботу, коли нещодавно пропонували контракт, перш за все, щоб врахувати інтереси сім'ї. Крім того, Гліб часто повторює, що *«нет времени на эксперименты»*, тому реалізовує стратегію влаштування та отримання карти постійного проживання (stalego robytu — польськ.), а потім і громадянства в цій країні, щоб не почуватися, за його словами, *«недогражданином»*.

Серед моментів, які подобаються в країні, де живе й працює, Гліб називає досить багато: «...мне нравится, наверное, стабильность... В целом страна стабильна экономически», «нравится то, что они модернизируют, что ли, страну, если правильно сказать. Дороги строятся, инфраструктура обновляется, услуги для населения улучшаются...», «есть надежда, что доминирует закон», «потом те же банки, какие-то гарантии... Эти законы гарантируются Европейским Союзом», подобаються також низькі відсотки на кредити (Гліб придбав квартиру в Кракові в кредит). А потім знову підкреслює, що головне все-таки — безпека, тому що він у зв'язку з цим і поїхав, і розвиває цю думку: «Для меня основная проблема в Украине сейчас — это проблема с безопасностью. Причем безопасностью не с внешней агрессией, а внутренняя безопасность», і тому він залишив у Києві власну чотирикімнатну квартиру, відмовився від отримання посади, до якої довго йшов, від високої зарплати й переїхав.

Дискомфорт у Гліба викликає те, «что я не гражданин», а також те, що багато українців: «...с одной стороны, это хорошо для Польши, они двигают экономику. А, с другой стороны, в любой момент может произойти отторжение, сказать: понаехали, много вас здесь». Також дискомфорт з мовою, але це вже менше, мову вчить, і вважає: приїхав — асимілюйся, ні — від'їзжай.

Якість життя для Гліба — це «стабильность... то есть возможность прогнозировать, возможность планировать и гарантии. Понятно, что это иллюзорные слова, и ни то, ни другое стопроцентно гарантировать нельзя, но когда определены правила игры, когда ты можешь рассчитывать, планировать свою жизнь — это важно... Свобода перемещения...», також він відзначає комфорт і уточнює: транспорт, дороги.

Питання, що вимірюють ідентичності, показують своєрідний мікс різних ідентичностей (часом дослідники називають це «гібридною ідентичністю»). За почуттям європейцем — складний дискурсивний букет, який вимагає окремого аналізу, як і вибір трьох значущих подій історії (перша — «...Гагарин, космос. Первый человек в космосе», друга — перемога в другій світовій війні, третя — «...наша "Мрія" — самый большой самолет, который, собственно, "Буран" возил. Единственный такой огромный в мире. Есть чем гордиться реально, что мы это построили», як і відповідь про свята й характеристики «ми, свої» і «вони, несвої»: «"Мы", "свои" — это украинцы, наверно. "Мы", "свои" — сейчас я шучу, и поляки. Но хотя тут сложно всё. Весь мир он идет в сторону консолидации, очень сложно понять. "Мы" — люди, наверное... "Они"? Ну, "они" для меня, так скажу, — это люди, которые сделали Майдан, потому что для меня есть Украина "до" и "после". И люди, которые ввергли мою страну в войну вместо того, чтобы договариваться, вести переговоры. Люди, которые разрушили то, что было до этого. Люди, которые... разрушили мою жизнь, потому что,

если бы не это, я бы никогда не уехал из Украины...». Інформант неодноразово підкреслює, що матеріальний чинник однозначно не грав ролі. Саме пошук безпеки й стабільності — домінуючий мотив і причина релокації. Дім асоціює з квартирою в Кракові та своєю сім'єю. *На питання про майбутнє своєї країни говорить: «В идеале я вижу будущее своей страны здесь (за контекстом інтерв'ю: у Польщі — прим. авт.). Что всё будет хорошо, мы получим “побыт”, мы получим паспорт. Мой сын станет хорошим поляком, польским гражданином».*

Гліб також підкреслює: *«...Мне кажется, что с каждым годом всё как-то легче и легче, мы как бы в Польше вписываемся. Но, всё равно, все друзья и часть жизни там...»* Але водночас говорить: *«...Я в первом поколении эмигрант и мне нужно терпеть».*

/ Самотній аудитор

НІМЕЧЧИНА

«Я понимаю, что я эмигрантом буду всю жизнь, но тут таких много...»

Вадим, 36 років, понад рік у Німеччині, народився і прожив до 27 років в Одесі. Отримавши у 2005 році освіту за спеціальністю «прикладна математика», Вадим певний час працював в ІТ, а потім зацікавився фінансовою сферою. Уже як аудитор він успішно будував свою кар'єру в Києві й шукав можливість переїхати до Мюнхена, де жили його родичі й друзі. У 2018 році його запросили в міжнародну компанію в Мюнхені як старшого аудитора. Після року життя і роботи в Німеччині Вадим високо оцінив німецькі комфорт і безпеку, але, як і раніше, стурбований, що не зможе влаштувати своє особисте життя. Імовірність свого повернення в Україну оцінює низько.

Якщо Петро, Аліса, Ігор і багато інших прийшли з економіки в ІТ, то шлях Вадима був протилежний. Ще коли Вадим працював у сфері ІТ в докризовій Одесі, думав про переїзд, але діяти почав, уже коли був аудитором у Києві. Із 2013 року, коли в Україні почався черговий економічний спад, Вадим вчив німецьку і з різним ступенем активності шукав роботу в Німеччині. Революція в Україні, яку Вадим вважає позитивним явищем, сама по собі не вплинула на наміри Вадима, швидше вплинули її наслідки — війна й нестабільність. Вадим хотів *«более комфортной и защищенной жизни»* і, з огляду на вартість цього життя, повністю усвідомлював фінансові втрати. Вадим високо цінує отримані комфорт і безпеку, можливість більше подорожувати, наявність різноманітної інфраструктури, у тому числі, наприклад, для людей з обмеженими можливо-

стями: *«До сих пор у меня чувство умиления, когда останавливается автобус и с него выезжает пандус для инвалида. Когда такое видишь, то не знаешь, когда такое будет в Украине».* Особливо йому подобається, що *«люди придерживаются, в основном, порядка. Можно безопасно ездить на машине, например»*, а не подобається, що *«всё же 10% людей правила не соблюдают»* і *«не настолько все правильно, как хотелось бы».*

Уміння *«вести себя цивилизованно, соблюдать порядки и быть вежливым»* характеризує, на думку Вадима, європейців. Саме так він почувався завжди, але в Україні, за його словами, *«таких было процентов 50%».* Вадим до європейських цінностей відносить права людини (*«здесь мало шансов, что тебя за что-то могут ущемить, посадить»*), дискримінацію на мінімальному рівні й толерантність. Європейський світогляд Вадима й високий рівень демократичної культури демонструють також його відповіді на питання про значущі історичні події, про те, кого вважає *«своїми»* і *«несвоїми».* Серед значних подій він називає падіння СРСР, послаблення комуністичного й падіння нацистського режимів, як результати Другої світової війни, другий Майдан в Україні. Для Вадима *«"свои" — сторонники цивилизованного развития общества, культурного и равноправного, "несвои" — те, кто придерживаются противоположной точки зрения, любой тоталитарный режим, это может быть кто угодно, Россия, Иран».* У цьому контексті, характеризуючи другий Майдан в Україні, Вадим згадує і його наслідки — напад Росії: *«конечно война, это плохо, но, по крайней мере, стало понятно или более понятно, что и как. Раньше многие питали иллюзии».*

Вадим поки що не почувався в Німеччині як удома, хоча поруч брат із сім'єю та друзі. Для того, щоб це відбулося, на думку Вадима, *«нужно иметь какие-то стабильные вещи, хотя бы постоянный контракт и, возможно, постоянный вид на жительство».* Але якщо він залишиться в Німеччині, прийняття німецького громадянства для Вадима само собою зрозуміла річ. При цьому усвідомлює, що він *«эмигрантом будет всю жизнь».* Але його це не лякає: *«если ты адаптирован, нормально говоришь и нормально себя ведешь, то нет проблем».* Значно більше його турбує те, *«что тут сложнее найти партнера для жизни, пару».*

Про своє повернення в Україну Вадим говорить: *«теоретически я допускаю, что такое может быть, но степень этого довольно низка. Это должно быть какое-то очень выгодное предложение по работе из Украины, чем экономика пока что не располагает... Если у меня здесь все будет хорошо, то вряд ли я вернусь».* Якщо це все ж станеться, Вадим, як і деякі інші інформанти, зазначає, що трагедії не буде: *«В Украине жить проще..., можно найти нормальную работу с моим опытом и образованием».* Стимулювати повернення Вадима

в Україну могли би, за його словами, скоріше не економічні чинники, а зміни у свідомості людей: *«если бы люди вдруг стали культурнее, цивилизованнее, законопослушнее»*. До того ж він міг би подумати про повернення, *«если бы в Украине было, как в Польше, не все, как тут, но хотя бы двигалось в правильном направлении в плане политическом и в плане культурном»*.

Хоча Вадим невисоко оцінює власні шанси повернення в Україну, Україна безсумнівно залишається його країною. День Незалежності України для Вадима важливіший, ніж інші світські й релігійні свята. Він стежить за новинами, підтримує контакти з батьками та друзями. У нього є свій прогноз розвитку подій в Україні: *«в лучшем случае прогресс будет медленным, в худшем его не будет или будет регресс»*. Головні проблеми в Україні — *«это война, которая ведет к экономическому спаду, коррупция и низкая производительность труда»*. Щоб люди поверталися в Україну, каже Вадим, *«они должны видеть прогресс»*, а прогрес неможливий, поки *«люди выбирают плохую власть, которая не приводит к экономическому развитию страны»*. Щоб був прогрес, стверджує він, *«не обязательно делать Майданы, достаточно работать продуктивно, не воровать, платить налоги, еще, возможно, вести какую-то общественную деятельность»*. Вадим, звичайно, з-поміж тих, хто на це здатний, якщо все-таки колись вирішить повернутися.

/ З великої любові, але із запрошенням на роботу ПОЛЬЩА

«...Сложно уезжать от хорошей жизни...»

Наталя, бізнес-аналітик, Краків, 29 років, майже чотири роки живе в Польщі. Народилася, закінчила школу й університет у Києві (спеціальність — фінансовий контролінг). Переїхала з Києва у зв'язку з тим, що планувала вийти заміж за хлопця, який жив на той момент у Кракові, переїхав з України до Польщі працювати тестувальником в ІТ-компанії (за словами Наталі, на його від'їзд вплинула ситуація в Україні у 2014 році, військові дії, саме тоді відкривали в Кракові офіс міжнародної компанії, у якій він працював у Харкові, і він переїхав). У грудні 2015 було весілля, а в січні 2016 Наталя переїхала спочатку по туристичній візі, а потім оформила документи по возз'єднанню із сім'єю, уже маючи на руках запрошення на роботу з квітня 2016 (оскільки в чоловіка Blue Card, вона отримувала доступ до ринку праці в разі оформлення возз'єднання із сім'єю). Наразі працює в Польщі бізнес-аналітиком у банку, опанувала польську, їй цікава її робота, багато подобається в Польщі, але вважає вона своїм домом

все-таки Київ, де залишилися батьки, друзі, і навіть з образом дому асоціює запах київського метро, а ще — гарний вид на місто від арки «Дружби народів», сумує за домом, батьками, друзями й за таким звичним і знайомим у кожній повсякденній деталі Києвом.

Наталя говорить про те, що в Києві була дуже щасливою, не хотіла їхати — єдина й улюблена донька, успішна кар'єра. Майбутній чоловік був готовий повернутися з Польщі в Україну заради дружини, шукав, але не знайшов варіантів, які б йому підійшли. *«И как раз на фоне этого всего, всех этих событий в Украине, непонятно как развивающийся Крым, Донбасс и так далее... было принято стратегическое решение, что я переезжаю в Краков...»*. У результаті інформантка вирішила шукати роботу в Кракові, бо не хотіла їхати, не маючи варіанта професійної діяльності — і щоб почуватися незалежною, і щоб професійно самореалізовуватися. І знайшла роботу ще до того, як вийшла заміж, пройшовши співбесіду, отримала оффер на роботу в ІТ-компанії на посаді проєкт менеджера офісера. Далі Наталя кілька разів змінювала роботу в пошуках найбільш цікавого варіанта, який би для неї найкраще підходив, і нинішня робота їй подобається. Про очікування від переїзду Наталя говорить: *«Мне кажется, что на тот момент я была настолько уже уставшая от вот этой вот суеты Киева, что я реально переезжала за таким вот размеренным спокойствием, за какой-то чистотой, красотой вокруг. И это вот было мое такое ожидание, потому что, по сути, материальный уровень никак не изменился»*.

Серед моментів, які особливо важливі й подобаються в Польщі, інформантка називає такі: *«Спокойствие и размеренность... Мне очень нравится уверенность поляков, в частности, в завтрашнем дне, то есть... после этой вот полной нестабильности в Украине, которая там во всех сферах... Здесь ты можешь что-то предсказать, что-то спланировать... — это очень-очень большой плюс. У тебя нет стрессов, которые ты, там, где-то в голове себе держишь...»*. Наталі також подобається співвідношення вартості життя і зарплати, бо якщо порівнювати з Україною, то після оплати вартості квартири й інших необхідних витрат більше залишається на реалізацію своїх додаткових потреб (спорт, розваги, подорожі). Крім того, *«очень нравится доступность медицинского обслуживания»*. На питання про дискомфорт у країні інформантка говорить про те, що насамперед викликає дискомфорт *«политика PiS. PiS — это правящая партия здесь — «Право и справедливость»»*. І далі вона дуже детально розкриває моменти, які не подобаються в їхній політиці, ось лише деякі характерні висловлювання: *«PiS занимает какой-то праворадикальный подход ко многим вопросам. Они очень религиозны. Они хотят запретить полностью аборты»*, навіть у разі з'валтування,

загрози життю матері, «для меня это какое-то вообще средневековье... Я не заинтересована в аборте, это ни в коем случае. Но как бы это немножко давит... Вообще политика не должна лезть в такие вещи. Это вопрос здоровья и вопрос решения каждого человека. Никто никогда не знает, кто в какой ситуации находится... Здесь было очень много протестов против этого закона». Подібна критика PiS фігурувала ще у двох інтерв'ю, проведених у Польщі, у жінок до 30 років. Ще один момент критики PiS — «это какой-то необоснованный социализм. То есть тем, кто зарабатывает много, нужно максимально поднять налоги, а тем, кто зарабатывает мало, нужно дать максимальную социальную помощь...», що створює підґрунтя для утримання, і підкреслює далі, що «...налоги, этот популистический социализм — это то плохое, что здесь есть, и то, что, мне кажется, рано или поздно остановит вот это развитие Польши, которое есть сейчас».

На питання про основний мотив переїзду Наталя відповідає так: «Я переезжала по большой любви. Я не вижу никакого другого способа переезда, который бы обезопасил человека от депрессии потом. Потому что переезд — это всегда разрыв социальных связей. И чем шире эти социальные связи у человека, тем переезд намного тяжелее. Меня сподвигло на это все и не дало мне потом возможность отступить от этого и не вернуться — это любовь». Наталя та її чоловік думають і про подальшу релокацію, але оффер у Мюнхен чоловік не прийняв: у Німеччину вони переїжджати не захотіли.

Якість життя для Наталі означає (перераховує по пунктах, розкриває кожен, тут — коротко): «физическая безопасность...»; «доступность медицины, понятной в использовании...»; організованість громадського транспорту, його доступність або можливість купити машину; доступність цікавої освіти в будь-якому віці й будь-якому напрямку; *и материальная часть — что в соотношении тебе всего хватает* (у контексті інтерв'ю — в співвідношенні доходів і базових витрат). І в Польщі цю якість життя Наталя відчуває.

На питання «Де Ви почуваетесь (почувалися) щасливішою? Тут чи в Україні? З чим це пов'язано?», Наталя відповідає так: «Это разные уровни счастья. Нельзя сказать, что где-то ты был счастливее... Внутренне счастливой я себя чувствую дома. Вот у меня никогда не было здесь такого чувства счастья, как я, например, прилетаю в Украину, выхожу в аэропорту. И мне как-то очень хорошие пограничники попадают, и они спрашивают: "Звёзды Вы прилетели?" Я там говорю — "З Кракова". И я вот очень хорошо помню, когда они говорят: "Вітаємо вдома". И у меня в эти секунды, я уже здесь почти четыре года плачу на этом моменте, потому что я вот выхожу уже, там мама с папой меня встречают, а я уже выхожу зареванная, потому что мне сказали: "Вітаємо вдома". И это абсолютно другой уровень счастья. Потом... когда ты возвра-

щасєшьє сьуда, это такое: ты так выдохнул: фух, вот, я в цивилизации (смеєтьєсь). Вот это чуть-чуть другое счастье. Но всегда вот это более человеческое, когда ты, вот, полностью расслаблен, когда у тебя нет никаких вопросов, проблем и так далее — это только дома...». Далі Наталя говорить про зручну та звичну повсякденність Києва, де все знайоме в повсякденних деталях. А потім завершує відповідь про щастя так: *«Если нужно выбрать одно, то я в Украине счастлива. Здесь я просто живу».*

В інтерв'ю присутній дуалізм. З одного боку, Наталя успішно самореалізована в професії в новій країні, їй подобається Польща й вона разом із коханим чоловіком будує спільні плани. З іншого боку, на питання про дім вона відповідає: *«никогда не почувствую здесь себя дома», «дом там, где мама. Всегда»* (хоча раніше говорить: *«я переезжала из дома домой»*), також для неї залишаються важливими соціальні зв'язки з оточенням у Києві й це робить складною не стільки адаптацію, скільки відрив від колишнього життя. А ще вона каже, що в повсякденному житті в Польщі є *«какие-то очень базовые вещи, которые тебе показывают ежедневно, что ты здесь не до конца свой»* (якщо проаналізувати те, що вона перелічує, можна назвати це незнанням деяких повсякденних смислів, які для тих, хто виріс у цій країні, очевидні). Крім того, від бажання в майбутньому отримати польське громадянство Наталю стримує те, що *«вдруг что-то поменяется, и придется получать визу домой»* (в Україну). Виходячи з цього, незважаючи на її успіх у Польщі, залишається ймовірність повернення додому. Що переважить чашу терезів?

ВИСНОВКИ

/ Підсумки аналізу кейсів

Аналіз описаних вище кейсів дозволив виділити серед різноманіття мотивів як повторювані, так і поодинокі мотиви переїзду, помітити широкий спектр очікувань від переїзду, виявити ключові моменти, які особливо подобаються і є важливими в новій країні проживання, і ті, які викликають дискомфорт, а також оцінити потенційну можливість або неможливість повернення додому (у тому числі, умови цього повернення) або ж причини потенційної подальшої релокації в інші країни.

Пропонуємо ознайомитися з узагальненням результатів аналізу текстів 24 інтерв'ю, проведених у період з 22 жовтня 2019 року до 8 січня 2020 року в Німеччині й Польщі з висококваліфікованими українськими фахівцями (основні характеристики інформантів див. у додатку).

Насамперед зауважимо, що ми виявили виражене переважання неекономічних причин міграції висококваліфікованих українців до Німеччини й Польщі, що перегукується з результатами деяких інших досліджень п'ятої хвилі української міграції, у яких продемонстровано переважання мотивації особистісної та професійної самореалізації. Однак у нашому дослідженні проявився не тільки більш широкий спектр неекономічних мотивів переїзду, але також на основі аналізу текстів інтерв'ю ми виявили різні варіанти переплетення особистих причин із тенденціями розвитку українського суспільства та сприйняттям цих змін інформантами. Крім того, ми концентрували нашу увагу на потенційному поверненні. Тому подальша логіка викладу результатів: від мотивів переїзду — до мотивів потенційного повернення, а від них — до рекомендацій щодо повернення. За такою логікою ми далі розкриємо основні результати аналізу текстів інтерв'ю.

/ Від мотивів переїзду — до мотивів повернення/неповернення

Як показав аналіз, майже всі інформанти свій переїзд пов'язують з бажанням спробувати пожити в іншій країні, отримати новий або міжнародний досвід, інтересом, причому для багатьох з них ці мотиви були домінуючими (як правило, у кожному інтерв'ю висвітлювався не один, а кілька взаємозалежних моти-

вів, і лише в деяких випадках один з них можна було виділити як домінуючий). При цьому бажання пожити в іншій країні одні пояснювали своєю молодістю, тим, що поки не зв'язані зобов'язаннями (не завели дітей, ще не придбали житло), можливістю «*переехать налегке*», інші — можливістю перевірити свої сили, здібності, треті — подивитися світ, стати частиною більш відкритої, міжнародної спільноти, пізнати іншу культуру, вивчити нову мову. Деякі з опитаних у пошуках нового досвіду готові їхати далі й підкорювати нові країни; таких виявилось набагато більше в Польщі, ніж у Німеччині, і навіть придбане в кредит у Польщі житло не є перешкодою для подальшої релокації.

Ще один досить часто згадуваний мотив переїзду пов'язаний так чи інакше із ситуацією в Україні — політичною або (й) економічною нестабільністю, війною. Причому для кожного випадку критичними стали або війна, російська загроза на сході України, або економічні проблеми (падіння курсу гривні, зростання цін, банкрутство українських банків), або політична ситуація (Майдан і його наслідки, зміна влади в Україні). Для деяких із випадків у Польщі цей мотив був домінуючим (наприклад, Гліб, 42 роки: Краків, Харків: «*Мы здесь за стабильностью*»). Часто ситуація в Україні згадується в тісному зв'язку з іншими мотивами особистого характеру (наприклад, Інна (30 років: Мюнхен, селище Н. Одеської області), з дитинства мріяла про життя в Німеччині, у дорослому житті тікала від економічної та політичної нестабільності), у результаті чого складно визначити їх місце й роль у палітрі різноманітних мотивів та очікувань проінтерв'ююваних. Проте, приходимо до висновку, що ці мотиви були домінуючими тільки в окремих випадках по масиву в Німеччині, але досить часто зустрічалися в Польщі.

Багато інформантів говорили про те, що «*всегда был интерес получить международный опыт. Все ускорило из-за нестабильности*» (Аліса, 31 рік: Мюнхен, Коростень Житомирської області). Але є й інший варіант, наприклад, Іван (32 роки: Вроцлав, Харків) спонтанно прийняв пропозицію, що надійшла про роботу в Польщі: «*Просто было интересно попробовать и плюс ситуация на тот момент в стране*» (раніше він не думав про переїзд), однак це більш рідкісний випадок. Оскільки багато інформантів покидали Україну під час Майдану 2013–2014 років (Євромайдану) або після нього, тема Майдану звучить досить часто, у тому числі його називають серед значущих історичних подій, наприклад: «*Майдан... Он был переломным для общества, потому что люди заявили о том, чего хотели. И политики впервые осознали власть общества над собой*» (Микита, 28 років: Краків, Харків); «*Самое значимое — это революция последняя наша украинская. Революция гідності. Восстание*

¹ У дужках тут і далі: перше місто — місце поточного проживання, друге місто — місце народження.

против корумпированности тогдашней власти» (Юля, 28 років: Краків, Сєверодонецьк Луганської області). При цьому Євромайдан в Україні сприймається багатьма інформантами як явище позитивне (є деякі винятки), а його наслідки — російська агресія на Донбасі, яка викликала важку економічну кризу, триразове знецінення національної валюти й жорсткі заходи економії — оцінюються негативно й згадуються серед мотивів переїзду: *«Революция сама по себе — это позитивное явление, и совсем наоборот — она не способствовала отъезду, а то, что началась война и экономический спад — это повлияло»* (Вадим, 36 років: Мюнхен, Одеса). Але в Польщі є два інтерв'ю, де саме Євромайдан і пов'язані з ним тенденції змін виявилися стимулами для від'їзду, і ці інтерв'ю показують неприйняття цих подій: *«...революция вот эта. Я не понимаю, что произошло в нашей стране и не хочу разбираться. Знаю одно — это разрушило мою жизнь. И это очень плохо»* (Олена, 42 роки: Краків, Полтава). І друге інтерв'ю — Гліб (42 роки: Краків, Харків), коли відповідає на питання про те, хто «ми, свої», а хто — «вони, несвої», говорить: *«"Они" — это люди, которые сделали Майдан, потому что для меня есть Украина "до" и "после"... Люди, которые разрушили то, что было до этого. Люди, которые... разрушили мою жизнь, потому что, если бы не это, я бы никогда не уехал из Украины...»* (детальніше — див. кейс «Ми тут заради стабільності»). Але такі висловлювання були для загального масиву інтерв'ю нетиповими (зустрічалися лише в цих двох випадках), і в багатьох з решти 22 інтерв'ю давалися позитивні характеристики Євромайдану й пов'язаних із ним змін в Україні, у тому числі при характеристиці його як значущої історичної події (детальніше — див. в описі кейсів). Наприклад, цікавий маркер «несвоїх» представлено в інтерв'ю Дмитра (54 роки: Вроцлав, Димитрів Донецької області): *«Для меня "несво" — те, кто не может ответить на вопрос: "Чей Крым?" Я ограничусь этим, потому что если человек не может ответить на этот вопрос или отвечает прямо, что это не Украина, то всё — он уже "несвой"».* (детальніше — див. кейс «Переїзд заради свободи, самореалізації... і зуття 48-го розміру»). При цьому, як показав аналіз інтерв'ю, не мають значення регіональні відмінності у ставленні до Євромайдану, наприклад, багато хто з тих, хто походить зі східної України, демонструє однозначно позитивне ставлення до Майдану і пов'язаних із ним змін.

Слід також зазначити, що, хоча майже всі проінтерв'юювані в Німеччині, коли говорять про причини свого переїзду, тим чи іншим чином згадують ситуацію в країні, тільки частина з них (Аліса, 31 рік: Мюнхен, Коростень Житомирської області; Інна, 30 років: Мюнхен, селище Н. Одеської області; Яна, 33 роки: Мюнхен, Кіровоград) у розвиток цієї теми говорять про потребу в стабільності, соціальній захищеності, впевненості в завтрашньому дні й особливо цінують наявність названих характеристик у своєму теперішньому житті. А в інтерв'ю,

проведених у Польщі, картина мотивів у цьому плані виглядає інакше: фігурує цінність стабільності досить часто, у тому числі й коли відповідають на питання про європейські цінності, наприклад: *«Для меня самая высокая ценность — ощущение человека здесь себя человеком стабильным, который может мечтать...»* (Дмитро, 54 роки: Вроцлав, Димитрів Донецької області).

У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що потреба в стабільності й безпеці, порядку й організованості, хоча згадуються інформантами як мотиви переїзду, але в інтерв'ю в Німеччині про них говорять частіше тоді, коли відповідають на питання для непрямого вимірювання мотивів: у контексті очікувань, а ще частіше — як про ті моменти, які особливо подобаються в новій країні. Тільки один з опитаних у Мюнхені прямо сказав, що його метою були: *«комфорт, безопасность, более стабильное будущее, что я на пенсии не буду получать копейки и не имеет никаких прав»* (Вадим, 36 років: Мюнхен, Одеса). Багато хто з проінтерв'юрованих переваги більш комфортного й захищеного життя усвідомили після переїзду. В інтерв'ю ж з українськими мігрантами в Польщі стабільність, спокій, можливість планувати, безпека тощо згадуються часто, і не тільки в описі якості життя та очікувань, але й у ряді інтерв'ю вони виступають як домінуючий мотив.

Ще один з поширених мотивів переїзду — незадоволення роботою (її змістом, способом організації процесів у компанії або відносинами, які склалися, рідше — зарплатою) і відсутністю перспектив зростання або, за словами деяких інформантів, *«достижение профессионального потолка»* (Назар, 35 років: Мюнхен, Новий Корець Рівненської області; Ксенія, 40 років: Мюнхен, Черкаси). Крім того, стомлює повторюваність завдань, яка перетворюється в рутину: *«засиживаешься на одном месте. Становится все неинтересно»* (Марк, 45 років: Вроцлав, Полтава); при цьому немає бажання переходити в аутсорс через різницю в часі, а можливості працювати в продуктивній компанії за профілем поточної діяльності в Україні немає, тому, оскільки його предметна галузь йому подобається, *«решил ее не менять, а поменял страну...»* (Марк, 45 років: Вроцлав, Полтава). Правда, при цьому вплинув на його рішення також той чинник, що *«...страна в виде 73 процентов мне явно сказала, что мне с ней не по пути»*, а також на рішення про переїзд вплинуло занепокоєння за майбутнє сина в Україні (військові дії в країні). Слід зауважити, що в багатьох інтерв'ю спрацьовує саме сукупність чинників, що ускладнює виділення одного мотиву як домінуючого й наведений опис є типовим прикладом багатофакторності в прийнятті рішення про переїзд в іншу країну.

Крім того, про бажання працювати саме в продуктивній, неаутсорсинговій компанії говорило багато IT-фахівців і в Польщі, і в Німеччині, особливо ті, хто в Україні мав досвід роботи в аутсорсингових компаніях. Багато хто з них очіку-

вав на більш цікаву роботу, краще організований процес розробки і, на відміну від аутсорсингу, можливість комунікації «с основателями компании, отделом продаж, маркетологами» (Ігор, 32 роки: Мюнхен, Чернігів). Деякі говорять про своє очевидне надання переваги роботі в продуктивних компаніях, коли відповідають на питання про те, що могло би стимулювати їх повернутися в Україну: «якщо б починали власне заходити такі великі компанії і відкривати свої філії», «розробницький Facebook, Google, ті ж самі крупні міжнародні банки...» (Руслана, 29 років: Вроцлав, Львів).

У плані позитивних змін у змісті роботи очікування виправдалися не у всіх, але про повагу до працівників, їхнього часу («*life-work balance*» — баланс між роботою та особистим життям), говорять представники всіх спеціальностей, які так чи інакше піднімають тему професійної зайнятості. Невдоволення роботою в жодному з випадків не є єдиним мотивом переїзду. Багато інформантів відверто говорять, що навіть не намагалися шукати іншу роботу в Україні, прагнучи до чогось іншого.

Частина тих інформантів, у яких є діти, свій переїзд пов'язує з їхнім майбутнім або теперішнім. Так, Петро (40 років: Мюнхен, Івано-Франківськ), який підкреслює, що полишив Україну «ради дітей», переконаний, що тільки в Німеччині вони зможуть реалізуватися в будь-якій сфері; Яна (33 роки: Мюнхен, Кіровоград) прагнула до того, щоб дати можливість дітям «*расти в стабільной и благополучной стране*»; Ксенія (40 років: Мюнхен, Черкаси) — «*дать ребенку шанс узнать другую культуру, общество, выучить язык*»; для Марка (45 років: Вроцлав, Полтава) одним із мотивів переїзду було занепокоєння за майбутнє сина в Україні; Дмитро (54 роки: Вроцлав, Димитрів Донецької області) говорить, що важливо, щоб його син отримав «*европейский заряд*»; а Гліб, який виїхав «за стабільністю» (42 роки: Краків, Харків) говорить, що сподівається на те, що синові буде легше, а «*в первом поколении эмигрант, и мне нужно терпеть*».

Нарешті, деякі інформанти говорять про унікальні мотиви переїзду, пов'язані з особистими причинами, такими як дитяча мрія, бажання партнера жити в Європі чи Америці, робота нареченого (українця) в Польщі («*Я переезжала по большой любви*» — Наталя, 29 років: Краків, Київ). Зустрічалися також поодинокі мотиви, наприклад, відзначався вплив на бажання переїхати необхідності оформляти візи, коли в Україні ще не було безвізу (Олександр, 49 років: Мюнхен, Кіровоград), отримання європейського диплома (Богдан, 29 років: Вроцлав, Червоноград Львівської області). Часом поодинокі мотиви проступають через те, що інформанти називають плюсами життя і роботи в країні, до якої переїхали, наприклад, подобається «*вклиниваться в новую культуру*» (Юля, 28 років, Краків, Северодонецьк Луганської області), причому останній момент позначає і готовність до подальшої релокації в інші країни. Названі ви-

ще поширені й рідкісні мотиви переплітаються між собою в різних комбінаціях і корелюють у більшості випадків з очікуванням стабільності, безпеки й поліпшення якості життя.

У відповідях інформантів звучить: *«есть моменты, которые за деньги просто не купишь»* (Інна, 30 років: Мюнхен, селище Н. Одеської області), *«не все вещи, наверное, можно померять деньгами, и для меня это момент того, что... стабильность, наверное, не очень правильно подходящее слово... Но вот такое спокойствие общее, по ощущениям, наверное, так»* (Іван, Вроцлав, Харків), *«здесь (або в Німеччині) комфортней»* (Світлана, 34 роки: Мюнхен, Харків; Аліса, 31 рік: Мюнхен, Коростень Житомирської області; Інна, 30 років: Мюнхен, селище Н. Одеської області; Ксенія, 40 років: Мюнхен, Черкаси).

Для розкриття того, якими суб'єктивними смислами інформанти наділяють поняття «якість життя», далі перерахуємо низку повсякденних моментів, які визначалися у відповідях на питання про якість життя, а також про те, що додається інформантам у країні проживання: *«можно пить воду из-под крана»* (Світлана, 34 роки: Мюнхен, Харків; Назар, 35 років: Мюнхен, Новий Корець Рівненської області), *«Вода из крана прозрачная, не желтая, не вонючая... Воду не отключают... Отопление не жарит, когда тебе жарко или на улице жарко»* (Марк, 45 років: Вроцлав, Полтава), *«Транспортна ситуація краща, ніж у Львові так точно, тобто тут можна сісти в трамвай, в автобус»* (Руслана, 29 років: Вроцлав, Львів), *«Если в Украине маршрутки старенькие и ржавые, нужно передавать деньги за проезд, то в Польше уже был совсем другой уровень. Красивые автобусы, трамваи, все по расписанию. В Германии еще лучше, только цены очень мотивируют пользоваться велосипедом и ходить больше пешком»* (Ігор, 32 роки: Мюнхен, Чернігів), *«транспорт ходит по графику и не набитый», «прогуляться можно ночью и не страшно»* (Вадим, 36 років: Мюнхен, Одеса), *«я был приятно удивлен, что здесь ухоженные трамваи, ухоженные улицы»* (Гліб, 42 років: Краків, Харків), *«хорошая инфраструктура»* (Олександр, 45 років: Мюнхен, Кіровоград), *«можно быстро выехать на природу»* (Світлана, 34 роки: Мюнхен, Харків), *«поєднання можливості працювати з кількістю природи навколо нас»* (Петро, 40 років: Мюнхен, Івано-Франківськ), *«чистота навколо»* (Ганна, 27 років: Мюнхен, Луцьк), *«Дороги... Устройство общественного транспорта. Здесь можно спокойно добраться до центра города и не смущает поездка общественным транспортом»* (Юля, 28 років: Краків, Сєверодонецьк Луганської області). І ще один несподіваний момент для характеристики якості й комфорту життя в новій країні: *«немає тої соціальної нерівномірності»*, як в Україні (Богдан, 29 років: Вроцлав, Червоноград Львівської області), і це не єдине інтерв'ю, у якому говориться про це. У низці інтерв'ю в Польщі вказують також вплив на якість життя ефективного

застосування податків, говорять про те, що видно, куди йдуть податки: добре працює транспорт, зручно все облаштовано. Крім того, у багатьох інтерв'ю наголошується, що важливо *«жити по закону»*, платити податки, мати соціальну захищеність, відчувати повагу до особистості, турботу держави про своїх громадян, можливість реалізувати свої права й обов'язки.

Характерно, що відповідь інформантів на питання про якість життя часто показує, що організація повсякденних моментів — це не тільки вияви комфорту, а й вияв поваги держави до людини, особистості, ось один із прикладів такої відповіді про якість життя: *«Начиная с простых вещей — с уборки подъездов. В этом отражается отношение к человеку. Заканчивая тем, какой транспорт. Насколько он чистый. Как город заботится об инфраструктуре, уборке мусора»* (Микита, 28 років: Краків, Харків). Подібний дискурс характерний і для інших інтерв'ю, яскравий приклад — Дмитро (54 роки: Вроцлав, Димитрів Донецької області), що детально представлено в описі його випадку.

Саме з безлічі перерахованих вище повсякденних моментів разом з упевненістю в завтрашньому дні й у тому, *«що ти не залишишся на вулиці, що тебе різко не звільнять, що політична ситуація не зміниться настільки, що ти в один день втратиш все»* (Ганна, 27 років: Мюнхен, Луцьк), можливістю планування і нерідко безпекою складається поняття «якості життя» для інформантів як у Німеччині, так і в Польщі. Хоча багато хто говорить, що уявлення про якість життя до переїзду й після не змінилися, проте, коли характеризують це поняття, посилаються на повсякденні практики з життя в Німеччині або Польщі, які ми перелічили вище в усіх подробицях, щоб краще зрозуміти повсякденний життєвий світ українських висококваліфікованих фахівців, які переїхали до Німеччини й Польщі.

На основі проведеного аналізу текстів інтерв'ю можна зробити висновок, що наша гіпотеза про те, що сучасні висококваліфіковані трудові мігранти керуються при переїзді не матеріальними чинниками (якщо розуміти це як покращення життя в плані фінансової ситуації), а прагнуть до стабільності, безпеки й поліпшення якості життя, підтвердилася, хоча безпека згадується рідше, ніж стабільність і комфорт. Досить типовими в змістовному плані є такі висловлювання: *«Роль материальных факторов в моем переезде была никакая (смеется), и первое время я переехала на ту же зарплату, которая была у меня в Украине»* (Наталя, 29 років: Краків, Київ), *«...В Україні в мене теж була нормальна зарплата»* (Руслана, 29 років, Вроцлав, Львів). Багато інформантів стверджують, що повністю уявляли рівень витрат і усвідомлювали, що фінансових переваг не буде. Деякі з них прямо говорять, що *«выбирали качество жизни вместо финансовых преимуществ»* (Аліса, 31 рік: Мюнхен, Коростень Житомирської

області) або очікували, що зарплата буде меншою, *«но мы взамен на это получили другие вещи»* (Юля, 28 років: Краків, Сєверодонецьк).

У Мюнхені тільки випадок музикантки Каті, яка полишила Україну 19 років тому, демонструє ключову роль матеріальних чинників при переїзді. При цьому і її не можна назвати «матеріалісткою», вона прагнула просто набутти впевненості в завтрашньому дні, зберігши професію музиканта. Однак у Польщі у двох із 12 випадків матеріальний чинник виявився домінуючим. Це були інформанти до 30 років і не зі сфери ІТ (Марія, 25 років: Краків, Харків; Микита, 28 років: Краків, Харків), але і в їхніх випадках, називаючи основним мотивом матеріальний, вони при розкритті значних для них у новій країні моментів концентрувалися і на нематеріальних потребах та інтересах. Варто також підкреслити, що представники тієї ж вікової групи (як у Польщі, так і в Німеччині), які працюють в ІТ, відзначали, що їм некомфортно жити в Україні через те, що великий розрив у зарплатах айтишників та інших професій: наприклад, Юля (28 років, Краків, Сєверодонецьк Луганської області) відзначає, що в Польщі теж *«разница есть, но не такая как в Украине — там программисты боги»*; Богдан (29 років: Вроцлав, Червоноград Львівської області) та Руслана (29 років, Вроцлав, Львів) також підкреслювали в інтерв'ю, що некомфортно отримувати високу зарплату в Україні, коли багато інших людей навколо бідують. Такі постматеріалістичні настрої, пов'язані з дискомфортом жити багатими серед бідних, зустрічалися і в мюнхенських інтерв'ю, і також серед міленіалів¹. Більш того, деякі інформанти відкрито виступали із засудженням своїх колег за те, що вони *«пользуются IT-зарплатой, чтобы оградить себя от остального общества. Живут: машина, зал, квартира или дом, может быть прислуга...»* (Ігор, 32 роки: Мюнхен, Чернігів). Таким чином, це дослідження підтверджує тенденцію підвищення значення нематеріальних мотивів у поведінці людей і їхній життєдіяльності загалом, що проявилось серед опитаних інтелектуалів-мігрантів, але може, на наш погляд, поіншому розкритися в інших соціальних групах.

Якщо названі вище моменти, пов'язані з якістю життя, очікувалися інформантами й зараз особливо подобаються, то багато характеристик поведінки людей у суспільстві перебування приємно здивували опитаних. Зокрема, багато інформантів у Німеччині, всупереч поширеним стереотипам говорять про те, що *«люди оказались очень приветливыми, отзывчивыми, добрыми»* (Ігор, 32 роки: Мюнхен, Чернігів), *«вежливыми»* (Вадим, 36 років: Мюнхен, Одеса), *«открытыми»* (Інна, 30 років: Мюнхен, селище Н. Одеської області).

¹ Міленіал — як уже зазначалося раніше в примітках, цим терміном позначають представників покоління, які народилися на межі тисячоліть (з кінця 80-х і до початку 2000-х років), дитинство й дорослішання яких відбувалося в епоху глобалізації та доступності цифрових технологій.

Доброзичливість і привітність оточуючих фіксується як важливий момент якості життя та одночасно як те, що подобається в країні, також і в інтерв'ю, проведених у Польщі, наприклад: *«Якість життя — усміхненість людей, це та якість, де ти почуваєш себе комфортно, без стресу»* (Галина, 39 років: Краків, Рівне); *«нравится доброжелательность»* (Юля, 28 років: Краків, Сєвєродонецьк Луганської області); або ще про поляків: *«доброжелательные и готовы, если вот какие-то затруднительные ситуации, они готовы пойти навстречу»* (Марія, 25 років: Краків, Харків). Якщо якість життя, пов'язану з рішенням побутових проблем, рано чи пізно в Україні можна поліпшити, то змінити людей, менталітет народу — завдання значно складніше. Цей факт усвідомлюється багатьма інформантами та сприймається як найважливіша перешкода для їхнього повернення в Україну: *«Несколько поколений должно сменить друг друга, чтобы мы стали такими же открытыми, добрыми, как другие люди»* (Ігор, 32 роки: Мюнхен, Чернігів). Звичайно ж, особливості менталітету, ставлення людей до життя і один до одного — не єдина перешкода. Зупиняють від повернення в Україну ті самі обставини, пов'язані із ситуацією в країні: війна, стагнація економіки, корупція, політична нестабільність, популізм, які у свою чергу жодним чином не сприяють змінам якості життя.

Від мотивів повернення — до рекомендацій

Поверненню в Україні, на думку багатьох опитаних, могли би сприяти членство України в Європейському Союзі, рішучі зміни в політиці й суспільних відносинах, які привели би до припинення війни, ліквідації корупції, дотримання законності, економічного розвитку тощо. Одна частина інформантів не вірить у можливість подібних змін, інша частина вірить, але усвідомлює, що подібні зміни вимагають часу, і, у зв'язку з цим, вважає, що краще «зачекати» на них за межами України: *«Мы уехали, потому что не хотели быть частью того переходного периода, который понадобится Украине. Мы решили не ждать много лет, когда станет лучше, а жить там, где уже хорошо»* (Ігор, 32 роки: Мюнхен, Чернігів). Не можна не згадати також і такий варіант: *«У меня нет времени на эксперименты. Если в Украине будет через 20 лет лучше, то, как бы, извините, я в эти игры не играю»* (Гліб, 42 роки: Краків, Харків).

При цьому частина інформантів все-таки вказує на реальні або принаймні потенційні стимули повернення фахівців: сприятливе середовище для інновацій, відкриття свого бізнесу, цікаве й креативне культурне життя, збереження безвізового режиму. Для тих, хто працює в ІТ, таких стимулів більше: конкурентна зарплата, низьке оподаткування і простота пошуку роботи. Крім того, в Україні, якщо порівнювати з Німеччиною і Польщею, відносно доступне жит-

ло, якісні й відносно недорогі послуги, і, звичайно, немає проблем мовного бар'єру й обмеженого кола спілкування, які відчувають більшість мігрантів. Особливо критичні для тих, хто живе в Німеччині, високі ціни на нерухомість, які, незважаючи на низькі кредитні ставки, не залишають в багатьох інформантів надій на придбання власного житла. Саме неможливість придбати власне житло названа більшістю опитаних як чинник, який викликає дискомфорт у житті в Німеччині, а деякі інформанти з цієї причини думають про повернення в Україну. У Польщі ж багато хто, у тому числі ті, кому ще тільки близько 30 років, завдяки вигідним кредитним умовами, придбав власне житло, хоча в Україні вони не змогли б собі цього дозволити. Тому надання вигідних варіантів іпотеки для висококваліфікованих фахівців, які повертаються додому, могло би стати чинником, який може підвищити шанси їхнього повернення в країну.

Але тільки в разі прогресивних змін в Україні (змін у політиці й суспільних відносинах, що сприяють прогресу в українському суспільстві), названі вище чинники, пов'язані з перспективами розвитку бізнесу й придбання власного житла, можливостями для самовираження в культурному житті й для високих доходів в ІТ, можуть стати реальними стимулами для повернення висококваліфікованих фахівців. Наразі вони можуть спрацювати тільки спільно з особистими причинами.

Аналіз відповідей інформантів на прямі й непрямі питання щодо можливого повернення в Україну в поєднанні з питаннями-маркерами ідентичностей і питаннями про сприйняття дому дозволяє умовно розподілити опитаних на дві групи:

- 1) *«не виключають такої можливості»* — ті, хто міг би колись повернутися в Україну (у Таблицях 1 та 2 рядки з характеристиками цих кейсів позначені курсивом — див. Додаток);
- 2) *«не хотіли би повертатися в Україну однозначно»* — ті, для кого такий сценарій наразі неприйнятний. Це не означає, що представники першої групи збираються повернутися — майже всі вони не ставлять такої мети, успішно адаптуються і часом мають плани подальшої релокації в інші країни, але вони не виключають для себе такої можливості. Тому перші і є тією цільовою аудиторією, на яку має бути спрямована політика щодо повернення трудових мігрантів, і представлені нижче рекомендації щодо створення умов для повернення висококваліфікованих фахівців в Україну засновані на результатах аналізу їхніх інтерв'ю, оскільки вони, як правило, давали під час інтерв'ю конкретні пропозиції щодо бажаних змін в Україні.

Перш ніж ми перейдемо до рекомендацій, зупинимось також на тих моментах, які не просто перешкоджають поверненню в Україну (такі моменти,

які називають представники обох груп, були представлені вище), а роблять його для представників другої групи неможливим. Вони співвідносяться не стільки з поточною політичною та економічною ситуацією в країні, скільки корелюють зі слабо вираженою національною ідентичністю, відсутністю емоційного зв'язку з Україною¹, на що накладається розчарування в українській політиці і, часом, в українському народі. Крім того, серед чинників, які знижують імовірність повернення в Україну, — тривалість проживання за межами України, успішна інтеграція і міцні соціальні зв'язки на новій батьківщині, а також високі стандарти якості життя в Німеччині й Польщі, зокрема впевненість у завтрашньому дні, передбачуваність, можливість планування, яких в Україні дуже важко досягти.

Проте, на основі проведеного аналізу 24 текстів інтерв'ю, 8 із 12 опитаних у Німеччині й 8 із 12 в Польщі ми відносимо до тієї категорії інформантів, які (хоча б гіпотетично) допускають думку про повернення в Україну, на відміну від тих, хто однозначно в тексті демонструє блокування цієї можливості. «Не виключають можливості повернення» — це лише позначення тієї потенційної цільової аудиторії, для якої мають створюватися умови для повернення в Україну. У перспективі необхідно виділити всередині цієї групи типи (підгрупи) для диференційованого продумування механізмів повернення з урахуванням того чи іншого типу: це завдання на перспективу. Зараз лише значимо, що ця група досить неоднорідна, у її межах можна виділити тих, хто замислюється про повернення і робить конкретні кроки в цьому напрямку (таких виявилось зовсім небагато — по одному в Німеччині й у Польщі), і тих, хто можливості повернення не виключає, але мети такої не ставить, отже, жодних кроків у цьому напрямку не робить. Причому останні також по-різному висловлюються про можливість повернення. Одні відкрито говорять про Україну як запасний варіант, куди можна повернутися на пенсії або в разі «якщо щось піде не так», інші пов'язують можливість повернення з особистими або сімейними обставинами, треті, коли говорять про короткострокові плани, стверджують, що найближчим часом повертатися не планують, але при цьому називають умови свого можливого повернення в Україну й переваги в разі повернення. Ми не можемо визначити ймовірність їх повернення і стверджувати, хто з них повернеться. Ми тільки звертаємо увагу на те, що це ті, для кого можуть бути доречними рекомендації щодо створення умов для повернення висококваліфікованих фахівців. І вище ми показали через кейси й висновки до дослідження напрямки для пошуку того, що може виявитися для них «зачіпкою» для повернення. Але це тільки початок великої роботи.

¹ При цьому один кейс демонструє контрастне виключення (Микита, 28 років: Краків, Харків), що вимагає додаткового аналізу.

Рекомендації щодо створення умов для повернення висококваліфікованих фахівців в Україну

Умови для повернення висококваліфікованих фахівців можуть створюватися на рівні підприємств і організацій, держави й суспільства.

На мікрорівні, тобто на рівні підприємств і організацій, насамперед ІТ-компаній, найпростіше, що можна зробити, — це забезпечити гідне ставлення до працівників, якого не вистачало тим, хто залишав Україну через невдоволення роботою. Для тих, хто попрацював у Німеччині, Польщі та в інших країнах, норма — повага до думки й особистого часу кожного окремо взятого працівника, можливість приймати рішення і нести за них відповідальність, якщо overtime (понаднормова робота), то тільки оплачуваний. Введення подібних норм в українських організаціях є також ефективним превентивним заходом, який може зупинити відтік кадрів. Варто також враховувати, що європейські кваліфіковані кадри мають більше днів відпустки й більше вільного часу для дозвілля. Існують і практики індивідуального підходу щодо відпустки й часу роботи, які можна застосувати стосовно фахівців, які повертаються. Важливою практикою могла би стати організація процесів в українських компаніях відповідно до міжнародних стандартів управління проектами. Для багатьох працівників також важливі соціальні гарантії, які, якщо не може забезпечити держава, можуть забезпечити компанії. Крім того, не всіх програмістів влаштовує статус ФОПа, вони хочуть працювати як штатні працівники підприємств з легальною, «білою» зарплатою і відповідними соціальними гарантіями, щоб *«була більша стабільність, щоб відчувалось, що є якісь перспективи тієї роботи в Україні»* (Петро, 40 років: Мюнхен, Івано-Франківськ). Останнє не для всіх важливе, багатьох цілком влаштовують низькі податки ФОПа. Усе це говорить про те, що на рівні організацій критично важливим є індивідуальний підхід як до кваліфікованих фахівців, які повертаються, так і до всіх працівників, у яких компанії зацікавлені. Компаніям необхідно враховувати прагнення сучасних працівників до індивідуалізації і незалежності, їхню здатність самостійно відстоювати свої інтереси, відкрито вести переговори безпосередньо з роботодавцем про встановлення найбільш сприятливих і вигідних для себе умов зайнятості. Варто зауважити, що деякі опитані відзначали як привабливий момент для переїзду на роботу в іншу країну наявність зручного релокаційного пакета, який пропонувався фірмами Німеччини й Польщі для допомоги з усіма кроками переміщення з частковим покриттям пов'язаних із цим витрат, тому вважаємо, що розробка спеціальних релокаційних пакетів для повернення фахівців, які особливо потрібні українським фірмам, могла би бути чинником, який допоможе прийняти рішення на користь повернення в Україну.

На макрорівні, на рівні держави були би найбільш дієвими політичні й економічні зміни, які призвели би до суттєвого економічного розвитку країни, забезпечили безпеку бізнесу й збільшили можливості його розвитку, втілили в життя меритократичні¹ принципи управління тощо. Але навіть не такі суттєві зміни можуть спрацювати на користь повернення, принаймні тих, хто думав про це, але сумнівається. Деякі заходи, які стимулювали би повернення мігрантів і їхню реінтеграцію, передбачені Стратегією державної міграційної політики на період до 2025 р.² і планом заходів щодо її реалізації³. Зокрема, у цих документах ідеться про створення єдиного інформаційного порталу для мігрантів — громадян України, які перебувають за кордоном і виявили бажання повернутися в Україну, щодо документів, митних процедур та іншої інформації, необхідної для повернення на територію України (було заплановано на 2019 рік), а також про сприяння працевлаштуванню трудових мігрантів і членів їхніх сімей після повернення в Україну з урахуванням рівня їхньої освіти, професійного досвіду, кваліфікації та потреб ринку праці (заплановано на 2020 рік). На жаль, інформаційний портал ще не створено, і важко прогнозувати, як виконуватиметься пункт про сприяння в працевлаштуванні.

Певні преференції фахівцям, що повертаються, передбачає анонсована в грудні 2019 року Президентом і Кабінетом Міністрів України програма «Повертайся і залишайся», яка орієнтована на тих, хто хоче відкрити бізнес у нашій країні (насамперед тих, хто розглядає варіант еміграції) і тих, хто виїхав, але думає про повернення, і передбачає доступні кредити для власної справи — для тих, хто бажає розпочати або розширити бізнес. Поки важко прогнозувати результати цієї ініціативи, у межах якої позики під невисокі процентні ставки за кредитами, втім, будуть доступними для всіх. Навіть у разі її успіху, очевидно, що її недостатньо. Далеко не всі, хто думає про повернення, прагне відкрити свій бізнес. Заходи, які сприяли би поверненню фахівців, мають бути комплексними, орієнтованими не тільки на самих фахівців, але й на членів їхніх сімей.

¹ Меритократія (буквально «влада достойних») — принцип управління, згідно з яким керівні посади мають займати найздібніші люди, незалежно від їхнього соціального походження і фінансового достатку.

² Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р.
URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>
(дата звернення: 20.01.2020).

³ Про затвердження плану заходів на 2018-2021 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2018 р. № 602-р
URL: [https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-na-20182021-roki-shchodo-](https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-na-20182021-roki-shchodo)
(дата звернення: 20.01.2020).

У разі створення умов для повернення фахівців першим прямим заходом має бути забезпечення гарантії безмитного перевезення особистих речей, як це, наприклад, функціонує в Німеччині, куди ті, хто переїжджає, можуть без оплати митних зборів перевезти особисті речі, навіть автомобіль. Не менш важливі заходи — надання адміністративної підтримки з боку міграційних служб. Йдеться не стільки про створення єдиного інформаційного порталу для мігрантів, передбаченого Стратегією державної міграційної політики на період до 2025 р., скільки про індивідуальний супровід сімей, які виявили бажання повернутися в Україну, й адресної допомоги з оформленням документів. Крім того, не було би зайвим введення преференцій для фахівців, які повертаються, і членів їхніх сімей у працевлаштуванні: таких як можливість повернутися на попереднє робоче місце (за аналогією з тим, як повертаються після відпустки по догляду за дитиною) або надання рівноцінного; пільгове кредитування для придбання житла; надання місць для дітей у дитячих садах, школах, установах додаткової освіти; організація заходів, пов'язаних із реінтеграцією дітей, за прикладом того, як організована підтримка мігрантів відповідними службами в інших країнах, зокрема, Німеччині. Зазначений вище комплекс заходів може гарантуватися загальнодержавною програмою для повернення висококваліфікованих фахівців, яку можна назвати жовто-блакитною картою (Yellow-Blue Card). За аналогією з європейськими програмами (як, наприклад, європейська Blue Card або австрійська Red-White-Red Card) ця програма має бути орієнтована на висококваліфікованих фахівців, у яких зацікавлена Україна, але саме з акцентом на повернення висококваліфікованих українських фахівців у свою країну.

Крім прямих заходів, пов'язаних із реєміграцією і реінтеграцією, держава й суспільство цілком здатні вводити непрямі заходи, стимулювати розвиток мережі громадянської освіти, у тому числі шляхом залучення для роботи в подібні структури носіїв європейських цінностей, які повернулися з Європи, відчували їх і «проживають», реалізують на рівні повсякденності, а також тих українців, які продовжують жити й працювати за межами країни. Це не виключає паралельної роботи в цьому напрямку через інститути освіти, виховання і ЗМІ.

Важливо використовувати можливості носіїв унікального досвіду життя в європейській і українській повсякденності. Їхній досвід, практичні знання і навички допоможуть ефективніше прищеплювати європейські цінності на українському ґрунті: повагу до людської гідності, свободи, демократії, прав людини, чітке дотримання законів, відсутність дискримінації, терпимість, солідарність. Саме прийняття названих цінностей українським суспільством наблизить бажані зміни в країні, у тому числі викорінення корупції, яке, як

показало це дослідження, є однією з найважливіших умов для можливого повернення трудових мігрантів в Україну: у відповідях на питання про умови повернення в Україну часто відзначалась необхідність викоринення корупції в Україні, хоча конкретних пропозицій і рекомендацій, як це здійснити, не надійшло від інформантів. Ми теж не можемо, на жаль, запропонувати конкретні дієві механізми викоринення корупції в Україні на макрорівні, але пропонуємо сприяти демонстрації зразків повсякденного життя і повсякденних практик, коли законів дотримуються, а корупції покладають край, і тим самим ініціюють зміни від мікрорівня — до макрорівня.

На нашу думку, можна сприяти втіленню бажаних змін в українському суспільстві через такий варіант: щоб європейські цінності не сприймалися українцями як абстрактні поняття і для «прищеплення» практик реалізації європейських цінностей до українських реалій, доцільно створювати канали (інституції), через які висококваліфіковані фахівці, які живуть у європейських країнах за межами України, могли би ділитися своїм досвідом повсякденного життя, пов'язаним із реалізацією європейських цінностей, описувати конкретні випадки їх реалізації на рівні повсякденних практик саме зі свого особистого досвіду, а також рефлексією з приводу трансформації своєї поведінки. Кейси в цій публікації містять елементи такої рефлексії, що розкриває перспективи подальшої роботи в цьому напрямку (семінари з цієї тематики, у тому числі й онлайн-семінари, інтерв'ю і модерування дискусій з використанням методів якісної соціології). Це одночасно створить майданчик для діяльності «між країнами», що, можливо, збільшуватиме «поле тяжіння» до України висококваліфікованих мігрантів через їх залучення до діяльності, пов'язаної з допомогою Україні зі здійсненням визначених прогресивних змін.

Важливо здійснювати також розумне патріотичне виховання (з урахуванням «етики дискурсу»¹), розвивати екологічну свідомість, миролюбність, усвідомлене ставлення до життя, культивувати розуміння того, що *«не обязательно делать Майданы, достаточно работать продуктивно, не воровать, платить налоги, еще, возможно, вести какую-ту общественную деятельность»* (Вадим, 36 років: Мюнхен, Одеса), інвестувати в культуру. З приводу останнього висловлюється Галина (39 років: Краків, Рівне), яка прожила довго — шістнадцять років — у Польщі: *«Я би дуже хотіла бачити незалежною, вільною, сильною Україну, яка інвестує не лише в економічний розвиток, а і в культуру»*, і підкреслює, що саме розвиток культури є основою для якості життя.

¹ «Етика дискурсу» — ключова ідея Ю. Хабермаса про правила комунікації, які сприяють формуванню раціональної політичної волі й розвитку демократії.

Крім того, як показало це дослідження, деякі українці, хоча й залишаються представниками діаспори, готові робити свій внесок у розвиток України, брати участь у запропонованих вище семінарах і вебінарах, щоб ділитися своїм досвідом реалізації європейських цінностей, а також підтримують різноманітні наукові, освітні й технологічні проекти. Їхній потенціал також слід брати до уваги, а ініціативи всіляко заохочувати.

Підводячи підсумки дослідження, слід підкреслити: те, що для інших (тих багатьох, хто залишився в Україні) виглядає як проблема й непотрібне навантаження (мається на увазі не тільки вивчення мови), для інтелектуальних мігрантів виглядає часто як цікаве завдання, яке потребує інтелектуального напруження, як виклик для себе, нова можливість. Тому особливо важливо, щоб люди, які несуть у собі такий потенціал і є носіями таких особистісних якостей, поверталися в Україну, докладали свої знання, вміння і компетенції для розвитку своєї країни.

Представлена колекція кейсів є початком занурення в життєві світи висококваліфікованих трудових мігрантів з України через їхні особистісні історії і біографічні ситуації, але отриманий матеріал значно багатший і потребує продовження осмислення та інтерпретації, у тому числі інтерв'ю розкрили перед нами шляхи подальшого дослідження специфіки гендерних стратегій висококваліфікованих мігрантів. Крім того, продовженням роботи в цьому напрямку могло би бути дослідження мотивації і життєвих стратегій тих, хто вже повернувся в Україну: проведений аналіз визначив шляхи й такого «дзеркального дослідження» в перспективі.

ДОДАТОК

Таблиця 1. Соціально-демографічні й міграційні характеристики інформантів у Німеччині (курсивом у таблиці позначені рядки з інформацією про опитаних, які допускають думку про повернення в Україну — «не виключають можливості повернення»)

№	Ім'я, назва кейсу	Вік	Актуальне місце проживання	Строк проживання в Німеччині	Вища освіта	Сфера діяльності/ посада	Сімейний стан	Місце народження	Місце від'їзду з України	Примітки
1	Олександр, Альпійський айтішник, який задумується про повернення додому	49	Поїнг Мюнхен	5 років	технічна (1992)	IT, Quality Assurance engineer (QA)	одружений, 3 дітей	Кіровоград	Харків	
2	Ганна, Космополітка з Україною в серці	27	Мюнхен	3,5 роки	технічна (2015)	IT, QA	у цивільному шлюбі	Луцьк	Київ	
3	Світлана, Зачарована Німеччиною	34	Мюнхен	2 роки	прикладна математика (2007)	IT, Бізнес-аналітик, (BA)	заміжня	Харків	Харків	до Мюнхена 3 роки жила в Польщі
4	Петро, Майже громадянин Німеччини заради дітей	40	Мюнхен	6,5 років	2 економічні (2001, 2003), заочна технічна (2006)	IT, Senior Software developer	одружений, 2 дітей	Івано-Франківськ, ріс у Тернопільській обл.	Київ	
5	Аліса, У пошуку успіху та якості життя	31	Марк Швабен, Мюнхен	4 роки	міжнародні відносини (Київ, 2011)	IT, QA	заміжня	Коростень, Житомирська обл.	Київ	приїхала по возз'єднанню сім'ї, шукала роботу в Німеччині
6	Назар, «Больше не крыса в колесе»	35	Мюнхен	5 років	економічна кібернетика (2006)	IT, Web-Developer	одружений	Новий Корець, Рівненська обл.	Київ	
7	Інна, Дитяча мрія, що перетворилася на реальність	30	Фатер Штеттен, Мюнхен	4 роки	економічна (2011)	фінанси, фінансовий контролер	заміжня	Одеська обл.	Київ	приїхала по возз'єднанню сім'ї, шукала роботу в Німеччині
8	Яна, Тепер вона годує сім'ю	33	Мюнхен	більше року	юридична (2008), економічна (2011)	фінанси, внутрішній консалтинг	заміжня, 2 дітей	Кіровоград (сьогодні — Кропивницький)	Київ	переведення в межах компанії
9	Катя, «Музыка вечна»	40	Мюнхен	19 років	консерваторія (2007)	музика, вчителем музики по класу скрипки	заміжня, 2 дітей	Харків	Харків	приїхала навчатися
10	Ксенія, Друга спроба або новий старт	40	Мюнхен	менше року	німецька філологія (2001)	HR/management teamassistant (асистент)	заміжня, дитина	Черкаси	Київ	переведення в межах компанії
11	Ігор, Програмування заради міграції	32	Мюнхен	менше року	економічна (2007)	IT, Java-програміст	одружений	Чернігів, ріс у м. Конотоп Сумської обл.	Одеса	до Мюнхена 4 роки жив у Польщі
12	Вадим, Самотній аудитор	36	Мюнхен	більше року	прикладна математика (2005)	фінанси, старший аудитор	неодружений	Одеса	Київ	

Таблиця 2. Соціально-демографічні й міграційні характеристики інформантів у Польщі (курсивом у таблиці позначені рядки з інформацією про опитаних, які допускають думку про повернення в Україну — «не виключають можливості повернення»)

№	Ім'я, назва кейсу	Вік	Актуальне місце проживання	Строк проживання в Німеччині	Вища освіта	Сфера діяльності/ посада	Сімейний стан	Місце народження	Місце від'їзду з України	Примітки
1	Іван , Відкритий для нових можливостям без планів повернення в Україну.	32	Вроцлав	5 років	педагогічна (2010) / вчитель інформатики та англійської мови	IT, Software developer	одружений	Харків	Харків	планує подальшу релокацію (продумує кроки), але точно не в Україну
2	Марк , Аналітик, що мислить критично й прораховує варіанти	45	Вроцлав	менше півроку	технічна (1997); друга вища — економічна (2000)	IT, Lead Business Analyst (BA)	одружений, є син	Полтава	Харків	
3	Руслана , «Конкретний міленіал»	29	Вроцлав	5 років	фінанси (2012)	IT-відділення банку, team lead	Незаміжня	Львів	Львів	незабаром після інтерв'ю переїхала до Лондона працювати в IT
4	Гліб , «Ми здесь за стабільністю»	42	Краків	4 роки	прикладна лінгвістика (2000)	велика міжнародна компанія, Lead IT service manager	одружений, 2 дітей	Харків	Київ	фактично переїжджав зі Швейцарії, куди був раніше скерований у тривалі відрадження з Києва
5	Юля , Пошук якості життя в інших країнах, але з Україною в душі	28	Краків	5 років	технічна/ соціальна інформатика (2011)	IT, Quality Assurance (QA) Engineer	заміжня, є син	Севєродонецьк, Луганська область	Харків	приїхала по возз'єднанню сім'ї
6	Марія , «Все ми матеріалісти»	25	Краків	менше року	німецька філологія (2017)	IT, Senior Executive Processing	заміжня	Харків	Харків	
7	Наталя , З великої любові, але із запрошенням на роботу	29	Краків	4 роки	фінанси (2011)	фінанси, Business Analyst (BA)	Заміжня	Київ	Київ	
8	Микита , Ровесник України з двома вищими освітами	28	Краків	6 років	PR (2013); друга вища — менеджмент (2016)	нафтова компанія, аналітик з глобальних операцій	неодружений	Харків	Харків	другу вищу освіту отримував в університеті в Познані
9	Галина , Шістнадцять років у Польщі	39	Краків	16 років	бухоблік і аудит (2002); друга вища — економіка та маркетинг (2003)	фінанси, фінансовий директор	Незаміжня	Рівне	Рівне	захистила PhD в Польщі, має польське коріння, польське громадянство
10	Олена , «Закриває цю дверь»	42	Краків	4 роки	технічна (1999)	зв'язок і комунікація, співвласник фірми	заміжня, двоє дітей	Полтава	Полтава	з чоловіком спільний бізнес, два роки тому з чоловіком «розіхалися по різних квартирах»
11	Богдан , «Вся ця пригода з IT»	29	Вроцлав	9 років	комп'ютерна інженерія 2010 бакалавр, 2013 магістр економіка та право,	IT, банківська сфера / Technical Team Leader	Неодружений	Львівська область, місто Червоноград	Львів	має польське коріння і польське громадянство
12	Дмитро , Переїзд заради свободи, самореалізації... і взуття 48-го розміру	54	Вроцлав	7 років з перервою (на 7 місяців повертався в Україну)	1995; друга вища — управління безпекою (магістр, 2017)	Освіта, директор освітнього закладу	розлучений, син живе з інформантом	Донецька область, місто Димитров (своєодні — Мирноград)	Одеса	отримує в Польщі другу вищу освіту й чотири післядипломні освіти: педагогічна підготовка, управління освітою, державне управління, підприємництво

Наукове видання

**Даниленко
Оксана Якимівна
Панченко
Тетяна Василівна**

**ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНИЙ
УКРАЇНСЬКИЙ ФАХІВЕЦЬ
У НІМЕЧЧИНІ ТА ПОЛЬЩІ**

**Аналіз кейсів
у Мюнхені, Кракові й Вроцлаві**

ISBN 617-7618-45-3

Відповідальний за випуск
В. В. Михайлишин
Редакція авторська
Комп'ютерна верстка
О. А. Мірошніченко

Підписано до друку 20.07.2020
Формат 70×100^{1/16}. Папір офсетний.
Гарнітура Myriad Pro. Умов. друк. арк. 8,38.
Наклад 500 прим. Зам. № МО-13/20

Філія Фонду Конрада Аденауера з.о. в Україні
вул. Скрипника 14А
61057, Харків
www.kas.de/web/ukraine
Office.Kharkiv@kas.de

Видавець: Мірошніченко Олег Анатолійович
61002, м. Харків, вул. Дарвіна, 16, кв. 25.
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
серія ДК № 5818 від 28.11.2017 р.
ел. пошта: merash@i.ua